

CUMHURİYET'E

giden yol

CUMHURİYET'E GİDEN YOL

CUMHURİYET'E GİDEN YOL

Kapak ve Grafik Tasarım: Muhabbet Reklam

ISBN:978-605-69669-4-1

FMV Yayınları Sertifika No: 42643

1. Basım: Kasım 2023

© FEYZİYE MEKTEPLERİ VAKFI YAYINLARI 2023

Bu kitabın her türlü basım hakları Feyziye Mektepleri Vakfı Yayınlarına aittir. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın hiçbir şekilde kopyalanamaz, elektronik veya mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Baskı: OPTİMUM BASIM SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Tevfik Bey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1 34295 Küçükçekmece /İstanbul

FMV Yayınları

Teşvikiye Cad. No:6 Nişantaşı 34365 İstanbul

Tel: 0212 233 12 03

Faks: 0212 240 85 91

www.fmv.edu.tr

İÇİNDEKİLER

A. Ekim 1923 Gecesinden Önceki 1582 Gün

1. 28 Ekim 1923
2. Cumhuriyet'e Giden Yolu Açan Adam
3. Temsil Heyeti'nden TBMM'ye
4. Yoldaki Taşlar
5. Batıda Yunanlar, Mecliste Gruplar: Ateşten Gömlek
6. Zafere İnanmak
7. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hukuken Sonu: Mudanya Ateşkes Antlaşması
8. Uzun Bir Yolculuğun Zaferi: Lozan Barış Antlaşması
9. Saltanatın Sonu
10. Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Ankara

B. Yeni Devlet, Cumhuriyet

11. 29 Ekim 1923'ten Sonrası: Buhranlı Günler, Hilafetin Kaldırılması
12. İlk Anayasa ve Çok Partili Sisteme Geçiş
13. Bu Serpuşun Adına “Şapka” Denir
14. Dönüşüm Sancıları
15. 15 Ekim 1927 Bir Devrimcinin Manifestosu: Nutuk'un Okunması

Ön söz

Yeni nesil, en büyük cumhuriyetçilik dersini bugünkü öğretmenler topluluğundan ve onların yetiştirecekleri öğretmenlerden alacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk

Türk milletin birli ve beraberlik ruhunun eseri, varoluş mücadelesinin adı olan Cumhuriyet 100 yaşında. Ülke olarak büyük bir coşku, mutluluk ve gururla Cumhuriyetimizin 100. Yılı'nı kutluyoruz.

Bu büyük gurur bizlere aynı zamanda, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ü, O'nun mimarı olduğı Cumhuriyeti ve Cumhuriyet'in getirdiğı kazanımları daha derinden anlama sorumluluğunu yüklüyor. Çünkü Cumhuriyet, "Devrimcilik" ilkesi gereğı sürekli olarak ilerleme ve gelişme ile varlığını gösteren bir süreç. Atatürk'ün "Cumhuriyeti biz kurduk, onu yaşatacak ve yükseltecek olan sizlersiniz." sözünde bizlere işaret ettiğı gibi.

Cumhuriyet'i yaşatmanın ve yükseltmenin yolu şüphesiz ki Cumhuriyet'i tüm ilkeleri ile kavramaktan; Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemi tarihsel gerçekliğı ile görebilmekten ve çözümleyebilmekten geçiyor.

Türk milleti hiçbir zaman bir sömürgecilik anlayışı ile yaşamadı ve yönetilmedi. Tarih sahnesinde var olduğumuzdan beri her zaman bağımsızlık için mücadele eden ve bu şekilde yaşayan bir ulus olduk. 29 Ekim 1923'e kadar geçen zamanda, savaş meydanlarında sayısız zaferler kazandık. 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlayan Kurtuluş Savaşımız nihayet 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet ile taçlandı.

En büyük mirasımız ve değerimiz olan Cumhuriyet'in ilânı değişim için bir başlangıçtı. Cumhuriyet, Atatürk'ün ilke ve inkılapları ışığında eşi görülmemiş bir çağdaşlaşma hareketi oldu. Sağladığı kazanımlar ile ekonomik, sosyal ve siyasal yaşantımızı yeniden yarattık.

Seçme ve seçilme hakkından eğitime, tarımdan ekonomiye birçok devrimin adımlarını Cumhuriyet ile birlikte ardı ardına attık. Özellikle 1923'ten 1933'e kadar o kadar büyük değişimler oldu ki bunun başka bir benzerine dünya tarihinde rastlayamayız. Başka bir ulus, başka bir lider bunu yapabilir miydi bilinmez ama, biz bunu başardık.

138 yıla uzanan köklü tarihimiz ile FMV Işık Okulları olarak bizler Cumhuriyet'in en büyük kazanımlarından biri olan çağdaş ve eşit eğitimin öncüsü olduk. Cumhuriyet'in her dönemine tanıklık ederken her zaman Atatürk ve devrimlerinin izinde

Cumhuriyetimizi yükseltecek, O'nu yarınlarımıza daha güçlü taşıyacak nesiller yetiştirme yolunda çalıştık, çalışıyoruz.

Elinizde tuttuğunuz “Cumhuriyet’e Giden Yol” kitabımız da bu sorumluluğun bir yansıması olarak hayat buldu.

Feyziye Mektepleri Vakfı olarak önceki dönemlerde “Atatürk ve Dil Devrimi”, “Işıklıkların Kılavuzu Atatürk”, “Türkçeye Bir Işık”, “Atatürk’ün Işığında Eğitimin Dünü, Bugünü, Yarını”, “Atatürk ve Sanayi Devrimi” kitaplarımızı yayınladık.

Son kitabımız “Cumhuriyet’e Giden Yol” ile Cumhuriyetimizin 100. Yılı’nda tarihi bir belge niteliği taşıyan kitabımızı sevgili öğrencilerimize armağan ediyor olmanın mutluluğu içindeyiz.

Kitabımız, Işık Okullarımızda görev yapan kıymetli öğretmenlerimizden oluşan FMV Yayın Kurulumuz tarafından tarihsel araştırma ve dokümantasyonlar ışığında kurgusal bir yapı içinde yayına hazırlandı. Bu kitapta Cumhuriyet’e giden yolun zorlukları anlatıldı.

Bilgi, belge ve nitelik açısından kitabımızı inceleyen Sayın Erol Üyepazarcı’ya ve FMV Işık Okulları Yayın Kurulumuza kıymetli katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Değerli Işıklıklar,

Atamızın “Yeni nesil, en büyük cumhuriyetçilik dersini bugünkü öğretmenler topluluğundan ve onların yetiştirecekleri öğretmenlerden alacaktır.” sözünden hareketle Atatürk Kitapları Serisi ile “Cumhuriyetçilik Dersine” biz de öğretmenlerimizle birlikte katkı sağlıyoruz.

Bugün 2023 Türkiye’sinde güvenle yaşayan bizler, Cumhuriyetimizin 100.Yılı’nı görölmemiş güzellikte ve coşkuyla kutlarken O’nu yaşatmaya ve yükseltmeye devam edeceğiz.

Cumhuriyetimizin ilelebet yaşaması dileğiyle,

Işıklı sevgi ve saygılarımı sunarım.

Av. A. Akın Süel
Feyziye Mektepleri Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

28 Ekim 1923

Yeni başkent Ankara... Bozkırın ortasında parlayan bir güneş... İşgaller, savaşlar, kurtuluş mücadelesi... 1923 yılının Ekim ayına gelindiğinde 19 Mayıs 1919'dan beri 1582 gün geçmişti Anadolu'nun üzerinden. 1582 defa güneş doğmuş, insanlar her yeni güne yeni bir mücadeleyle uyanmıştı. Kurtuluş bir masal gibiydi önce ama gerçek olmuştu. Ankara'da yeni bir ülkenin temelleri atılıyordu.

Bu masal güzel bitecekti ama acaba Ankara'da yeni ülkenin temelleri için savaşlar boyunca emek vermiş insanlar arasında bazı fikir ayrılıkları başlamış olabilir miydi?

Ekim 1923 sonlarına doğru fikir ayrılıkları bir bomba etkisiyle Meclis'in içine düştü. Ali Fethi Bey'in hem icra vekilleri heyeti reisi, yani başbakan hem de dâhiliye vekili olmasına karşı bir tepki oluşmuştu. Fethi Bey bu tepkiler karşısında diğer görevini bırakarak sadece başbakan olarak devam etti çalışmalarına. Ali Fuat Paşa'nın meclis başkanlığından ayrılıp ordu müfettişliğini tercih etmesi, Ali Fuat Paşa'nın yerine Rauf Bey'in seçilmesi, dâhiliye vekilliğine Sabit Sağıroğlu'nun uygun görülmesi, Rauf Bey ile İsmet Paşa'nın Lozan sürecinde aralarının bozulması ve bu olaylar karşısında milletvekillerinin tuttuğu taraflar...

Bu durumu Gazi'nin iyi karşılamayacağını herkes biliyordu. Gerçi her şey şekle uygundu. Ama bu tek partili Meclis'in içinde, birtakım karşıt kuvvetler çarpışıyordu fakat asıl muhaliflerin kimler oldukları ve sahnede kimlerin belireceği pek de belli değildi.

Gazi her zamanki gibi dâhiyane bir siyasi karar aldı. 26 Ekim'de kabineyi Çankaya'da topladı. Hükûmetin istifa edeceğini söyledi. Madem hükûmetin yönetiminden memnun olmayanlar vardı o zaman onlar bir hükûmet kurarak nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini belirleyebilirlerdi.

Milletvekilleri bir sürü değişik liste hazırladılar ama kendi aralarında da anlaşılmadılar. İş yapmanın şikâyet etmekten zor olduğunu anlamışlardı; dolayısıyla Gazi'nin hamlesini planlarken dayandığı temel strateji de doğrulanmış oldu: Sadece bir kişi ya da bir kavram karşısında birleşenler etkin bir harekete zorlandıklarında dağılırlar.

Gazi o anı, nutkunda şöyle anlatır:

“Muhteris hizbi, hükûmet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Kabineye dâhil vekillerden hiçbirisi iştirak ettirilmeksizin, kâmilten arzu ettikleri zevattan, arzu ettikleri gibi bir heyet vekile teşkil ederek memleketin mukadderatını idare eylemelerinde bir beis görmüyoruz. Fakat ne hükûmet teşkiline ne de etseler bile memleketi idareye iktidar gösteremeyeceklerine emin bulunuyoruz.”

Kabine istifa etmişti. Yenisi kurulamıyordu. Bir başvekil de bulunamıyordu. Gazi'ye gelince? O, her şeyi planlamıştı. Hatta bu olayların sonlanacağı ve neşteri vuracağı tarihi bile:

“Meclis'i aldatmaya çalışan muhteris hizip, şu veya bu tarzda bir hükûmet teşkiline muvaffak olabildiği takdirde hükûmetin idare tarzını bir müddet takip ve hatta ona yardım etmek muvafık olacağı kanaatinde bulunduk. Fakat bu hükûmet, yeni gayelerimizi takipte aciz ve sapma gösterirse (yani gereken yönde gitmezse) bunu Meclis'te belirterek Meclis'i aydınlatmak yolunu doğru bulduk. Hükûmet teşkiline muvaffak olamadıkları takdirde, buhran ve karışıklığı sürdürmek caiz olmayacağından, işte o zaman bizzat müdahale ederek, tasavvur ettiğim meseleyi (yani cumhuriyet ilanını) vazetmek suretiyle işi kökünden halledebileceğimi düşünmüştüm.”

28 Ekim 1923... O gece Çankaya'da İsmet Paşa ile Millî Müdafaa Vekili Kâzım, eski kolordu kumandanlarından Sinop Mebusu Kemalettin, Sami ve Millî Mücadele'de Kocaeli Grubu kumandanı Halit Paşalar bulunuyordu. Gazi, Rize Mebusu Ekrem ve Afyon Mebusu Ruşen Eşref Beyleri de yemeğe alıkoydu, işte bu yemektedir ki arkadaşlarına:

— ***Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz***, dedi.

İsmet Paşa, o geceyi şöyle anlatır:

“28 Ekim akşamı Atatürk bizi Çankaya'da toplamıştı. Yemek hep beraber yendi. Misafirleri uğurladıktan sonra Atatürk bana kalmamı söyledi. Masanın başına yan yana oturduk. Evvela kanun metnini görüştük. Her madde üzerinde, eski ve yeni arasında bir mukayese yapıyordu. Atatürk neticeyi dikte ediyordu. Ben yazıyordum. Bu suretle çerçeve tamamlandıktan sonra tekrar okudum. Atatürk dikkatle dinledi. Düşündü. ‘Hazırlık tamam!’ dedi. Ayrılmak üzere izin verdi. Zaten köşkte misafiriydim. Odama çekildim. Ertesi sabah metni tekrar bir gözden geçirdik ve beraberce Meclis'e gittik.”

Teklifi kabul olunur. Bu bir saat içinde onun Meclis'teki odasına ilgili kişiler çağrılır ve onlara sır açıklanır. Öğleden sonra grup gene toplanır. Reislik mevkiinde Fethi Bey

(Okyar) vardır. İlk söz Gazi'ye verilir. Gazi açıklamaya başlar:

“Sayın Arkadaşlar,

Çözümde zorluğa düştüğümüz sorunun nedenlerinin bütün arkadaşlarca belli olduğu kanısındayım. Eksiklik ve kusur izlemekte olduğunuz usul ve biçimdedir. Gerçekten yürürlükteki anayasamıza uygun bir bakanlar kurulu oluşturmak istesek bütün arkadaşların hepsi bakanları ve bakanlar kurulunu seçmek zorundadır. Hepinizin yaşadığı bu zorluğu giderme zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de aynı zorluklara rastlanıyordu. Görülüyor ki bu biçim birçok karşılık doğuruyor.

Yüce kurulumuz bu zorluğun giderilmesiyle beni görevlendirdi. Ben de bu açıkladığım durumlardan esinlenerek düşündüğüm şekli belirledim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse güçlü ve dayanışmalı bir hükûmet kurulabilecektir. Devletimizin şeklini ve niteliğini belirten ve hepimiz için amaç olan anayasamızın bazı noktalarına açıklık kazandırmak gerekir.

Teklif şudur: (...)”

Gazi bir gece önce hazırlamış olduğu beş maddelik tasarı taslağını okuması için Divan kâtiplerinden birine vererek kürsüden indi. Taslak metin okundu ve teklifin niteliği anlaşıldı. Görüşmeler, konuşmalar başladı.

Tasarı hakkında derhal müzakereler başladı; şunu belirtmek gerekir ki Gazi'nin teklifine, yani cumhuriyetin ilânına açık, kesin, doğrudan kimsenin bir itirazı yoktu. Bazı genel söylemler olsa da cumhuriyeti savunanların sesleri daha çok duyulmuş, düşünceleri daha çok dinlenmiştir.

Antalya Mebusu Rasih Hoca (Kaplan) söz aldı. Rasih Hoca'nın ağır, dokunaklı ve etkili bir sesi vardı. Açık ve kesin konuştu. Sözlerini:

— ***Din bakımından da en uygun hükûmet şekli cumhuriyettir.***

diye bağladı ve haykırdı:

— ***Yaşasın Cumhuriyet!***

Meclis birden dalgalandı. Herkes ayaktaydı ve bütün mebuslar haykırıyordu:

— ***Yaşasın Cumhuriyet!***

Heyecan Meclis topluluğunu gittikçe sarıyordu, sürüklüyordu. Daha sonra söz alanlar demeclerini, hep “Yaşasın Cumhuriyet!” sloganıyla bitiriyordu. Bu sözler her defasında Meclis'i coşturuyordu.

Tüm bunlar olurken Gazi nasıl bir ruh hâli içindeydi peki? Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam'da o günü şöyle anlatıyor:

“Mustafa Kemal salonda, oturduğu sırada, sakın, endişesizdi. Meclise sanki her günkü katılışlarından birini yapıyormuş gibi yumuşak, yavaş adımlarla girmişti. Kârsüye de rahat adımlarla çıktı, teklifini sakın, heyecansız bir dille açıkladı. Konuşulanları dinlerken, gene o hâldeydi. Ama görüyordu ki dava, artık kazanılmıştır. Kendisini kim bilir nice yılların zorlukları içinde, düşünölen veya düşünölemeyip de hayal meyal sezinlenen bir yerlere, ölkö içinde üstün ve tek adam’ın temsil edebileceğı çağdaş bir iktidara ulaştırmak üzere olan yol, artık açılmıştır. Yolun sonuna ulaşılmıştır.”

Nihayet oylama yapıldı. Her mebus kendi oyunu bir kaba atarak oy kullandı. Bir heyet oyları saydı ve sonra Meclis Başkanı Çorum Mebusu İsmet Bey (Eker) sonucu açıkladı: Tasarı müttetifikan kabul edilmişti.

“Yaşasın Cumhuriyet!” sloganları Büyük Millet Meclisi’nin soba dumanından islenmiş duvarlarını, gaz lambalarının cızız ışığını, küçük salonun tavanını, okullardan toplanmış tahta sıraları ve bir ölköyü kurtarmak için ölümlü göze almış bu bir grup insanın yüreğini titretiyordu.

Celâl Nuri Bey’in Meclis Başkanlığı’na hitaben kaleme aldığı komisyon mazbatası bugünün Türkçesi ile şöyledi:

“Milletimizi refah ve saadete ulaştırıp tam bir bağımsızlığa kavuşturan ve Allah’ın da takdir ettiğı savaşta ulusal bağımsızlık şartı kesinlikle kabul edilmiş ve daima buna uygun davranılmıştı. Bu usulün ulu Türk milletine ne büyük başarı oluşturduğu ortadadır. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması ve yönetim biçiminin milletin geleceğini bizzat ve doğrudan yönetmesi esasına ‘Cumhuriyet’ demek olduğundan, saltanatı kesin şekilde kaldıran bu kelimenin kullanılıp Türkiye Devleti’nin şeklinin cumhuriyet hükümeti olması hakkında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun özel maddesinin bir fıkra ile açıklığa kavuşturulması hukuk ve uygulama bakımından uygun görölmüştür.”

Bir cumhuriyet yapılandırıldıktan sonra bu cumhuriyetin temsilcisi olan başkanlık makamının da oluşturulması doğaldır.

Bundan başka, hükümeti oluşturacak başbakanın cumhurbaşkanı tarafından tayini, sorumluluğun belirlenmesi bakımından zorunlu görevlerdendir.

Dolayısıyla, hâlen var olan devlet şeklinin belirlenmesi için Anayasa’nın buna dair bir, üç, sekiz ve dokuzuncu maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilerek açıklığa kavuşturulmuş, devletimizin dininin İslam, dilinin de Türkçe olduğuna dair özel bir madde ilave edilmiştir.

Söz edilen maddeleri kanun hâline getirmek üzere Hey’et-i Celile’ye arz ve teklif ve hemen görüşölmesini rica ederiz.”

Bu mazbata doğrultusunda hazırlanan tasarının Meclis’te 29 Ekim akşamı saat sekizde kabul edilip kanunlaşması ile Türkiye’de yönetim şekli cumhuriyet oldu.

Cumhuriyeti ilân eden 29 Ekim 1923 gün ve 364 sayılı kanun, düzensiz madde numaralarıyla aşağıdaki biçimde yayınlandı:

Anayasa'nın Bazı Maddelerinin Açıklığa Kavuşturulması İçin Yapılan Değişikliğe Ait Kanun

Madde 1 – Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir. İdare usulü halkın kaderini kendi eliyle yönetmesi temeline dayanır. Türkiye Devleti'nin hükûmet şekli Cumhuriyet'tir.

Madde 2 – Türkiye Devleti'nin dini İslam dinidir. Resmî dili Türkçedir.

Madde 4 – Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisince yönetilir. Meclis, hükûmetin bölündüğü idare şubelerini Bakanlar aracılığı ile yönetir.

Madde 10 – Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi, yeni cumhurbaşkanının seçimine kadar sürer. Yeniden seçilmek caizdir.

Madde 11 – Türkiye cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu niteliği ile gerekli gördükçe meclise ve bakanlar kuruluna başkanlık eder.

Madde 12 – Başbakan, cumhurbaşkanınca ve meclis üyeleri arasından seçilir. Öteki bakanlar, başbakanca yine meclis üyeleri arasından seçildikten sonra tümü cumhurbaşkanınca meclisin onayına sunulur. Meclis toplantı hâlinde değilse onaylama işi meclisin toplanmasına ertelenir.

Ve ardından Cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Sonrasını Gazi'den dinleyelim:

"Ondan sonra Cumhurbaşkanı seçilmesi için Meclis'te oylamaya geçildi. Toplanan oyların sonucunu, Başkanlık kürsüsünde oturan İsmet Bey (Paşa) Genel Kurul'a şu şekilde bildirdi:

"Türkiye Cumhurbaşkanlığı için yapılan oylamaya yüz elli sekiz kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığına yüz elli sekiz üye, oy birliği ile Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmişlerdir."

Efendiler, seçimin hemen arkasından Meclis'te yaptığım konuşmayı tutanaklarda okumuşsunuzdur. Ancak, tarihi bir hatıranın canlandırılması için, müsaade ederseniz, o konuşmamı burada aynen tekrar edeyim:

'Saygıdeğer Arkadaşlar,

Dünya çapında önemli ve olağanüstü olaylar karşısında, saygıdeğer milletimizin gerçek uyanıklığına ve şuurluluğuna değerli bir belge olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için kurulmuş olan özel komisyon tarafından yüksek heyetinize teklif edilen kanun tasarısının kabulü dolayısıyla, Türkiye Devleti'nin zaten bütün dünyaca bilinen, bilinmesi gereken mahiyeti, milletlerarası adıyla adlandırıldı.

Bunun tabii bir gereği olmak üzere bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis Başkanlığı'nda bulundurduğunuz arkadaşınıza, yaptırdığınız bu görevi, Cumhurbaşkanı ünvanıyla

¹ Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2019.

yine aynı arkadaşınız, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda gösterdiğiniz sevgi, samimiyet ve güveni bir defa daha göstermekle, yüksek değer bilirliliğinizi ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce hey'etinize gönlümün bütün samimiyeti ile teşekkürlerimi arz ederim.

Efendiler,

Asırlardan beri Doğu'da baksızlığa ve zulme uğramış olan milletimiz, Türk milleti, gerçek-te soydan sahip bulunduğu yüksek kabiliyetlerden yoksun zannediliyordu.

Vakit Gazetesi, Cumhuriyet'in İlânı

olmak için, pek önemli gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, yüce hey'etinizin şahsıma karşı gösterdiği sevgi, güven ve desteğin devamıdır. Ancak bu sayede ve Tanrı'nın yardımıyla, bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri en iyi şekilde yapabileceğimi ümit ediyorum.

Daima sayın arkadaşlarımla ellerine çok samimî ve sıkı bir şekilde yapışarak, kendimi onların şahıslarından bir an bile uzak görmeyerek çalışacağım. Daima milletin sevgi ve güvenine dayanarak hep birlikte ileri gideceğiz.

Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır.'

² Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, YKY, İstanbul, 2022.

³ Sorgun, Taylan, İmparatorluktan Cumhuriyete, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

Meclisçe Cumhuriyet kararı 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 20.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 20.45'te Cumhurbaşkanı seçildi. Durum, aynı gece bütün memlekete bildirildi ve her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pâre top atılarak ilân edildi.”²

Cumhuriyet neden tam 29 Ekim günü ilân edilmiştir?

Neden 3 gün önce veya 5 gün sonra değil?

Mustafa Kemal'in 29 Ekim'i seçmesi olayların akışı içinde bir rastlantı mıdır?

Yoksa Mustafa Kemal özellikle 29 Ekim'i seçerek gizli bir mesaj mı vermiştir?

Kime ve niye?

29 Ekim'in bir sırrı var mıdır?

Evet, 29 Ekim'in Atatürk'ü sevenler tarafından bile çok bilinmeyen bir sırrı vardır.

Mustafa Kemal 29 Ekim'i, 30 Ekim'e 5 yıl sonra attığı bir tokat olarak görmüştür.

30 Ekim nedir? 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gündür.

Mondros Teslimiyet Anlaşması Osmanlı'yı bitiren, İngiliz işgaline yol açan bir parçalanma ve çöküş anlaşmasıdır.

Mustafa Kemal, 29 Ekim'i, 30 Ekim'e karşı '*Mazlum milletin ahı, öcü*' olarak tam o gün ilan ettiğini, 1925 yılında Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Ankara'da Çankaya'da 10 gün boyunca misafir ettiği Fahrettin Altay Paşa'ya açıklamıştır.³

Cumhuriyet'e Giden Yolu Açan Adam

“Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir.

*Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mirasından
olan istiklal aşkı ile yaratılmış bir adamım.”¹*

Mustafa Kemal ATATÜRK

Zamanda geriye gidelim. 28 Ekim 1923 gecesi “*Yarın Cumhuriyet’i ilân edeceğiz.*” diyen bu adam Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmaya bir gecede mi karar verdi? Hayır! Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk’ün kafasında uzun yıllar içinde oluştu ve biçimlendi.

Atatürk, tarihi deneyimlerden, Tanzimat’tan beri devam eden kırılğan ve kararsız Osmanlı modernleşmesinden, 15. yüzyıldan itibaren başlayan Avrupa aydınlanmasından, Türk-İslam tarihinin aydınlık sayfalarından, okuduğu 5.000’e yakın kitaptan ve Allah vergisi dehasından yararlanmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün yaşadığı yüzyılda tüm dünyanın da kabul ettiği bir dâhiydi. Dehası sadece üstün zekâsından gelmiyordu, Mustafa Kemal; sahip olduğu zekâyı çok küçük yaşlardan itibaren çevresini gözlemleyerek, okuyarak, kişi ve olayları sorgulayarak geliştirmişti. Tüm liderler gibi Atatürk de yetiştiği şehrin, okuduğu okulların ve yaşadığı yüzyılın harmanladığı bireylerin en seçkin örneği idi.

Atatürk’ün düşünce yapısının oluşumunu doğru ifadelerle ortaya koyabilmenin temel yolu; onun doğumundan itibaren yaşadığı şehre, aile fertlerine ve aile yapısına, devam

¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt III, Divan Yayıncılık, Ankara, s.:24

ettiği okullara, bu okullarda yürütülen öğretim programlarına, onda etki bırakan öğretmenlere, okuduğu kitaplara ve tabii dönemin siyasi ve sosyal yapısına dikkatle bakmak olacaktır.

Mustafa Kemal'in dünyaya gelişi ile başlayalım:

1881 yılında, Mayıs ayının çiçekli yeşil bir günü, Selanik koyuna hâkim yamaçtaki mahallenin üç katlı pembe evinde Zübeyde Hanım'ın bir oğlu dünyaya gelmişti. Rüsumatta (gümrük) memur olan kocası Ali Rıza Efendi, bu müjdeli haberden büyük sevinç duymuştu. Bu Türk ailesinin akraba ve mahalle muhiti, küçük Mustafa'nın annesinin loğusa yatağını günlerce ziyaret ederek yavruya mutlu, uzun ömürler dilediler. Bu beşikte yatan sarışın çocuğun elli sekiz yıl sonra Osmanlı padişahlarının İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'nda, Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk olarak bir sonbahar ayındaki (10 Kasım 1938) ölümüne, bütün Türk ulusuyla beraber dünya uluslarının acı duyarak ağlayacaklarını, Selanikli akraba ve dostları o zaman acaba hiç akıllarına getirmişler miydi?

Afet İnan, anılarında Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihi ile ilgili bir aktarımda bulunur:

Mustafa Kemal'in doğum ayı hiç yazılmaz yahut da yanlış olarak bir sonbahar ayı gösterilir. Hâlbuki kendisinden işittiğıme göre, bir ilkbaharda doğmuş olduğunu, hatta bunun Mayıs ayına tesadüf ettiğini söylerdi. Buna esas teşkil eden hatıramı ve Atatürk'ün sözlerini nakledeyim: Bir gün Cumhurbaşkanlığı Umumi Katibi Hasan Rıza Soyak Atatürk'e bir evrak getirmişti. Bunda, Atatürk'ün doğum gününün bildirilmesi rica ediliyordu. M. Kemal Atatürk bunun üzerine düşündü fakat bu günü kendisi de tam olarak bilmiyordu. Ancak annesinden işittiğini göre bir bahar mevsimi doğmuş olduğunu hatırladı. Ay ve gün için ise aynen şöyle dediğini hatırlıyorum: "Bu bir 19 Mayıs günü niçin olmasın?"²

Doğum tarihi belirsiz olsa da doğduğu coğrafya onun hayatının en belirgin çizgilerini oluşturacak kadar kuvvetliydi. Bu coğrafyanın tüm kozmopolit yapısını gözlemleyen ve

² İnan, Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.3.

siyasi sosyal yapısını daha küçük yaşlarda kavrayan Mustafa Kemal Atatürk, tam bir Makedonyalıydı.

Sarp dağları, sel gibi akan ırmaklarıyla Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli milletlerin karışıkları, bir yandan da kendilerine özgü farklı yaşayışlarını sürdürdükleri bir yerdi. Makedonya, Osmanlıların “Rumeli” diye adlandırdıkları, Rumlarınsa eskiden “Roma Diyarı” dedikleri Avrupa Türkiye’sinin tam ortasıydı. Makedonyalılar; Müslüman, Hristiyan ya da Musevi; Türk, Yunan, Slav, Ulah ya da Arnavut, hepsi ülkelerinin toprak yapısının ve en soğuktan en sıcağa kadar değişen ikliminin gerektirdiği disiplinle sertleşmiş, sağlam, dayanıklı insanlardı. ³

Mustafa Kemal’in çocukluğu babası Ali Rıza Efendi’nin gümrük memurluğundan aldığı kısıtlı ayılığın verdiği olanaklarla geçiyordu. Mustafa Kemal’in annesi Zübeyde Hanım’dan yirmi yaş büyük olan Ali Rıza Efendi bir ilkokul öğretmeninin oğlu olduğu için eğitim görmüş ve memuriyet yapabilmekteydi. Ancak Selanik’in Olimpos Dağı gümrüğündeki görevinde etrafındaki kereste tüccarlarını izliyor ve bu tüccarların kazançlarını kendi kazancıyla ister istemez kıyaslıyordu. Devletin zor geçen o günlerinde kötü bir hesaplamayla ticarete atılmaya karar verdi. Mutlaka ailesini daha refahta yaşatabilmek için atılan bu adım bölgede kısa sürede sayıları artan Rum çetelerin baskılarıyla Ali Rıza Efendi’nin elindeki birikiminin çoğunu kaybetmesine neden oldu. Selanik jandarma komutanının tavsiyesiyle kereste ticaretinden tuz ticaretine geçse de sonuç değişmedi. Ali Rıza Efendi, ailesine yaşattığı üzüntülerden kısa sürede hastalandı ve bağırsak veremi teşhisi konulan hastalık nedeniyle vefat etti.

Babası henüz hayattayken Mustafa Kemal’in eğitim hayatında da bir dönüm noktası yaşandı. Atalarının geleneksel inançlarına bağlı ve çevresinde saygınlık gören annesi Zübeyde Hanım, oğlunun dinî eğitim veren bir okula gitmesini istiyordu. Oysa eğitilmiş bir Osmanlı devlet memuru olan Ali Rıza Bey; Selanik’te ilk açılan ve çağdaş eğitim uygulayan bir okula, Şemsi Efendi Özel Okuluna gitmesini istiyordu. ⁴

Uzun süren tartışmalardan sonra önce Fatma Molla Kadın Okuluna gönderildi ancak bu

³ Lord Kinross, Atatürk-Bir Millet’in Yeniden Doğuşu, , Altın Kitap, İstanbul, 2018, s.19.

⁴ Age.

okulda Arapça yazmak ve bağdaş kurup oturmaktan rahatsızlık duyunca ders hocası ile yaşadığı tartışmadan sonra babası tarafından **Şemsi Efendi** Okuluna yazdırıldı. Kendini iyi hissettiği bu ilkokul sıralarında babası vefat edince, bu büyük kaybını, tüm yaşamı boyunca arkadaş kalacakları Fuat (Bulca), Salih (Bozok) ve Nuri (Conker) ile atlatmaya çalıştığında daha yedi yaşındaydı.

Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi; onun eğitim anlayışına ışık yakan ilk isimdir. Atatürk'ün ilk öğretmenlerinden Şemsi Efendi, Türk eğitim sisteminde sınıfa harita, kürsü, kara tahta, tebeşir, sıra ve öğretim levhalarını getiren; aynı zamanda teneffüs saatleri, beden eğitimi dersleri, gözlem gezileri gibi pedagojik yöntem ve teknikleri ilk uygulayan öğretmenlerdendir. Onun öğrencileri Rüştüye son sınıf öğrencilerinden daha iyi yazı yazabilir, okuyabilir, kitap okuma alışkanlığını kazanmış olduğu fark edilebilir, matematik problemlerini kolayca çözebilir, coğrafya haritalarını istendiği şekilde kullanabilirlerdi. Atatürk'ün ilk eğitim döneminde, Şemsi Efendi gibi pedagojik ilkeleri bilen ve uygulayan bir öğretmenle karşılaşmış olması, içindeki gizil güçlerin ortaya çıkmasında, yenilikçi, özgürlükçü olmasında, okuma sevgisi ve araştırmacılığının gelişmesinde etkili olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Şemsi Efendi, aynı zamanda halkın okuma alışkanlığı kazanmasına da önem veren eğitimcilerdendir. Selanik'te halkın kitap ve gazete okuması amacıyla açılmış olan kiraathanelere kitap ve dergilerle destek olması onun toplumsal sorunlara duyarlı bir halk eğitimci olduğunu göstermektedir. Şemsi Efendi'nin halkın gereksinimlerine dönük bakış açısı Atatürk'ü de, "farkına varmadan", dolaylı olarak etkilemiş, küçük yaşlarda toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmasını sağlamıştır. ⁵

Babasının kaybindan sonra işlek ticaret kenti Selanik'te yapamayan annesi ile birlikte dayısının Langaza yakınlarındaki çiftliğine gitti.⁶ Çiftlik hayatına adapte olsa da altın şehir Selanik'te olmak istiyordu.

O dönemde Selanik; Hristiyan, Yahudi ve Müslüman tüm kent ahalisinin dost olduğu, minarelerin çan kuleleriyle neredeyse bitişik yapıldığı bir kentti. Selanik'te yaz gecelerinin favori mekânı ise Musevi mahallesiydi; sokaklar buram buram bamyâ, ıspanak, patlıcan, kereviz ve fyonun (kuru veya taze fasulye) veya kadınların sabah kahvaltısı için hazırladıkları anasonlu biskoçosun (kurabiye) kokardı. ⁷

Mustafa Kemal Atatürk ve Nuri Conker işte bu zengin kültürlü kentte başlayan dostluklarını, kentin tüm güzelliklerini yaşayarak büyüttüler. Mustafa'nın en çok

⁵ SDU International Technologic Sciences, Vol:2,No:2 pp72-84, Süleyman Demirel Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Atatürk'ün Düşünce Yapısına Etki Eden Unsurlar, Sait TAŞ, s.74

⁶ Gürsoy, Yaşar, Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker, Sia Yayınları, İstanbul, 2028, s. 22.

⁷ Age.

imrendiği, Askerî Rüştiyeye giden, üniformasıyla çaka satan komşu çocuğu Ahmet'ti. Bir gün cesaretini topladı, Ahmet'in binbaşı babası Kadri Bey'e durumunu anlattı:

- Zabit olmak istiyorum!

O cesareti, şerefli bir ülkenin kurulması yolunda atacağı adımların ilk basamağıydı. Nuri'nin de ondan aşağı kalır yanı yoktu; o da asker olmak istiyordu.

1893 yılında Askerî Rüştiyenin sınavına girerek okula birlikte başladılar. Yaşları henüz on ikiydi ⁸Artık hayat çizgisini seçmiş olan Mustafa Kemal, tercih ettiği bu okulla birlikte Osmanlı Devleti'nin subay sınıfına dâhil oluyordu. Bu dönemde subay sınıfında olmak ülkenin seçkin tabakasına dâhil olmanın ilk adımıydı. Çöküş döneminde olan Osmanlı Devleti'nin belki de tek ayakta kalan kurumları olan modern askerî okullar sadece askerlik derslerini değil, öğrencilerini hayata hazırlayan felsefe, tarih, iktisat öğretim programlarını da içeriyordu. Bu okullara girmek kolay olmadığı gibi nitelikli öğretmenlerin verdiği dersleri tamamlamak da kolay değildi. Ancak Mustafa Kemal, dâhil olduğu andan itibaren tüm derslere büyük bir ilgi ve çalışkanlıkla başladı. Öyle ki kısa zamanda hem sınıfta hem de okulda fark edilen parlak bir öğrenci oldu. Okulda ilk ve en çok sevdiği ders matematikti. Bu dersi sevmesinde de matematik öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Bey'in Mustafa Kemal'in yeteneğini keşfetmesinin etkisi büyüktü.

Matematik öğretmeni Yüzbaşı **Mustafa Bey**, öğrencisinin olgunluğunu, farklılıklarını, yeteneklerini, liderlik özelliklerini gördü ve Mustafa olan ismine Kemal'i ekledi. Bu davranışı ile onun kendisinden ve öteki öğrencilerden farklı ve üstün durumunu belirledi, onu daha iyiye, daha güzele doğru sürekli motive etti. Atatürk'ün diğer öğrencilerden farkını gören matematik öğretmeni Mustafa Bey, Atatürk'ün kendine güveninin oluşumunda, liderlik özelliklerinin ortaya çıkmasında çok önemli etkilerde bulundu.

Ayrıca, Atatürk'teki matematik sevgisini de fark eden Mustafa Bey, ona matematik ile ilgili iyi bir rehberlik de yaptı. Bu rehberliğin sonucunda Atatürk'ün yaşamında matematik, önemli bir yere sahip olmaya başladı. Yıllar geçtikçe daha da artan bir sevgi haline dönüşen matematik, problemlere çözümler getirmede, düşünmede kendine güvenini artırdı.

Hayatı boyunca Fransızca'yı ana dili kadar başarıyla konuşan Mustafa Kemal Atatürk'ün yabancı dile olan merakı da yine Askerî Rüştiyede bir öğretmeni sayesinde başladı ve gelişti.

Mustafa Kemal'in 1896'da Askerî Rüştiyedeki Fransızca öğretmeni Yüzbaşı **Nakiyüdin Bey** ise onu *"Sen bu Fransızcanın peşini bırakma!"* diyerek desteklemiş, iyi bir yabancı dil

⁸ İnan, Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.5.

bilgisinin temelini, sevgisini oluşturmuştu. Yabancı dil sevgisinin gelişmesi için farklı kaynaklara ulaşmasını sağlayacak “eğitsel ortamlar” hazırladı.

Fransızca öğrenmesi, ona Fransız filozoflarından bazılarını o dönemde incelemek, anlamak olanağı da sundu. Sadece Fransız filozoflarını değil, yabancı dille ilgili askerî, siyasi, ekonomik ve sosyolojik alandaki kaynaklara da ulaşması, onları irdelemeye başlaması; Atatürk’e yeni ufuklar açtı, kararlarında “etkililiğini” artırdı. Yüzbaşı Nakiyüdin Bey, Atatürk’ün yabancı dil sevgisinin yanında, ilk gençlik dönemlerinde bağımsızlık, vatan sevgisi, Türk kültürü gibi düşüncelerinin sağlam temellerinin oluşmasında etkili olan öğretmenlerinden birisi oldu.⁹

Selanik Askerî Rüştiyesinden başarıyla mezun olan Mustafa Kemal, 1895 tarihinde doğduğu şehirden ayrılarak ilk kez bir başka Balkan kenti, Manastır’a doğru yola çıktı. Manastır Askerî Lisesine yatılı öğrenci olarak kayıt olan Mustafa Kemal, bu Avrupaî kentte bambaşka bir dünya ile tanıştı.

Dönemin önemli kentlerinden Manastır; Selanik’ten daha büyük, siyasal, ekonomik ve kültürel olarak daha gelişmiş bir yapıdaydı. Mustafa Kemal’in askerî lise anılarını kapsayan bu kent, aynı zamanda Avrupa’dan Balkanlar’a esen milliyetçilik rüzgârlarını da fazlaca hissediyordu. Mustafa Kemal ilk kez ailesinden uzak gezindiğı bu yeni kentte dünyada neler olup bittiğini de anlamaya başladı.

Arkadaşlarından duyarak büyüdüğü Makedonya’yı anlatan kahramanlık türkülerinin bu şehirde söylenmediğini, türkülerin yerini ayrılık tehditlerinin aldığını üzülererek gördü. İşyanların yanı sıra çetelerin kıyasıya çatışmalarına tanık oldu. Sokaklarda sürekli yürüyüşler ve ayrılıkçı protestolar yapılıyordu. Bu karmaşa aslında her an savaşa hazır olan bu kentte sürekli yaşanan bir seferberlik hâliydi.

Okulunda başarılarını artıran Mustafa Kemal, bu kasvetli kenti de geziyor ve kenti, insanları ve eylemlerini gözlemliyordu. Manastır’da okul dışında vakit geçirmekten en çok hoşlandığı isim genç bir şair olan Ömer Naci’ydi. Ömer Naci ile birlikte şiire merak sarmış ve çokça şiir okumaları yapmaya başlamıştı ancak bir asker olarak edebiyat ve şiirle çok fazla ilgilenmesi okulda dikkat çekiyordu. Askerî İdadide Mustafa Kemal üzerinde olumlu etkileri bulunan öğretmenlerden biri de **Mehmet Asım Efendi**’dir. O, öğrencisinin “*askerî anlayışa*” ters düşeceğini düşünerek edebiyata, şiire fazla kapılmasını engelleyerek gelecekteki liderlik yolunu çizmesinde rehberlik yaptı. Sonraki yıllarda Mustafa Kemal çevresindekilere “*Güzel yazı yazma arzusu bende baki kaldı.*” diyerek edebiyata ilgisinin devam ettiğini ifade edecektir.

⁹ SDU International Technologic Sciences, Vol:2,No:2 pp72-84, Süleyman Demirel Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Atatürk’ün Düşünce Yapısına Etki Eden Unsurlar, Sait TAŞ, s.74

Edebiyat alanındaki bilgileri iyi bir öğretmenden alması Mustafa Kemal'in konuşmasında etkililiği, yazısının ve anlatımının güzel olmasını sağladı. Ayrıca, edebiyat sevgisi çevresi ile etkili iletişim kurmasında, sosyal ortamlarda varlığını kabul ettirmesinde de yardımcı oldu. Atatürk'ün, öğrencisini tanıyan, rehberlik yapan, yönlendiren, Mehmet Asım Efendi gibi bir öğretmen ile karşılaşması, geleceğimiz için ne kadar önemli olduğu herkes tarafından kabul edilecek bir gerçektir. ¹⁰

Mustafa Kemal'in en önem verdiği sosyal bilimlerin başında tarih gelmekteydi "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır." ¹¹ sözünü 1931 yılında dile getiren lider, eğitim hayatının başlangıcından itibaren tarihin önemini biliyordu. Sonraki yıllarda Tarihe yön veren savaşlarında da geçmişten gelen tarih bilincini savaş stratejileri ile birleştirerek dehasını defalarca ortaya koyacaktı.

Mustafa Kemal'e tarih biliminin sadece geçmiş anlatan bir bilim olmadığını, günü ve geleceği anlamakta toplumda değişmeyen insan faktörünün etkisinden yola çıkarak zamana açılan bir pencere olduğunu şüphesiz Askerî İdadideki Tarih Öğretmeni Mehmet Tefvik Bey ilk kez gösterdi.

Mehmet Tefvik Bey; Mustafa Kemal'e tarih alanında "Yeni Ufuklar" açtı; onda tarih sevgisi oluşturarak vatanın korunmasında, Türklük bilincinin pekişmesinde, yurt sevgisinde, özgürlüğün önemi konusunda O'nu bilinçli hâle getirdi.

Atatürk, Askerî lise öğrenciliğinde tarih öğretmeni Mehmet Tefvik Bey'den aldığı bilgilerle yaşamı boyunca tarihe ilgi duyarak geniş bir tarih kültürüne sahip oldu. Bu tarih kültürü Atatürk'e sıkıntılı, sorun olarak görülen durumların değerlendirilmesinde, geçmişten dersler alınmasında, geleceğe bakışta, milletin özelliğine göre hareket etmesinde önemli katkılarda bulundu. Atatürk edindiği tarih şuuru ile hem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki hem de halk toplantılarında söylevlerinde tarihi olaylardan bilgiler vererek anlatımlarını güçlendirmiş, tarih sevgisini her zaman hissettirmiştir. ¹² Mustafa Kemal'in düşünce yapısında ilk şekillenmelerin gerçekleştiği, canlı sosyal hayatın sunduğu çok kültürlü yapısıyla genç birey olmanın anlamını kavradığı kent; Manastır, 1899 tarihinde yerini İstanbul'a bırakıyordu.

Mustafa Kemal, 1899'da İstanbul Harp Okulu piyade sınıfına kayıt olurken Osmanlı

¹⁰ SDU International Technologic Sciences, Vol:2,No:2 pp72-84, Süleyman Demirel Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Atatürk'ün Düşünce Yapısına Etki Eden Unsurlar, Sait TAŞ, s.75

¹¹ SDU International Technologic Sciences, Vol:2,No:2 pp72-84, Süleyman Demirel Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Atatürk'ün Düşünce Yapısına Etki Eden Unsurlar, Sait TAŞ, s.75-76

¹² Mütercimler, Erol, Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 81.

Devleti'nin yorgun başkentinde eğitim hayatı boyunca gazete, dergi ve kitaplardan okuduğu siyasi sorunların tüm gerçeklerini yakından gözlemlemeye başlıyordu.

İstanbul'a ilk geldiğinde onu en çok şaşırtan kentteki kültür ayrımı oldu. O güne kadar yaşadığı Selanik ve Manastır'da çok kültürlüydü ancak bu kentler ortak bir yaşamda tüm unsurları ile birlikte hareket ediyorlardı. Oysa İstanbul 1899 yılında sanki ucu ucuna birleştirilmiş iki farklı şehrin hayatını yaşıyordu. Kentin en renkli, neşeli bölgesi Pera idi. Beyoğlu denilen bu bölgede Hristiyan nüfus yaşıyor ve sanki bir Avrupa kentindeymişçesine günlerini geçiriyorlardı. Gündüzleri Viyana ve Paris başta olmak üzere Avrupa'nın seçkin ürünlerini satan mağazalarda alışveriş yapan Pera halkı, yorulduğunda Avrupaî tarzda döşenmiş Paris kafelerini aratmayan seyir balkonlu pastanelerde yorgunluk atıyordu. Son yıllarda sayıları artan restoranlarda yemek yiyen güzel giyimli kadınlar, sık beyefendiler, sokaklarda bir müzik dinletisini veya sahne gösterisini duyuran çığırtkanlar, genç bayan ve beyleri gece saatlerinde çıkılan eğlencelerden sonra evlerine bırakmak için bekleyen faytonlar görülüyordu. Taverna eğlencelerinin pek popüler olduğu bu İstanbul gecelerinde faytonlarla yol alanlar Pera boyunca gösterişli bahçe kapıları, bu kapılardan görünen bakımlı bahçeleri ve konsoloslukları büyük bir keyifle izleyerek Boğaz'a doğru yol alır ve İstanbul'un onlara sunduğu sınırsız güzelliklerin tadını sınırsızca çıkartırlardı. Şehrin güney kısmı ise Müslümanlara aitti. Bu kısımda sıra sıra minareler, dar sokaklar, yüksek bahçe duvarlarının arkasına saklanmış sokaktaki hayata hiç karışmayan kadınlar, yüksek sesle satış yapan satıcılardan aceleyle alışveriş yaparak bir an önce evlerine ulaşmaya çalışan erkekler göze çarpıyordu. Kadınlar için sosyal hayat evin erkeğinin evde olmadığı saatlerde komşu eve yapılan kısa ziyaretlerden ibaret iken, erkekler ise her mahallede bulunan derme çatma kahvehanelerde vakit geçirirlerdi. Son yıllarda artan ekonomik sıkıntıları yüksek sesle anlatmak istercesine çoğu Müslüman evinin dış cephe duvar sıvaları dökülüyor ve çoğu sokağa çamurdan girilmiyordu. Artan sıkıntılar tüm Müslüman mahallelere yayılmış, öyle ki bu şehrin yerlileri kendi şehirlerinde kendi muhitlerine sıkışıp kalmışlardı.

Fransız eğitim öğretim sisteminin uygulandığı Pangaltı'daki Harp Okuluna Mustafa Kemal'in girişi 13 Mart 1899, apolet numarası 1283'tü.¹³

Mustafa Kemal Atatürk'ün okula girdiği yıl yapılan değişikliklerle okulda verimli bir çalışma dönemi başladı. Almanya, Fransa, Belçika'dan getirilen ders programları uygulanmaya başladı. Mustafa Kemal, Harbiye'de öğrenime başladıktan iki ay sonra çalışkanlığı ve disipliniyle kendini yönetime kabul ettirerek sınıfın çavuşu oldu. Okuldaki en yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy ile de tanışıklığının pekişmesi Fransızca eğitim veren Saint Josef Lisesi mezunu Ali Fuat ile Fransızca eserleri okurken sık sık sözlük kullanmaktan yorulduğu için yardım istemesiyle olacaktı.¹⁴

Harbiye'nin ilk yılında şiir başta olmak üzere okumak Mustafa Kemal için bir tutku

¹³ Mütercimler, Erol, Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s.83

hâline gelmişti. Geceleri yatakhane de gizlice kitaplarını okuduğu Namık Kemal'in sürgünde bulunuşu, Mithat Paşa'nın öldürölmesi, Abdülhamit tarafından meclisin kapatılması gibi olaylar onun toplumsal konulara ve bu sorunların çözölümü ile ilgili çeşitli kaynak kitaplara odaklanmasına yol açıyordu. Bu kaynak kitaplar onun gelişmesinde, içinde bulunduğu durumun analizini yapmasında etkili oldu. ¹⁵

Mustafa Kemal ikinci sınıfta şiirden uzaklaşarak savaş stratejileri ve hitabet konularına ilgi duymaya başlamışsa da sistemin tüm katılığına karşın "hürriyet" konulu okumalarını sürdürdü. ¹⁶

Lise yıllarında sorgulamaya başladığı ve Harbiye'deki yıllarında yabancı eserleri de okuyarak aklında oluşturduğu Cumhuriyet Devrimi'nin temellerinde Avrupa'da yaşanan siyasi olayların ve fikir akımlarının da etkisi çok büyük oldu.

Harbiye yıllarında tutkuya dönüşen okuma anlayışı Mustafa Kemal Atatürk'ün rasyonalizm ve pozitivism ile tanışmasını sağladı ve Türk Devrimi'nin evrilme yönünü belirledi.

Rasyonalizmin önemli temsilcilerinden Descartes'in "Metot Üzerine Konuşmalar" adlı eserini, Kant'ın eserlerini, "Kant ve Felsefesi" adlı incelemeyi okuyarak şüphesiz akılcılığın önemini anlayan Atatürk, pozitivismin öncüsü Comte'u okuyarak bilim dışı kavramlardan uzaklaştı.

Harbiye yıllarında okumaktan asla bıkmadığını belirttiği ve yine cumhuriyet kavramının toplum için vazgeçilmez olması fikrini edindiği Jean Jacques Rousseau'yu okuduğu zamanlarda, Rousseau'nun, birey özgürlüğüne önem vermesi ve toplumda siyasi rejim olarak Cumhuriyetçi görüşleri savunması, Mustafa Kemal için çok yol gösterici oldu. Diğer önemli olan konu ise Rousseau'nun, birey için özgürlüklerin "mutlak olamayacağı", sınırları olabileceği ve sınırların ise yasalarla tayin ve tespit edilebileceği ve böylece yasalara itaat eden her insanın aslında kendine itaat etmiş olacağı görüşüydü. Atatürk'ün Rousseau'nun, Cumhuriyet, birey özgürlüğü ve özgürlüğün sınırlandırılma biçimleri hakkındaki görüşleri ile erken bir dönemde karşılaşmış olması, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve yönetim felsefesinde çok etkili bir rol oynadı. ¹⁷

Atatürk gençlik dönemlerinde Ziya Gökalp'in bütün kitaplarını da okuyup Türkçölük akımı ve dönem düşünceleri konusunda bilgi edindi. Özellikle Gökalp'in "Türk Medeniyet Tarihi" isimli kitabı Atatürk'ün üzerinde önemli etkiler bıraktı. Gökalp, Atatürk'ün yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ile ilgili düşünce yapısının oluşmasında özel ve önemli bir yere sahiptir. Atatürk'ün okudukları, karakteri, yaşam biçimi dikkate

¹⁴ Age.

¹⁵ SDU International Technologic Sciences, Vol:2, No:2 pp72-84, Süleyman Demirel Üniversitesi, Teknik Eğitim Faköltesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Atatürk'ün Düşünce Yapısına Etki Eden Unsurlar, Sait TAŞ, s.79

¹⁶ Age.

alındığında, Atatürk'ün düşünce yapısını oluşturan ve besleyen tek kaynağın Ziya Gökalp'in düşünceleri olmadığı anlaşılır. Atatürk önemli düşünürlerden Durkheim'in düşüncelerini yalnızca Ziya Gökalp'ten öğrenmekle yetinmeyip doğrudan Durkheim'in kitaplarından da yararlanmıştı. Atatürk aynı zamanda Max W. Beer'in "Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi" yapısını da yine dönemde yayılan yeni ideolojileri yakalamak amacıyla okumuştur.

Atatürk; Türklerin tarihi, İslam tarihi, Anadolu medeniyetleri ve yabancı ülke tarihleri ile ilgili farklı türdeki kitapları edinip onlardan da yararlandı. Harbiye yıllarında okuduğu dünya tarihine ilişkin George Wells'in "Tarihin Ana Hatları" kitabı üzerinde önemle durdu. Bir konuşmasında "Wells'in Birleşik Dünya Devleti kurma hayalinin, tatlı bir düş olduğunu göz ardı edecek değiliz." derken "Olabilir ki bir sıra bölgesel birleşmeler yapılabilir." düşüncesini dile getiriyordu. Bu düşüncesi daha sonraları Balkan Atlantı ve Sadabat Paketi'nin oluşmasına sebep olmuştur.

Yaptığı tüm okumalarda içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları düzeltmeye odaklanan Mustafa Kemal Atatürk, tüm alan okumalarından edindiği bilgileri siyasi hayatı boyunca ustalıkla kullandı.

Mustafa Kemal, 10 Şubat 1902'de 459 mevcutlu sınıfın sekizincisi olarak Harp Okulunu bitirdi. Piyade – 1474 sicil numarasıyla ve teğmen rütbesiyle 21 yaşında, Türk ordu-sunun şerefli bir subayı olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, doğuştan gelen zekâ ve liderlik özelliklerine sahip olmasının yanı sıra eğitim hayatı boyunca kendini her an geliştiren bir birey olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı boyunca savaşlar ve siyasi olaylar karşısında kararlı, cesaretli, öngörülü, sorgulayıcı, özgürlükçü ve demokratik tutum ile davranan bir lider olmasında öğretmenlerinin ve de okuduğu tüm eserlerin etkisi çok büyüktü.

Eğitim hayatında öğretmenlerinin ona katkılarının daima farkında olan Mustafa Kemal Atatürk; öğretmenlik mesleği için "Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir." diyerek, eğitim konusuna çok önem verdiğini göstermişti.

O, öğretmenlerini saygı ve minnetle anar ve hayatta olanlara rastladıkça onlara en büyük saygıyı gösterirdi. Özellikle, kendisine Askerî Akademide kurmay sınıflarında iken arkadaş muamelesi yapmış olan iyi hocalarının anılarını ve o zamanlar kendi üzerinde bıraktığı olumlu etkileri, daima şükranla anardı.

Atatürk, bu ideallerin gerçekleşmesini daima ulusun eğitime ve kültür alanındaki ilerlemesine bağlamıştır. 1 Kasım 1937'de Büyük Millet Meclis'ini açış nutkunda, bu düşüncüyü doğrulayarak diyor ki:

¹⁷Atatürk'ün Tetkik

Cemiyeti Yüksek Riyaseti'ne yolladığı mektupta geçen bir özdeyişidir. (1931) Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 25, s.105

Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde de temelli bir inkılap yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak bir fikir ve hareketi beraberyürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı, ancak türeli [adaletli] bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple, okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak, fert ve kurumları yaratmak ve işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekaleti'nin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir.

*İşaret ettiğim ilkeleri Türk Gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifedir.*¹⁸

¹⁸ İnan, Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.365

Temsil Heyeti'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne

Cumhuriyet'in ilân edildiği o geceden 1918 yılına gidelim.

Osmanlı Devleti'nin yaşamına son veren Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri, Anadolu'da işgal hareketlerine girişmişti. Bu durum ulusal nitelikli bölgesel cemiyetlerin kurulmasına neden olmuştu. Mustafa Kemal de 19 Mayıs 1919'dan itibaren ulusal egemenliğe dayalı tam bağımsız bir devlet kurma idealiyle Anadolu'ya geçtiğinde, çalışmalarını bu ulusal cemiyetlerce desteklenerek yürüttü.

Samsun'dan Sadaret'e yolladığı 22 Mayıs 1919 tarihli raporu: “Millet millî hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir ve bunun için çalışacaktır.” İlk defa millî egemenlik teorisi resmî bir evrakta dile getirilmişti. Millî egemenlik millet için bir hedef olarak gösterilmişti. Saltanata karşı gelmekle bir ihtilal programı niteliği taşıyan raporu ile fikri yapısı bakımından gerçek kimliğini ortaya koymuştu. Mustafa Kemal Samsun'a çıktıktan 10 gün sonra 29 Mayıs 1919'da Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı telgrafta “ulusun tutsaklıktan kurtulup egemen ve bağımsız olarak yaşayabilmesi için azimkâr ve namuslu ellerin onu kısa ve doğru yoldan haklarını ve bağımsızlığını sağlamaya” yönlendirmesini bunu da güvenilir mülki memurların el ele vererek gizli bir şekilde örgütlenecek yapmasını ve bu konunun ihtisası dolayısıyla askerlerin uhde-i vatanperveranesinde bulunmasını belirtmişti.

Bu kapsamda 22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'ni yayınlamıştı. Bu genelgede yer alan maddelerden belki de en önemlisi şuydu: “Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.” Bu madde ile ulusal mücadelenin amacı ve yöntemi ortaya konulmuştu. Ulusun bağımsızlığını kurtarmak amacı ulusun sorumluluğuna bırakılmıştı. Ulusun karar verici olması ise millî egemenliğin ilk işareti olarak tarihi kayıtlara geçmişti.

Mustafa Kemal, 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum ve 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongrelerinin toplanmasını sağladı. Erzurum Kongresi bazı doğu illerinden gelen delegelerin oluşturduğu bölgesel nitelikli bir kongre olmasına karşın, kongrede alınan kararlar tüm ulusu kapsayacak nitelikte olmuştu. Kongre Başkanlığına seçilen Mustafa Kemal konuşmasında şunları söylemişti:

*(Milletin) mukadderat(ın)a (geleceğine) hakim (yön verecek) bir irade-i millîyenin müdahaleden masun (müdahale olmadan) bir surette zuhuru (ortaya çıkması) ancak Anadolu'dan muntazardır (beklenmektedir). Buna istinadendir ki bir şûray-ı millînin (millî meclisin) vücudunu ve ancak kuvvetini irade-i millîyeden alacak mesul bir hükûmetin kurulması ısrarla istenmektedir[...]*¹

Kongre delegeleri ile seçilerek oluşturulan Temsil Heyeti'ne; kongrede alınan kararları yürütme, gerektiğinde vatanın savunulması ve bağımsızlığın sağlanması için geçici bir hükûmeti de seçme yetkisi verilmişti. Böylece Erzurum Kongresi Mustafa Kemal'in istediği yasalılığı yine ulusal iradeye dayanarak sağlamıştı.

Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi'ne göre ulusun bütün bölgelerinden katılımcılar ile toplandığından, Temsil Heyeti'nin hem temsil niteliği hem de yetkileri genişletilerek gerçek anlamda ulusal bir kongrenin toplanması sağlanmıştı. Kongre, Temsil Heyeti'nin yetkilerini artırmış, ulusal güçlerin bir araya getirilmesinden, millî meclis hazırlıklarının yapılmasına varan görevler ve geniş bir çerçevede yetkiler vermişti. Ulusal gücü ve ulusal iradeyi egemen kılma ilkesi Erzurum Kongresi gibi Sivas Kongresi'nde de ön plandaydı. Temsil Heyeti Ankara'da Büyük Millet Meclisi kurulana kadar, ulusal bağımsızlık hareketinin yöneticisi ve uygulayıcısı oldu. Böylece ülkede, İstanbul Hükûmeti'nin yanında Anadolu'da yeni bir iktidar olarak ortaya çıkan Temsil Heyeti, her alanda ortaya çıkan otorite ve yönetim boşluğunu doldurmuş, devlet otoritesini yeniden ele almaya başlamıştı.²

Sivas Kongresi'nden sonra İngiliz Amirali de Robeck 17 Eylül 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği raporda: "Alınan bütün haberlere göre millî hareket, Anadolu'da müstakil bir cumhuriyete doğru gelişmektedir." diyordu.

Temsil Heyeti başkanı sıfatıyla İstanbul'un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Anadolu'daki bütün komutanlıklara, valiliklere bir genelge yollayan Mustafa Kemal, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanabilmesi için, yürürlükte olan seçim yasasına göre, seçimlerin 15 gün içinde yapılmasını talep etti.

¹ Kemal Atatürk, Nutuk Vesikalar, Atam Yayınları, Ankara 1991, Vesika 38, s. 640.

² Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s. 109.

- [...] 1. Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.
2. Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine uyacaklardır.
3. Seçimde, sancaklar seçim bölgesi olacaktır.
4. Her sancaktan beş üye seçilecektir.
5. Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdâfaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il yönetim kurulu ile il merkezindeki belediye meclisinden ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden meydana gelecek bir kurulca belli günde ve bir oturumda seçim yapılacaktır.
6. Meclis üyeliğine, her parti, dernek ve toplulukça aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşa edimli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.
7. Seçimlere her yerin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru ve yolunda yapılmasından sorumlu olacaktır.
8. Seçim gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacaktır; oyları kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.
9. Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri ya da kendi mühürleri ile mühürlenecekleri üç tane tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, öteki de Meclise gönderilecektir.
10. Meclis üyeliğine seçilenlerin alacakları ödenek, daha sonra meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak geliş yollukları, seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak uygun görecekları tutarlar üzerinden, her yerin hükümetince sağlanacaktır.
11. Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek, üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.
- [...]

Mustafa Kemal ³

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin⁴ Rauf Bey başkanlığındaki Osmanlı Heyeti tarafından imzalanmasının ardından, İstanbul, resmen olmasa da fiilen işgal edilmişti. (13 Kasım 1918) İşgali gerçekleştiren güçler, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın da galipleridirler.

İstanbul'un fiilen işgaline ve Mustafa Kemal'in tüm uyarılarına rağmen, milletvekillerinin

³ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk (1919-1927), Atam Yayınları, Ankara 1997, s. 281-282.

⁴ Mondros Mütarekesi Dönemi'nin hükümetkabineleri için bakınız. (H. Adnan Önelçin, Nutuk'un (Söylev'in) İçinden, Yüce Yayınları, İstanbul 1981, s. 291-302.); Mütareke Dönemi İstanbul'u için bakınız. (Tülay Alim Baran, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerinin Yaşamı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl. 2006, Sayı. 64-65-66, Cilt. XXII, s. 120-125.).

birçoğu Ankara'da yeni bir meclis açma düşüncesine karşı çıktılar ve İstanbul'da toplanılacak olan Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katıldılar. Bunun üzerine Mustafa Kemal'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, en azından Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi yönündeki telkinleri başarıya ulaşmış olsa da Misak-ı Milli'nin kabulü üzerine, Osmanlı Mebusan Meclisi, müttefik kuvvetlerce resmen işgal edildi (18 Mart 1920) ve dağıtıldı. Böylece son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin birçoğu tutuklandı ve Malta Adası'na sürgüne yollandı. Ayrıca Mustafa Kemal'in doğrudan doğruya isteği olan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun oluşturulması yönündeki telkinleri de başarısız oldu. İstanbul'a giden milletvekilleri, Mustafa Kemal'in önerisi yerine Felah-ı Vatan adında bir grup kurdular.

Mustafa Kemal, tüm davet ve ricalara rağmen İstanbul'da toplanılacak olan Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılmamıştır. Temel nedeni, bu yaşanan süreci geleceğe dönük olarak düşünmüş ve olası gelişmelere karşı önlem almış olmasıdır. Ayrıca bu dönemde, daha önceden Padişah Vahdettin⁵ tarafından çıkarılan ve 10 Nisan 1920'de Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın fetva verdiği idam kararının kaldırılmadığı da bilinmektedir.

Mustafa Kemal'in olası gelişmelere karşı kafasındaki planı daha çok önceden netleştirdiğini ve geleceğe yönelik öngörülerinin ne kadar kuvvetli olduğunu anlamak için; 16 Kasım 1919'dan 16 Kasım 1919'a kadar geçen zaman aralığında yapılan görüşmeler hakkında, Mustafa Kemal'in milletvekillerine verdiği bilgilendirme yönergesine dikkatle bakmak lazımdır.

*"[...] Millet Meclisi, düşman etkisinden uzak ve tam güvenli olan bir yerde toplanmakla, İstanbul'da toplanmasına göre tasarlanmış bütün sakıncaları ortadan kaldıracığı gibi, Halifelik ve Padişahlık makamının tehlikede bulunduğunu dünya kamuoyuna ve özellikle İslam dünyasına duyurmuş olacak ve ulusal varlığımızın ve bağımsızlığımızın zararına verilecek olan bir karar karşısında ulus ve yurt ödevlerini yapabilecek bir durumda bulunacaktır. [...]"*⁶

Mevcut durumdan da anlaşılabileceği üzere İstanbul'da toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi görevini yerine getiremeden dağıtmıştı. Kaldı ki başında mutlakiyet otoritesi ve düşman kuvvetleri bulunan bir Meclis, ne kadar başarılı olabilir ve ulusun geleceğinde söz sahibi olabilirdi, diye düşünmemiz gerekmektedir. Şüphesiz olamazdı. Ancak tarihin olasılıkları değil de olanları yazıyor olması bu durumda dezavantajımız olmuştur. Mustafa Kemal'in ilk büyük öncü devrimi, Osmanlı Padişah-Halifesi olan Vahdettin'den, yabancı istihbarat servislerinden, ulusal mücadele karşıtı basından ve onun etki alanından, işgal kuvvetlerinin askerî birliklerinden, Osmanlı kültür ve siyasi mirasından, özetle her

⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın henüz Samsun'a çıkmadan önce yaptığı görüşmeler için bakınız. (Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki çalışmaları '1899-16 Mayıs 1919', Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, 2. Baskı, s. 127-136.).

⁶ Gazi Mustafa Kemal, Söylev, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, s. 118.

türlü etki ve denetimden uzak bir yer olan Ankara'da, bağımsız bir meclis toplamayı başarmış olmasıdır. Dönem koşulları göz önüne alındığında, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması, Mustafa Kemal'in yapmış olduğu, ilk büyük öncü devrimdir. ⁷

Kapatılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yerine kurulan yeni Meclis 19 Mart tarihli genelge ile seçilen 330 milletvekili ile İstanbul'dan gelebilecek milletvekillerinden oluşturulmuştu.⁸ Birinci Meclis'e seçilen üye sayısı konusunda ise görüş birliği yoktur. Bununla birlikte çeşitli kaynaklar farklı sayılar vermiştir. Bu sayılar 337 ile 537 arasında değişmektedir. ⁹

Birinci Meclis'in hukuki yapısını oluşturan özelliklerden bir diğeri meclisin sürekli olarak çalışan bir meclis olmasıydı çünkü bu, meclisin icra kudretinin (yürütme yetkisi) de aslı sahibi olmasının zorunlu bir sonucuydu. Süreklilik (istimrar) ilkesi, 5 Eylül 1920 tarih ve 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde; "Büyük Millet Meclisi, Hilâfet ve Saltanatın, vatan ve milletin istihlâs (kurtarılması) ve istiklalinden (hürriyetinden) ibaret olan gayesinin husulüne (gerçekleşmesine) kadar aşağıdaki şartlar içerisinde müstemirren (devamlı) inikad eder (kurulur)[...]" şeklinde ifadesini buldu. ¹⁰

Açılış tarihi 23 Nisan 1920 olarak belirlenen Büyük Millet Meclisi'nin açılış öncesinde, Mustafa Kemal 21 Nisan 1920 tarihinde bütün kolordulara, 61. Tümen Komutanlığına, Nazilli'de Albay Refet Bey'e, bütün valiliklere, bağımsız sancaklara, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez heyetlerine ve belediye başkanlıklarına Heyet-i Temsiliye adına çok acele olarak gönderdiği telgrafta şu ifadelere yer vermişti:

1. *Cenâb-ı Hak'ın lütfuyla Nisanın 23'üncü Cuma günü, Cuma namazından sonra Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılacaktır.*
2. *Vatanın istiklalinin, yüce hilâfet ve saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati vazifeleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya rastlatmakla, Cuma gününün mübarek oluşundan istifade ve bütün muhterem mebus hazretleri ile Hacı Bayram Veli Câmi-i Şerifinde Cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da feyiz alınacaktır. Namazdan sonra Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı*

⁷ İlk Anayasamızın birinci maddesince: "Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplar ve devleti bağımsız olarak kendisi yönetir" demesi de, bu cesaretimi güçlendirmiştir. Ayrıca bakınız. (Gazi Mustafa Kemal, Söylev, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, s. 391.); 1920-1923 Dönemleri arasını kapsayan TBMM Devleti'nin genel yapısı ve çıkardığı yasalar hakkında kapsamlı bir bilgi almak için bakınız. (Rıdvan Akın, TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, 2. Baskı.).

⁸ İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), İş Bankası Kültür Yayınları, Byy. 1997, s.64.

⁹ Birinci Meclis'in üye sayısı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.85-150.

¹⁰ A. Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri, AÜ Yayınları, Ankara 1957, s. 83.

Şerifi alıp meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Oraya girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde Cami-i Şerif'ten itibaren toplantı binasına kadar, kolordu komutanlığınca askerî birliklere özel merasim düzeni aldırılacaktır.

Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bugünden itibaren vilayet merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği şekilde hatim indirilmesine ve Buhar-i Şerif okunmasına başlanacak ve Hatim-i Şerif'in son kısımları uğur getirmesi için Cuma günü namazdan sonra toplantı binası önünde tamamlanacaktır.

4. Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı şekilde bugünden itibaren Hatim-i Şerifler indirilmesine ve Buhar-i Şerif okunmasına başlanarak, Cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek, hutbe arasında halifemiz padişahımız efendimiz hazretlerinin mübarek namları zikredilirken padişah efendimizin yüce varlıklarının ve şanlı memleketleriyle bütün kullarının biran önce selâmet ve saadete kavuşmaları duası ayrıca okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce hilâfet ve saltanat makamının ve bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Millî Mücadelenin büyüklüğü ve kutsallığı ve milletin her ferdinin kendi temsilcilerinden kurulmuş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin göstereceği vatan vazifelerini yapmaya mecbur olduğu hakkında vaazlar verilecektir.

Daha sonra halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve istiklali için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî merasimin yapılmasından ve camilerden çıktıktan sonra, Osmanlı vilayetlerinin her tarafından hükûmet binasına gelinerek meclisin açılmasından dolayı resmî tebriklerde bulunulacaktır. Her tarafta Cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır.

5. Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa gönderilmesi için her vasıtaya başvurulacak ve süratle en ücra köylere, en küçük askerî birliklere, memleketin bütün teşkilât ve müesseselerine ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca bütün levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde basılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6. Cenâb-ı Hak'tan başarılar niyaz olunur.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal. ¹¹

Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşünceleri üzerinde işlemek ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak ve ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği amaçtan ayrılmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır. ¹² Bu cümlelerden yola çıkarak dahi, Mustafa Kemal'in bir amaç, bir hedef, bir ideoloji çerçevesinde hareket ettiğini söyleyebiliriz. Bu amaçları gerçekleştirmek tek idealiydi. En büyük ideali ise ulusal egemenliğe dayanan tam bağımsız bir ülke inşa etmekti. Ulusal egemenliğe giden yolda en önemli mesele daha yolun başından itibaren takip ettiği çizgidir: meşruiyet. İşte bu yasallığa dayanma arzusu, hukuku arayan düşünceleri ile yeni ve modern Türk devletinin temellerinin bu şekilde atılmasını sağlamıştır.

¹¹ Nutuk, s. 288.

¹² Nutuk, s. 11.

Mustafa Kemal, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından 3 gün sonra 19 Mart 1920'de askerî ve mülki idarecilere gönderdiği bildiri ile gerçekleştirilecek seçimlerle oluşan temsilcilerin Ankara'ya gönderilmesi talebini ortaya koydu. Bu anlamda da kurulacak Meclisi "olağanüstü yetkilere sahip bir meclis" olarak tanımladı. Nutuk'ta o günleri anlatırken yeni Meclis için ilk aşamada "Kurucu Meclis" tanımlamasını kullandığını fakat aldığı bazı tepkiler nedeniyle "olağanüstü yetkilere sahip Meclis" olarak tanımlamayı değiştirdiğini belirtiyor. Anlaşılan ana amaç kurulacak Meclisin geniş yetkilere sahip olmasını sağlamaktır.

Siyasi partilerin olmadığı, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ana özelliklerinden biri de güçler birliği ilkesini benimsemiş olmasıydı. Meclis bir taraftan kendine karşı sorumlu tutulmuşken diğer taraftan da yürütme işlevini üstlenmişti.¹³ Yine Meclis Başkanı aynı zamanda yürütmenin de başı ve devlet başkanına ait olması gereken yetki ve görevleri yerine getirmekle yükümlüydü. 1921 Anayasası'nın 9'uncu maddesinde belirtildiği üzere;

"Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından intihap olunan reis, bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyet-i Vekile mukarreratını (kararlarını) tasdike salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti işlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi, Vekiller Heyetinin de reis-i tabîsidir."

şeklinde Meclis adına imza yetkisi, gerçekte devletin temsili anlamını taşımaktadır. Yine Heyet-i Vekile kararlarının onaylanması yetkisi de parlamenter sistemlerde devlet başkanına tanınan bir yetkiydi.¹⁴

Meclis'in yürütme işlevini yerine getiren İcra Vekilleri Heyeti 20 Ocak 1921'de kabul edilen "Teşkilat-ı Esasiye" ile de bu görevini sürdürdü. Şeklen mevcut yapıyı yasallaştıran Teşkilat-ı Esasiye, halifeden ve saltanattan hiç söz etmemekle birlikte birinci maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu "Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir." ilkesi de açıkça ifade etmektedir. Ayrıca Anayasa'nın ikinci maddesinde; "İcra kudreti ve teşrii salâhiyet (yürütme gücü ve yasama yetkisi) ulusun yegâne ve hakiki mümessilli olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tecelli (belirir) ve temerküz (toplanır)" ve üçüncü maddesinde; "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti Büyük Millet Meclisi Hükûmeti unvanını taşır" diye belirterek "kuvvetler birliği" ilkesini benimsemişti.¹⁵

¹³ Bernard Lewis, "Kemalist Cumhuriyet", Cumhuriyet Gazetesi, 11.11.1969'dan aktaran Ahmet N. Yücekök, Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlametionun Evrimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s.96.

¹⁴ Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Hukukî Niteliği", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 2, I, Mart 1985, s.491.

Mustafa Kemal'in en başından beri kuvvetler birliğini savunmasının ana nedenlerinden biri de savaş sona erdiğinde tüm yetkilere sahip olan bu Meclisin daha sonra saltanat ve hilafeti kaldırırken de aynı yetkilere sahip olmasını sağlamaktı.¹⁶

¹⁵ Kemal Gözler, Devletin Genel Teorisi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 1999, s. 96.; Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s. 50.

¹⁶ Yücekök, age, s.99.

Yoldaki Taşlar

1920...

*Ankara, sonbahara bir sürü sorunla girecekti. Osmanlı Hükûmeti'nin kıskırtması ve yabancı parmağıyla çıkarılan iç ayaklanmalardan en önemlisi, Çerkes Ethem'in halk ordusuyla, Yozgat'ta bastırılmıştı. Mustafa Kemal'in Söylev'inde belirttiği gibi, bir düğ çekirdeğinden doğan Yeşil Ordu, şimdi bir devrimin gericiliği ezen gücü olarak, halkın kurtuluşu uğruna çarpışıyordu.*¹

29 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa, gizli celsede konuyu anlatıyordu:

“Saygıdeğer Efendiler, şimdi ayrıntılarıyla anlatacağım konu belki de hepinizi üzecektir. Fakat tam bir olay niteliğinde olduğu için bunları yüce Meclisinizin kulağına söylemek istiyorum.

Bilindiği üzere İstanbul düşmanlarımızın saldırısına uğradıktan sonra Yüce Heyetinizin Ankara'da toplanması girişiminde bulunulmuştu. O günler bizim için en zayıf ve kırılğan

¹ Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'de Çerkez Ethem Hakkında Konuşması (Gizli Celse-125. Birleşim -29 Aralık 1920)

olduğumuz günlerdi. Dış düşmanlarımızın yanı sıra içte de karıştırdıkları birçok yerde karşımıza birçok güçlükler çıkarılmaktaydı. İşte öyle acı dolu günlerde bizimle iş birliği yapmış olan ve bizim imdadımıza yetişen birçok değerli arkadaşımız da vardı.

Bunlar arasında yine hepinizin bildiği üzere TBMM üyelerinden Reşit Bey'in kardeşi Ethem Bey (Çerkes) de vardır. Onun kardeşi Tevfik Bey de vardır. Bunlar Anzavur sorununda, o zamanlar Kuzey Bölgesi komutanı olan Yusuf İzzet Paşa ve Kazım Paşa (Özalp) Hazretlerinin emri altında Biga'da başarılı çalışmalar yapmışlardı.

Sonra Düzce İsyanı baş gösterdi. Orada yine Fuad Paşa'nın emri altında yararlı hizmetler gördüler. Sonra Yozgat Olayı'nda görev yaptılar ve o gün için alevli bir durumda olan isyanı durdurdular. Bu arkadaşlarımız bu saydığım hareketlerle gerçekten durumumuzu toparlama ve amacımızı sürdürme yönünde üst düzey hizmetler yürütmüşlerdir. Bu hizmetlerinden dolayı sanırım hepimiz kendilerine yeterince övgü ve saygıda bulunduk. Tabii ki, gerek bu arkadaşların gerekse bunlar kadar veya daha az çalışmış olan arkadaşların hizmetlerini yok sayamayız. Herhâlde, amacımız yönünde ilerlerken başarılı adımlar atabilmek için, bu amaç yönünde en ufak hizmette bulunanları bile büyük bir saygı ve içtenlikle bağrımıza basmak birinci görevimiz olmalıdır. Biz böyle düşünmekteyiz.

Ancak bütün bu yürekten istekler ve çabalarda, isteğimizin yalnızca ve kesinlikle amaca ulaşmak olduğundan kuşku yoktur. Amacımız, vatanın ve milletin kurtuluş ve mutluluğunu, gerçek kurtuluşunu sağlamaktır. Yoksa bu yerde, buranın altında, başka bazı çıkarlar, başka aşırı tutkular, başka bazı düşünceler izlemeye kalkışmak cinayet olur, hainlik olur.

Yüce Meclisiniz, kim olursa olsun, ben de içinde olmak üzere, bu kutsal amacın tersine hareketini göreceği kişiler hakkında, yüce amacın sağlamlığı ve korunması adına gerekli olan bütün önlemleri almakta, elbette kararsızlık göstermez.

Bundan önce sözünü ettiğim olayları iyi anlatabilmek için bazı ön bilgiler vereceğim. Buna izninizi rica ederim. Ankara'da TBMM Hükûmeti kurulmadan önce hepiniz bilirsiniz ki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin birleşmesiyle oluşan bir örgüt vardı. Bu örgüt, Temsil Heyeti isimli bir kurul tarafından yönetilmekteydi. Ordumuz da doğal olarak bu örgüt içinde yer alıyordu. Görünürde orduların başındaki komutanlar İstanbul Hükûmetine bağlı sanılıyorsa da gerçekte asıl millî örgütün içinde ve hep birlikte çalışmaktaydılar. Bu yüzden bizim, yani Temsil Heyeti'nin Ordu ile ilişkimiz vardı. Onları izliyorduk. Çeşitli cephele içinde en duyarlı ve hareket hâlinde olanı Batı Cephesi idi. Bildiğiniz üzere Yunanlar, İzmir'e çıktıktan ve oradan işgal ve saldırılarını yaptıktan sonra vatansever ve namuslu insanlar, bazı lider kişilerle birlikte düşmana karşı derhal bir cephe oluşturdular.

Bu cephenin bir yanında Salihli yöresinde Ethem Bey, Tevfik Bey ve arkadaşlarının hareketleri vardı. Kuzeyinde diğer arkadaşlarımız, güneyinde de başka arkadaşlarımız vardı. Bu cephe üzerindeki durumu daha da iyileştirmek ve örgütünü düzenlemek için ilgilendik. Söz konusu olan, bütün bu cepheyi birkaç parçaya veyahut ikiye bölerek çeşitli komutalar altında bulundurmamak yahut da var olan üç parçalı şekliyle olduğu gibi bırakmaktı. İşte bu sorunun çözümü konusunda ilgilendik ve resmî olmayan biçimde uğraştık. Fakat çabaların başarıya ulaşması için, hareketin güven, sevgi ve içtenliğe dayanması gerekmektedir. Bunun için ben kişisel olarak, cephede komuta eden kişilerin görüşlerini ve değerlendirmelerini öğrenmek istemiş ve bunu kendilerine sormuştum.

O zamanki düşüncelere göre, cephenin iki parça olması ve doğrudan bana bağlanması öngörülmüştü. Bir süre bu şekilde gitti. Fakat Yunanların oluşturulan bu cepheye taarruzunu ve sonucunu biliyorsunuz, bir çöküntü yarattı. Sonra Batı Cephe-mizde yeni bir komuta düzeni kurmamız gerekti. Bu yüzden sorun yeniden ikinci kez, önemli ve resmî olarak söz konusu edildi.

Bu konu Bakanlar Kurulunda gündeme geldiğinde, Batı Cephesine henüz atanmamış, fakat atanması düşünülmekte olan Fuat Paşa (Ali Fuat Cebesoy) da aramızda bulunuyordu.

Fuat Paşa, bütün cephenin kendi emrinde bulunmasını ve bu cepheye bağlı olmak üzere, Samsun'a, Sivas'a kadar, güneye doğru bir çizgi uzatırsanız, kendisine bağlı olmasını istedi. Gördüğünüz gibi ülkenin hemen yarısında, bütün cephede komuta etmeyi üstlenmekteydi.

Ben kişisel olarak bunun tek bir kişi tarafından yönetilmesinin olanak dışı olduğu görüşünde bulundum. İki üç sebepten dolayı olanak dışı olduğu görüşünde bulundum. İki üç sebepten dolayı olanak dışı görüyordum. Birincisi büyük bir cephe ve savaş cephesidir. İyi bilirim, savaş cephesiyle uğraşan, geri ile fazla ilgilenemez. Kesinlikle onu ikinci, üçüncü ellere bırakır. Sonra bu kadar büyük bir cephe üzerinde komuta etmek güç bir iştir. Bu güçlükler bizde iki katı olur. Çünkü bizde büyük komutanlar birliklerini yakından görmezse, emirlerini yakından uygulamalı vermezse çoğunlukla yanlışlıklar olur. Ve benim deneyimlerime göre, Dünya Savaşı'nda genellikle mağlup olmamızın sebebi bu noktadır."

Ancak bu ordu, 1920 güz aylarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetiminden çıkarak Çerkes Ethem ve kardeşlerinin özel ordusu hâline geliyordu. Çerkes Ethem, "Ankara'ya varacağım ve Büyük Millet Meclisi başkanını meclis önünde asacağım." diyordu.

Çerkes Ethem Bey, koyu bir Bolşeviklik iddiası peşine düşmüş, emri altındaki si-

lahlı birlikleri Rusya'daki Müslüman Türklerin Bolşevik Yeşil Ordusu'na benzetmek istemiş, Gediz'deki Yunan ordusu karşısında savaşan piyade birliklerine “Bolşevik Taburu” adını vermişti.

Bu tutumunda o kadar inançlıydı ki kendi deyimiyle “Moskova Yoldaşları, Türk ihtilalinin ileri gelenleri arasında en çok onu güvenilir bulmuşlardı.”²

Kendini, emperyalist Batı devletlerine karşı savaşan Bolşevik ordularının Müslüman komutanlarına benzeten Çerkes Ethem Bey'in bu inancı, iç çatışmalarda kazandığı başarılarla daha da güçlenmişti. Çerkes Ethem, Türk millî mücadele hareketinin en kudretli insanı olduğuna inanmış, düzenli orduyu ve komutanlarını küçümsemeye başlamış, verilecek makam ve rütbe ne olursa olsun düzenli ordu komutanlarının emrine girmeyi de kabullenmemiş, bu konuda kardeşi Tevfik Bey'in de büyük çapta etkisi altında kalarak Batı Cephesi Komutanlığına kafa tutar olmuştu. Çerkes Ethem, Ankara'ya yazdığı ve çoğu bir buyruk havası taşıyan yazıların altına “Kuvayı Seyyare ve Kütahya havalisi Kumandanı Ethem” olarak adını yazıyordu.

Düzenli ordunun batı cephesi komutanı olan Ali Fuat Paşa, Çavdarhisar'dan gönderdiği bir yazıda eldeki askerin azlığından, kar yağan dağlarda erlerin çıplak ve yalınayak olduğundan yakınıyor; Ankara'dan, asker, ayakkabı ve pamuklu istiyordu. Düzenli ordunun yanında özgür ve başına buyruk davranan Kuvayı Millîye birliklerinin en kalabalığı ise Kuvayı Seyyare adı ile Çerkes Ethem'in komutasında birleşmişti.

Kuvayı Millîye ile düzenli orduyu birleştirmek için Kasım 1920'de İsmet Paşa görevi getirildi. Bundan sonra 1920'nin son aylarında Çerkes Ethem Kütahya dolaylarında başkaldırmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni dinlemez olmuştu.

Yunanlar ise Bursa'dan Anadolu içlerine, Ankara'ya doğru yürümekteydi. Bu günlerde Mustafa Kemal, Kuvayı Millîye'nin devrimci-halkçı katkısını unutmadan, Çerkes Ethem'le anlaşma yollarını aradı. Mustafa Kemal' göre Yunan taarruzunu birlikte karşılamalıydılar ama böyle olmadı.

Bir düşle başlayan Yeşil Ordu, Çerkes Ethem ve kardeşlerinin elinde bir başkaldırı ordusuna dönüşecek ve ulusal devrimin ölüm kalım günlerinde, Ankara'nın yeni kurulan ordusunu Yunan saldırısı karşısında arkadan vurup yalnız bırakacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre “Kendilerine bağlayabildikleri bazı kimselerle memleketin içinde daimi bir anarşinin sürüp gitmesini istiyorlar, Bolşeviklere,

² Çerkes Ethem'in Hatıraları, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2021. s. 109, 163.

hemen bir ayaklanma, bir devrim imkânı olduğu kanısını vermeye çalışıyorlardı.” Böylece de Mustafa Kemal Paşa’nın haklarında almayı düşündüğü tedbirin gerekçesini hazırlamış oluyorlardı. Bazılarına göre bu tedbir, Çerkes Ethem ve kardeşleri ile Batı Cephesi komutanı arasındaki çekişme şeklinde uygulanmış ve adeta Çerkes Ethem bir açmaza getirilip ayaklanmaya zorlanmıştı.

Nitekim bu tutum ve davranışlarıyla kısa bir süre sonra zorla sindirilmesi gerekli bir insan durumuna düşmüş hazır durumda bekleyen Albay İsmet Bey (İnönü) de emrindeki Batı Cephesinin düzenli birlikleri ile Kütahya üzerine yürüyünce, Gediz’e çekilmişti.³

Çerkes Ethem Bey Gediz’e vardığında, Kuvayı Seyyare’nin esas kuvvetleri Gediz’den 30 kilometre ileride, Yunanlar savaşıyordu. Batı cephesi komutanı İsmet Bey’in kuvvetleri de Gediz’e doğru ilerliyordu.

İki ateş arasında kalmak üzereydi. Bu durumdan kurtulmanın çarelerini aradı ve işte o zaman hayatının en büyük yanlışlığını yaparak o güne kadarki yurt hizmetlerinin hepsini bir anda yok eden bir karara vardı. Yunanlara başvurarak dört günlük bir mütareke isteğinde bulundu. Olup bitenleri dikkatle izleyen ve ne olacağını da kestiren Yunanlar işlerine gelen bu isteği kabul ettiler. İsteği kabul olunan Çerkes Ethem de, Kütahya’ya doğru, Batı Cephesi kuvvetleri üzerine yürüdü.⁴

Bu sırada Yunanistan’da ilginç olaylar cereyan etmiş, uzayıp gitmekte olan savaşlardan usanan Yunan halkı Venizelos’u iktidardan düşürmüş, 14 Kasım 1920 seçimlerini Kralcılar kazandığından ölen kralın yerine Aralık’ta yapılan plebisit ile sürgünde bulunan Kral Konstantin’i tekrar başa geçirmişti.⁵

Kral Konstantin, hızlı ve başarılı bir sonuçla Anadolu Seferi’ni bitirip halkının gözüne girmek istiyordu. Sert emirlerle işe girdi. İşgal altındaki yerlerde Yunan ordusunun kötülükleri dayanılmaz bir hâle geldi. Özellikle yurtsever Balıkesirlilere yapılan kötülükler çok arttı. Bütün bunlar, Kral Konstantin’in hızlı bir saldırıya geçeceğinin belirtileri idi. Nitekim Çerkes Ethem’in mütareke isteği bu amaçla kabul edilerek Türk ordusuna karşı harekete geçmesi sağlanmıştı. Hemen arkasından da, 6 Ocak 1921’de, Yunan orduları Bursa ve Uşak cephelerinden saldırıya geçtiler.

Bu durum karşısında, Batı Cephesi Komutanlığı, Çerkes Ethem üzerine yapılan hareketi durdurarak birliklerinin İnönü ve Dumlupınar’daki savunma merkezlerine dönmelerini emretti.

³ Goloğlu, Metin, Üçüncü Meşrutiyet, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 304.

⁴ Çerkes Ethem, Hatıralarım, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 153-163.

⁵ Baytok, Taner, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Matbaası, 1970, Ankara, s. 132.

Yunan ordusu, birkaç saat içinde Eskişehir'e ulaşmayı ve işgal etmeyi planlamıştı. 8 Ocak 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine, Yunanlara sığınmış olan Çerkes Ethem'in kardeşi Manisa Mebusu Reşit'i mebusluktan düşürdü. Aynı gün Batı Cephesi komutanı da, 24. Tümenine İnönü mevzisini savunması hususunda gerekli emri verdi. Alınan savunma tertibine göre 8/9 Ocak gecesi, Batı Cephesi komutanlığı karargâhı Kütahya'da kalmak üzere, üç tümenin komutanları ve birlikleri İnönü'de toplandı ve çok şiddetli savaşlar oldu. Bu durum karşısında, Yunan ordusu Türklerin ne pahasına olursa olsun savaşa devam edeceklerini ve Çerkes Ethem'den fayda gelmeyeceğini anlayarak geri çekilme kararı aldı ve böylece Birinci İnönü Savaşı Millî Mücadelenin Batı Anadolu'daki ilk başarısı olarak tarihe geçti.

İnönü Savaşı'nın bitiminden hemen sonra, tekrar Çerkes Ethem üzerine dönüldü. Bu defa Çerkes Ethem kuvvetlerinin karşısında Refet Bey'in süvarileri de vardı. Nitekim Çerkes Ethem'in 12 Ocak 1921'de Kütahya'ya karşı giriştiği saldırıda karşısına bu süvariler çıktı ve Çerkes Ethem bir kere daha Kütahya'dan Gediz'e çekilmek zorunda kaldı. Refet Bey'in emrindeki kuvvetler ise kovalamaya devam ettiler. İki gün sonra daha da sıkılaştıran kovalama ve şiddetlenen taarruz karşısında Çerkes Ethem Demirci'den Gördes'e çekildi. Düşman işgali altındaki Uşak'ta bulunan Manisa Mebusluğundan çıkartılan kardeşi Reşid'i Yunanlar ile temasa geçirip sığınma şartları üzerinde görüştürdü.

17 Ocak 1921'de Ankara Hükûmeti Simav-Demirci-Gördes halkına bir bildiri

Kurun
Türkiyenin en güzel ve en çok satılan gazetesidir. **KURUN'a** abone olunuz.

SEYİRİET YERİ MUSTAFA KEMAL PAŞA

KURUN

10-1 İst. Yıl Sayı: 6000-555 • P. A. ZAR 27. S. Sayısı: 100 000 • 1925

Kurun
Türkiyenin en güzel ve en çok satılan gazetesidir. **KURUN'a** abone olunuz.

Çerkes Etem Hâini Yakalandı!

İngiliz Polisi Etemle Kardeşini Amman'da Yakaladı

Bütün Türkiye Hâinlere lânet ediyor

Yurdun her bucağından Atatürk'e çekilen bağlılık telgrafları

Musavi vatandaşlarımız dün toplanarak dualar ettiler. Ulu ödemere sevgik dilediler

Filistinde İngiliz otoritesinin dürtülüğü

Atatürk'ün meclisinden çıkışından beri her türlü zorluk ve Filistin topraklarındaki kışkırtıcı faaliyetler, tamponun emniyetini getiren bir dâimiyet içindeydi. Ancak şimdi emniyetin bu faaliyetler karşısında her ne kadar emniyetin diğer faaliyetleri karşısında emniyetin Filistin'de İngiliz otoritesinin meclisinden çıkışından beri her türlü zorluk ve Filistin topraklarındaki kışkırtıcı faaliyetler, tamponun emniyetini getiren bir dâimiyet içindeydi.

Büyük harplere doğru

Somali cephesindeki İtalyan yürüyüşü devam ediyor

Bir habere göre Eritrede de İtalyan yürüyüşü başlamıştı
İtalyan tankları müthiş mukavemetle karşılaşmışlardır
İngilizler Kızıl denizi kapatıyorlar mı?

Addis - Ababa, 26 (A.A.) — Son günde Tigris'ten çıkan Ras Kassa kuvvetlerinin, İtalyanların Aden'den ötürü İtalyanlar'ın engel almadığı dâim seyahatler var.

Haberler Kurumları Meclisi Vardır Gelişmeler

Addis - Ababa, 26 (A.A.) — Önceki gün gelen haberlere göre Ras Kassa kuvvetleri, İtalyanların İtalyanların Ras Kassa, İtalyanların meclisinden çıkışından beri her türlü zorluk ve Filistin topraklarındaki kışkırtıcı faaliyetler, tamponun emniyetini getiren bir dâimiyet içindeydi.

Haberi Kurumları Meclisi Vardır Gelişmeler

Addis - Ababa, 26 (A.A.) — Önceki gün gelen haberlere göre Ras Kassa kuvvetleri, İtalyanların İtalyanların Ras Kassa, İtalyanların meclisinden çıkışından beri her türlü zorluk ve Filistin topraklarındaki kışkırtıcı faaliyetler, tamponun emniyetini getiren bir dâimiyet içindeydi.

dağıtarak Çerkes Ethem kuvvetlerine müsamahalı davranılmamasını, yakında düzenli ordu birliklerinin bölgeye ulaşacağını bildirdi. Aynı gün daha önce iç ayaklanmaların bastırılmasında onunla birlikte çalışmış ve yakın arkadaşı olmuş olan Süvari Birliği Komutanı Derviş Bey de Çerkes Ethem'e haber göndererek en doğru hareketin hükûmete sığınmak olduğunu, bu uyarda kendisine güvenmesi gerektiğini anlattı. 18 Ocak'ta bir de mektup yazarak özel çıkarcıların kışkırtmalarına kapılarak Yunanlarla ilişki kurmasının çok kötü etkiler yaptığını, dönüp hükûmete sığınırsak dostluk göreceğini, tarihe geçen adını lekelememesi gerektiğini, kendisine inaniyorsa kardeşi ile Simav'a gelmesini bildirdi. Derviş Bey, 20 Ocak'ta Demirci'den bir mektup daha göndererek kendisine güvenmiyorsa ve bunun için gelemiyorsa yine de düşmanla birleşmemesini, Yunan işgalindeki Balıkesir ve Biga Bölgesi'ne geçip düşmana karşı savaşa devam etmesini, bu takdirde kendisine mümkün olan yardımın yine yapılacağını, beraberinde götürmeyeceği ağır silahlarla fazla malzemeyi Gördes'te bırakmasını ve geceye kadar bir cevap vermesini yazdı.

Çerkes Ethem, Derviş Bey'in bu samimi aracılığına inanmıştı fakat kardeşi Tefik, o sırada Yunanlarla sığınma anlaşması yapmış, protokolü imzalamıştı. 22 Ocak 1921'de Çerkes Ethem üzerine yeniden hareket başlayınca, subay ve erlerini toplayan Çerkes Ethem, onları Yunan'a sığınma ile dağılıp gitme tercihlerinde serbest bıraktı.

Çerkes Ethem bu kararı nasıl verdiğini hatıralarında şöyle anlatır:

“Arkadaşlarıma dağılma zarureti söyleyken herhangi bir tarafa isterlerse gitmekte serbest olduklarını bir defa alenen söylemiştim. Bu dağılış yerinde fazla izahat vermekten çekiniyordum. Çünkü gerek Yunan mıntıkasına geçenlerin elim vaziyetlerini sayıştırmaktan

çekiniyor hem de Refet Bey tarafına geçecek olanlar hakkında aynı düşünceye düşüyorum. Bu son noktada yanıma gelip işgal topraklarına birlikte geçmemi uygun bulanlar olduğu gibi aksini söyleyenler de oluyor, kimisi de 'Tutacağın yolu söyle, biz de ona göre karar vermek isteriz, kabul edersen ayrılmayız.' diyordu.

Ben ise tutacağım yolu kardeşlerime bile söylememiştim. Ancak seçtiğim ve yanıma alacağım 50 kişilik son hayat ve gaye arkadaşım olacak arkadaşlarıma ihsas etmiştim. Bu itibarla bana başvuranlara protokolün şartlarını tekrar ediyor, Yunanlara iltica edecek olanlara

orayı işaret ediyor, bunu istemeyenlere de Refet kuvvetlerine dehalet etmekte, serbest bulunduklarını ihsas ve ima ediyordum. Bunun sebebi de son saat zarfında menbus dağılıp yerine birer suretle gerek Yunanların, gerek Refet tarafından sokulan bazı kimselerin sözlerini sıkı bir tecessüs altında bulundurdıklarını anlıyordum. Arkadaşlarımın tutacakları herhangi bir yolda 'Ethem'in talimatı ile gelmişler' şeklinde damgalanmalarına imkân verme-

mek içindi. Her iki tarafa da geçmeyecek olanlara da, bunların sayıları pek azdı, beşer onar arkadaşları ile dağlara çıkmalarını tavsiye ediyordum."

Akıbet veda sahnesi geldi çattı: Hepsi ayrı ayrı geliyor, veda ediyor, seçtikleri tarafa kabileler halinde gidiyorlardı. İşte bu sahne karşısında yaşadığım hayatın en ağır sızsısını burada hissettim. Yol dağılışı nihayet bulmak üzere idi ki bana suikast teşebbüsünde bulunurken Halil Efe adında bir arkadaşımın yakalandığı haberini aldım. Bu benim ikinci derecede bir arkadaşımdı. Bana bunu haber veren arkadaşlarıma:

- İlişmeyiniz, bana haber verdiğinizizi de kendisine hissettirmeyiniz, dedim.

Bu cabil ve zavallı arkadaşımı sonradan tamirde bulmuştum." ⁶

Çerkes Ethem'in birliklerinden hemen hiçbiri Yunan'a sığınmayı kabullenmedi. Pek çoğu ve Halil Efe Müfrezesi Türk ordusuna katıldılar. Çerkes Ethem'in en yakın arkadaşı ve adamı, müfrezelerinin en büyüğünün ve en güçlüsünün kumandanı Pehlivan Ağa (Pehlivan Mehmet) ise Yunan işgalindeki bölgeye geçip eşsiz bir fedakârlıkla düşman kuvvetlerine karşı gerilla savaşı yaptı. Millî mücadelenin bitimine yani "büyük zafere" kadar Türk ordusuna yardım etti.

Çerkes Ethem'in kardeşleri Tevfik ile Manisa Mebusu Reşit, Yunan işgalindeki Akhisar'daydılar ve anlaşma gereğince Yunan ordusuna sığınmışlardı. Çerkes Ethem ise ne yapacağını bilmez bir hâlde şaşkın, perişan ve hasta olarak önce

⁶ Çerkes Ethem, Hatıralarım, Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 203, 204.

Yunan işgalindeki bölgeye geçip gizlendi. Bir süre dağlarda başıboş dolaştı fakat hastalığı gittikçe arttı ve o da Yunan ordusuna sığındı.

23 Ocak 1921 gecesı Çerkes Ethem üzerine yapılan harekete son verildi ve sonuç bir raporla Genelkurmay Başkanlığına, bir bildiri ile de cephe birliklerine duyuruldu. Mustafa Kemal Paşa, bu başarısından ötürü Güneybatı Cephesi Komutanı Refet Bey'e tebrik telgrafı gönderdi. Refet Bey'den bu telgrafa gelen cevap da Meclis'te okundu:

“Komuta ettiğim arkadaşlarım Kütahya'dan Akhisar'a kadar hak ve egemenliğin sağlanıp üstün gelmesi uğrunda sürdürdükleri dayanma ve kahramanlığı, hak ve adaletin esas tutulması hakkındaki Büyük Millet Meclisi kararlarına borçludurlar.”⁷

Çerkes Ethem'e ne olduğuna gelince:

9 Eylül'de Anadolu düşman işgalinden kurtulunca Atina'ya kaçanlar arasındaydı. Ağabeyleriyle gıyaplarında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak vatana ihanet suçlamasıyla idama mahkûm edilmişti.

Bir süre sonra kalabalık bir Çerkes nüfusa ev sahipliği yapan bugünkü Ürdün coğrafyasına göç etti. Sonraki yıllarda çıkartılan af yasalarından yararlanmayı reddetti ve ölene kadar Amman'da sürgünde yaşamayı tercih etti.

⁷ Toker, Y., Atatürk'ün Açık ve Gizli Celse Meclis Konuşmaları, Toker Yayınları, İstanbul, 2010, s. 82-138.

Batıda Yunanlar, Mecliste Gruplar: Ateşten Gömlek

İnönü’de ikinci defa yenilen Yunanlar, ordularını kuvvetlendirerek 10 Temmuz 1921’de iki ayrı cepheden taarruz başlatmıştı.

Türk ordusu ise henüz hazırlıklarını tamamlamamıştı. Bu durumda biraz toparlanmak ve zaman kazanmak için ordu Eskişehir’e çekildi.

Batı’daki savaşların karışık bir duruma girdiği sırada iç politik durum da iyi değildi. Özellikle 20 Ocak 1921’de kabul edilen ve birinci maddesinde “Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayanır.” diyen, öteki maddelerinin hiçbirinde de “Sultanlık ve Halifelik” ten söz etmeyen Anayasa, milletvekilleri arasında türlü anlamlarla yorumlandı ve Meclis’te ilk ciddi düşünce ayrılığı doğdu. Meclis içinde Tesanüt (Dayanışma) Grubu, İstiklal (Bağımsızlık) grubu, Islahat (Düzeltilme) Grubu, Halk Zümresi (Sol eğilimliler), Müdafaa-i Hukuk Zümresi (Kuva-yi Millîyeciler) gibi adlar taşıyan hizipler ortaya çıktı. İstiklal Grubu; gençlerin, yeni düşüncelilerin, ilericilerin, Mustafa Kemal Paşa’nın hizbi diye düşünülürdü.

Meclis içindeki görüş ayrılıkları, Meclis dışına çıkarak halk toplulukları arasında da yayılmaya başladı. Hatta 85 Sayılı anayasa maddesini “Sultanlık ve Halifelik”i kaldırmaya hatta komünizmi yerleştirmeye, diktatörlüğü benimsemeye doğru bir gidiş gibi kabullenenler oldu. ¹

¹ Karabekir, Kâzım, İstiklal Harbimiz, YKY, İstanbul, 2019, s. 977.

Bu anlayışın yarattığı kuşku ise özellikle sınır bölgesi şehirlerde, tarih boyunca Rus saldırılarına uğramış Erzurum ile Trabzon'da kendini gösterdi. Erzurum Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti yöneticiliğinden istifa etmiş olanlar, eski başkan ve eski milletvekili Hoca Raif Efendi'nin öncülüğünde Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk adlı yeni bir cemiyet kurdular. 85 Sayılı anayasa maddesi ile geleceği sanılan ve gelmesinden korkulan komünizme karşı savunmayı amaç edindiler ve bunu cemiyetin tüzüğünde de belirttiler. Sivas Kongresi kararlarının çalışmalarında esas alınacağını açıkladılar.

Görülüyor ki Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ile Erzurum'da kurulan Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin esasta ve amaçta bir ayrılıkları yoktu. Ayrılığı ve ürküntüyü yaratan husus, Müdafaa-i Hukuk Grubu'na ait esas maddenin son fıkrasındaki hükümden çıkıyordu. Bu hüküm fıkrasında "Grup, devlet ve millet kuruluşlarını anayasaya göre tespit etmeye ve hazırlamaya çalışacaktır." deniyordu. Sözü edilen Anayasa'da ise "Sultanlık ve Halifelik" hakkında hiçbir hüküm yoktu. O hâlde yeni devlet düzenine gidilecekti. Bu devlet düzeni ne olacaktı? Kuşkunun sebebi buydu.

Mustafa Kemal Paşa kendi düşüncesinde olan kişileri bir araya toplayarak bir grup hâline getirdi. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki ilk grup Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk adıyla kurulmuş oldu. İlk kurulan grup olduğu için de daha çok "Birinci Grup" diye anıldı.

Bütün bunlar olup biterken birinci grup dışında kalmış milletvekilleri birbirine yanaşmaya başladı. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü, Mersin Milletvekili Selâhaddin (Köseoğlu), Samsun Milletvekili Gevelioğlu Emin, Kayseri Milletvekili Ahmet Rifat (Çalık) Beylerin önderliklerinde bir araya gelen bu milletvekilleri de başka bir grup kurdu ve onlar da kuruluşlarını resmen meclis başkanlığına bildirdiler. Sıraya göre ikinci kurulan grup olduğundan "İkinci Grup" diye adlandırıldılar.²

1921 yılı sonunda başlayan bu gruplaşma yüzünden Meclis, adeta çok partili meclislerin tartışmalı ve çekişmeli havasına büründü. Tam bir Kuvayı Milliye ruhu ile ana hedeflerde kolayca görüş ve karar birliğine varan bu iki grup, hemen hemen her konuda birbirlerinin karşısına çıkıyordu.

Her Şeye Rağmen Eğitim

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasından hemen sonra 2 Mayıs 1920 Tarih ve 3 Numaralı Kanun ile diğer bakanlıklarla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı (Maarif Vekâleti) kurulmuştu. Başlangıçta birkaç memur ile işe

² Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, YKY, İstanbul, 2023, s. 633.

başlayan Millî Eğitim Bakanlığı, ikişer üçer kişilik kadrolarla kısa sürede bir teşkilat hâlini aldı.

Maarif Vekâleti, Anadolu öğretmenlerini örgütleyerek, toplantılar yaparak Anadolu eğitimini, Ankara'ya yöneltmeye çalıştı. İlk maarif bütçesini ve Maarif Kongresi'ni düzenleyen Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver), İkinci Maarif Vekili olarak Aralık 1920- Kasım 1921 döneminde görev yaptı. Genel bütçeden eğitim işlerine ayrılan para, bütçenin % 06,8'iydi.³

Ankara Hükûmeti için eğitim, vatani düşmana karşı savunmak kadar önemli bir işti. Bu nedenle savaşın en yoğun olduğu bir dönemde 15 Temmuz 1921'de Muallime ve Muallimler Birliği tarafından Ankara'da Maarif Kongresi toplandı.⁴

Kongreye, yurdun her tarafından gelen 250'den fazla erkek ve kadın öğretmen katıldı. Kongreyi Mustafa Kemal, cepheden gelerek açtı ve çok önemli bir açış konuşması yaptı. Ayrıca öğretmenlerin teker teker elini sıktı.

Kongrenin açılışına uzun bir başyazı ayıran Hâkimiyet-i Millîye gazetesi, daha önce iki İnönü Savaşı'nı ve başlamak üzere olan Sakarya Savaşı'nı kastederek, der ki: "Mustafa Kemal Paşa, üçüncü Yunan Taarruzu'nun en ateşli zamanında muallim ordusunun gelecek vazifesiyle meşgul bulunuyor. Bu asil ve yüce örnek Türk tarihinin benzeri ender bulunan kıymetli hatıralarından biri olacaktır." Kuşkusuz bu, dünya tarihinde de benzeri bulunmayan bir örnekti.

³ Duran Alev, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Eğitim (1876-1923) Hiper Yayın , İstanbul , 2018, s.69-72.

⁴ Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi, Ankara, 2013, s. 289, 293.

Mustafa Kemal açılış konuşmasında “Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğudan ve Batıdan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, millî ve tarihî özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyorum.” diyerek öğretmenleri “Gelecekteki kurtuluşumuzun Saygıdeğer Öncüleri” olarak tanımlamıştı.⁵

Sakarya Meydan Savaşı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı, Gaziliği, Mareşallığı

1921 Temmuz ayı çok sıcak geçiyordu. Yunan Kralı Konstantin, ordusunun

başında 7 Temmuz'da İzmir'den Uşak'a hareket etti. 8 Temmuz'da Bursa'da toplanan Yunan kuvvetlerinden bir kısmı Orhaneli'ye saldırmaya başladı ve 9 Temmuz'da Yenice yakınına geldi. 10 Temmuz 1921'de Yunanlar genel saldırıya geçti.

Bursa'dan ilerleyen kuvvetler, Yenişehir'i işgal ederek İnégöl'e vardı. Uşak'tan hareket eden birlikleri de Gediz ve Dumlupınar'a doğru ilerledi. Savaş birdenbire çok şiddetlendi ve bütün cephelere yayıldı. Yunanlar bütün güçleriyle yüklenerek kesin bir sonuç almaya çalıştı.

18 Temmuz 1921'de Karacahisar'daki karargâhına gelen Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile görüştü. Mustafa Kemal Paşa durumu yakından görüp inceledikten sonra ona şu emri verdi: “Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve

⁵ Age, s.320,321.

güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak gerekir ki ordunun düzenlenmesi ve güçlendirilmesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek yerindedir. Düşman, durmaksızın kovalarsa konak yerlerinden uzaklaşacak ve yeniden konak yerleri ve geri ile bağlantı hatları kurmak zorunda kalacak, herhalde ummadığı zorluklarla karşılaşacak, buna karşı bizim ordumuz toplu bir hâlde bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip olacaktır. Bu şekil davranmamızın en büyük mahsuru, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve büyük araziye düşmana bırakmanın kamuoyunda yaratacağı sarsıntıdır. Fakat az zamanda, elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu mahzurlar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini tereddütsüzce uygulayalım. Öteki mahzurlara dayanırız.”⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun kuvvetlendirilmesi amacıyla Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar çekilmesini gerekli görmesi üzerine Türk ordusu, 25 Temmuz 1921'de taktik savunma yapmak amacıyla Sakarya'nın doğusuna çekildi.

Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesiyle büyük bir toprak parçasının geçici de olsa düşmana bırakılması gerekti. Mustafa Kemal Paşa “Biz askerliğin icabını tereddütsüz yapalım, öteki mahzurlara mukavemet ederiz.” diyerek bu işin sorumluluğunu üstüne aldı. Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilme kararı ile askerî şartlar Türk ordusu yararı olarak değişti. Böylece ordu Sakarya'nın doğusunda yeniden tertiplenerek savunma gücünü artırdı. Böylece Yunan ordusu mevzilerinden uzaklaştı, ulaştırma şartları zor bir arazide ilerlemek ve ikmal yapmak durumunda kaldı.

Düşman; 23 Temmuz'da Seyitgazi'ye ulaştı. Bu arada birkaç kez Batı Cephesi komutanlığı ile Ankara'nın bağlantısı kesildi ve Türk ordusu kırk bine yakın kayıp verdi. Düşman; Eskişehir, Kütahya ve Afyon'u ele geçirdi. Bu yüzden Ankara'da büyük telaş ve korku vardı. Toz toprak içindeki cephe kılığı ve tıraşı uzamış yorgun yüzü ile meclis kürsüsüne çıkan Fevzi Paşa yaptığı konuşmasında, tarihe geçecek günler yaşandığını, büyük kayıplara uğrandığını fakat ordunun en uygun mevzilere çekildiğini, kesin zafere ulaşabilmek için en güvenilir yerde savaşacağını, gerekirse daha da gerilere geli-

⁶ Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, YKY, İstanbul, 2023, s. 608

neceğini bu sebeple Ankara'daki hükümet dairelerinin Kayseri'ye aktarılmasının hükümetçe karar altına alındığını, Ankara'nın boşaltılmasına başlandığını söyledi.

Bu sözler Meclis'te bomba gibi patladı. Sert tartışma eleştirilere sebep oldu. Milletvekilleri bu yenilgiyi ve geri çekilmeyi hele Ankara'dan Kayseri'ye gitmeyi kabul edemiyorlardı.

Sonunda özel toplantılarda bile konuştuğu görülmemiş olan Dersim Milletvekili Diyap Ağa (Yıldırım), kürsüye çıkarak “Efendiler, biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?” dedi. Yurtseverliğin eşsiz örneklerinden birini vermiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi şiddetli alkışlarla çınladı.

Mustafa Kemal Paşa'nın muhalifleri, “Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu hareketin elbette bir sorumlusu vardır, o nerededir? Bu günkü çok acı veren durumun yürekler acısı görünümünün gerçek yapıcısını ordunun başında görmek isterdik.” diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı eleştirmeye başladı. Artık Mustafa Kemal'in sonunun geldiğine inanan bu grup bütün başarısızlıkları ona yıkararak yıpratma düşüncesindeydi. Diğer grup yani Mustafa Kemal'e inananlar ise ordunun başına geçmesi, bilgi ve tecrübesi ile ülkeyi dar boğazdan çıkarmasını istiyordu. Bu sırada ordu birliklerinin çekilmesi tamamlanmış, 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusunda toplanılmıştı. 26 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi'nde idi. Meclis'e çektiği bir telgrafla, düşmanın Eskişehir'e yakın durdurulduğunu, askerî durumun her bakımdan ferahlık verici olduğunu bildirdi. Ankara'daki kuşku ve telaşı önlemeye çalıştı.

27 Temmuz'da cephe karargâhına varan meclis heyeti de yaralı ve hastaları ziyaretten sonra Meclis'e bir telgraf çekip, “Ordumuz düşmana kesin vuruşu yapmaya inançlıdır.” diyerek kuşku ve telaşa lüzum olmadığını anlatmak istedi. Sonra askerî hareketin yönetilmesindeki yetersizliği ele alan milletvekilleri işin başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçmesini, komutayı kendi eline almasını istediler.⁷

Mustafa Kemal Paşa, bu göreve hazır olduğunu fakat görev süresinin üç ay ile sınırlandırılmasını, üç ay içinde Meclis'in bütün yetkilerinin geçici olarak kendisine verilmesini istedi. Bu şart üzerinde görüşmeler ve tartışmalar oldu. Bazı milletvekilleri geçici de olsa Meclis'in tüm yasama ve yürütme yetkilerinin bir kişiye verilmesinin doğru olmadığı ileri sürdü.

Görüşmeler, 4 Ağustos'taki gizli toplantıda bir sonuca bağlanmamış olmakla beraber konuyu olgunlaştırmıştı. Bu yetkilerin, “Ordunun maddi ve manevi gücünü artırmak ve yönetimini güçlendirmek” amacı ile sınırlandırılması yoluna

⁷ Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, YKY, İstanbul, 2023, s. 611

gidildi. Tartışmalar kesildi ve aynı gün yapılan açık oturumda Sinop Milletvekili Rıza Nur ve arkadaşlarının bu esasa göre hazırlanmış “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya Başkomutanlık Verilmesine Dair Kanun Teklifi” tartışmasız oylandı ve oylamaya katılan 184 milletvekilinin oy birliği ile kabul edildi. (Kanun: 144) ⁸

Kabul edilen 5 Ağustos 1921 tarihli kanunla TBMM, bu yetkileri Meclis adına fiilen kullanmak üzere Mustafa Kemal Paşa’ya vermiştir. Bu görevin kendisine verilmesini takiben yaptığı konuşma, onun halka olan güveninin işaretidir.

“(...) Baylar, boynu bükük ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları yüzde yüz yeneceğimize olan inanç ve güvenim bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bu tam inancımı yüksek kurulumuza karşı, bütün ulusa karşı ilân ederim.” diyerek sarsılan maneviyatı takviye etmiştir.

7-8 Ağustos’ta Tekâlif-i Millîye Emirleri’ni yayınladı. Buna göre:

1. Her ilçede bir ulusal vergi komisyonu kurulacaktır.
2. Ülkede her ev, aile, birer takım çamaşır, birer çift çorap, çarık hazırlayıp ulusal vergi komisyonuna verecektir.
3. Ticaret adamlarının ve halkın elinde bulunan her çeşit kumaş, bez, yapığı, pamuk, tiftik, kösele, meşin, ip, pabuç, başlık gibi giyim kuşama yönelik nesnelerin yüzde kırkına karşılıkları sonradan ödenmek üzere el konulacaktır.
4. Ticaret adamlarının ve halkın elindeki her türlü yiyecek maddesinin yüzde kırkına karşılıkları sonradan ödenmek üzere el konulacaktır.
5. Herkes elinde bulunan her türlü taşıma aracı ile savaş araç ve gereçlerini ayda bir kez 100 kilometre taşıyacaktır.
6. Ordunun yiyecek ve giyeceği için yararlı olabilecek tüm sahihsiz mallara el konulacaktır.
7. Halkın elindeki tüm silah ve cephane üç gün içinde teslim edilecektir.
8. Ülkede bulunan her türlü makineli araç ve gerecin yüzde kırkına el konulacaktır.

⁸ Mustafa Kemal Paşa’nın sadece üç ay için istemiş olduğu bu çok geniş yetkiye dayanan başkomutanlık görevi 160, 189, 229 Sayılı kanunlarla üç kere daha uzatılmış, 245 Sayılı Kanun’la da istenince geri alınmak üzere süresiz olarak verilmiştir.

9. Ülkedeki bütün demirci, dökümcü, nalbant, terzi, marangoz gibi zanaatkârlar ordu buyruğunda çalışacaktır.

10. Halkın elindeki her türlü taşıt aracının ve binek hayvanının yüzde yirmisine el konacaktır.

Savaşın sadece iki ordunun değil, ulusun maddi ve manevi bütün varlıkları ve malları ile çarpışması demek olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa'nın Tekâlif-i Millîye emirlerini yayınlamasındaki amaç bu idi. Emirlerin uygulanması için Tekâlif-i Millîye Komisyonları kuruldu.

Mustafa Kemal Paşa bu sırada attan düşüp yaralandı. Yarası önemli değildi fakat kaburga kemikleri zedelenmişti. Buna rağmen 24 saat sonra 12 Ağustos 1921'de Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte Polatlı'daki cephe karargâhına gitti. ⁹

Sakarya Meydan Savaşı

Yunan ordusu eksikliklerini ve hazırlıklarını tamamlamış, ileri yürüyüş düzenini almıştı. 13 Ağustos'ta yürüyüşe geçerek üç koldan ilerleyen on tümenlik kuvvet 17 ve 18 Ağustos'ta Türk kuvvetleriyle temas etti. 23 Ağustos'ta düşman ordusu cephemize büyük bir taarruz hareketi başlattı. Ordumuz, 100 kilometrelik cephe üzerinde meydan muharebesinde talimat gereğince gerideki mevzilere çekildi. Sol kanat Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar geriledi. Düşman ordusunun top sesleri Ankara'dan duyulmaya başladı. Bu çekilişler, özellikle ordu birliklerinde moral bozukluğu ve panik yaratabilirdi. Fakat tam bu sırada, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgraf yüreklere ferahlık verdi. Kâzım Karabekir Paşa bu telgrafında şöyle diyordu:

"Uygulanan savaş planını bilmiyorum. Duyulmasından korkarak da sormıyorum. Yalnız genel olarak aşağıdaki düşüncelerimi sunmamı başışlayınız. Yaptığımız savaş, bağımsızlık savaşıdır. Vatanımızda bir dağ ve bir fedakâr insan kalıncaya kadar sürecektir. Bundan ötürü düşman kuvvetleri çok üstün iseler şu ya da bu hattın ya da yerin savunulması düşünülmeyerek düşmanı yıpratıp zayıflatmak, sonra da zamanında vurmak esas alınmalıdır." ¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın da uygulamaya çalıştığı esas buydu. Kâzım Karabekir Paşa'nın da aynı düşüncede olmasından sevinç duyan Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki düşüncelerini hemen şu şekilde prensipleştirdi:

"Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış

⁹ Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, YKY, İstanbul, 2023, s. 615, 616

¹⁰ Karabekir, Kâzım, İstiklal Harbimiz, YKY, İstanbul, 2019, s. 996.

toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça terk olunmaz.”

Türk ordusu, Mustafa Kemal Paşa'nın bildirisi uyarınca tüm vatani bir savunma alanı kabul ederek çarpışa çarpışa çekilmişti. Şimdi artık yorulup gücünü yitiren düşmana yapacağı taarruza hazırlanıyordu. Güçlü bir inancı vardı, Türk milleti de arkasındaydı. Bütün Anadolu, bağımsızlık uğruna ayaklanmıştı. “Ya bağımsızlık, ya ölüm!” diyordu.

23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar gece gündüz aralıksız yirmi iki gün devam eden bu kanlı savaştan sonra Yunan ordusunun mağlup olması ile “Megalo İdea” rüyası son bulmuştu.

Türk ordusunun yaklaşık üç katı asker gücüne sahip olan, silah ve cephane açısından da üstün olan Yunanlar, savaş sonunda yine Türk ordusunun şehit sayısının dört katına yakın şehit vermişti.

21 Eylül'de Yunan Başkomutanı Papulas Atina'ya yazdığı raporda şöyle diyordu:

“Anadolu Seferi mümkün olduğu kadar çabuk son bulmalıdır. Buna zorunluluk vardır.”

Müttefik İngiltere'nin yardımından ümidini kesmiş olan Yunan Başbakanı Gunaris Genel Kurmay Başkanına yazdığı mektupta aynı düşüncede idi: “Bu durumda Küçük Asya'dan çekilip gitmemiz lazım geliyor.” diyordu.

Bu savaş Millî Mücadele tarihimizde 345 Türk subay şehidimiz olması nedeniyle “Savaş Baylar Savaşı” diye de anılmaktadır.

Sakarya Şehitler Anıtı'nda, Sakarya Muharebesi'nde can veren şehitler Türk çocuğuna şöyle seslenmektedir:

“Ey Türk çocuğu,

Bizlere olan minnet ve şükran duygularını unutma. Nurdan örülmüş şahadet gömleğine sarılmış meleklerin diktiği kaftana bürünmüş Tanrı’nın huzurunda yatıyoruz.

Meleklerin, ‘Tanrı uludur, Tanrı uludur, yurdunu seven yine uludur, ulusu uğrunda can verenler, Tanrı katında daha uludur.’ yüceltme söylemleriyle uyuyoruz. Bize kabul ve izzet kapılarını açan Tanrı’ya yalvarıyoruz.

Türk çocuğu,

Türk ulusunu sev, onun yükseltme alanındaki çalışmalarına yardım et, kudretli yurdunu feyizli kıl. İstiklal sancağını ve şerefini yüksek tut. Tanrının rahmeti bize, selâmeti size olsun.”

Falih Rıfki Atay’a göre “Biz Sakarya Zaferi ile artık kurtulacağımıza inanmıştık.”

Arnold Toynbee’ye göre Sakarya Savaşı içinde yaşadığımız yüzyıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir.

Sakarya Zaferi, bütün ülkede günlerce süren coşkulu sevinç gösterilerine ve kutlamalara vesile olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi hakkında Mustafa Kemal Paşa, 19 Eylül 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde şu açıklamayı yaptı:

“Efendiler,

Türkiye Millet Meclisi ordusunun Sakarya’da kazanmış olduğu meydan muharebesi pek büyük bir meydan muharebesidir. Mâlum âlilleridir ki, büyük meydan muharebelerinden biri olan Mukden muharebesi dahi yirmi bir gün devam etmemiştir. Binaenaleyh, ordumuzun tarih-i harbe bir nümune bahşeden bu zaferi kazanmış olması itibarıyla heyet-i celilenizi tebrik ederim.”

Zafere İnanmak

Sakarya Zaferi ile elde edilen başarı Ankara'daki grupların da etkisiyle çok anlaşılamamıştı. Bugün bile Sakarya Zaferi ile ilgili pek çok farklı makale bulabilirsiniz. Bu zaferi anlamak için Sakarya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeleri incelemek gerekiyor.

Sakarya'dan Sonra Yunanlar, Rumlar

Başta Kral Konstantin, birçok Yunan; Sakarya'yı “Yunan Zaferi” olarak değerlendirdi. Konstantin yayınladığı bildirgede askerleri kutluyordu fakat hemen savunmaya geçiyor ve “Ankara'ya” diye bağırmasına rağmen kazanılan başarı yeterli olduğu için ve asker yorulmasın, yeni fedakârlıklar yapmasın diye onların oraya gitmesini istemediğini söylüyordu. “Zafer kazandık!” diye Konstantin İzmir'de, Atina'da zafer şenlikleri ve zafer ayinleriyle karşılanıyordu. Konstantin “Bu kadar zafer, götürdüğümüz bu kadar medeniyet yeter.” diyordu.¹ Sakarya'dan sonra Yunan başbakanı Gunaris yaklaşmakta olan barış sürecinde sağlam durabilmek için başta İngiltere, İtalya'nın para, silah, siyaset desteğini pekiştirmek üzere harekete geçti. Ama önce iç siyasette gücünü artırmak için meclise başvurdu. Sakarya'yı zafer olarak sundu. Yunan ordusu artık Anadolu'da 80.700 kilometrekareye ve 3 milyon nüfusa egemendi. Bu alan yaklaşık 3 Doğu Trakya'ya eş değerd.

¹ Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-V Büyük Zafer, Türkiye İş Bankası Yayınları, Haziran 2022, İstanbul, s.3-5

Bu alanın içinde Afyon, Kütahya, Eskişehir gibi üç can alıcı demiryolu kavşağı vardı. Bu durum Türk ordusunu büyük ölçüde demir yolsuz bırakıyordu. ²

İtilaf devletlerinin ve Yunan kamuoyunun desteğini kaybetmemek için yapılan bu zafer kutlamaları gerçekleri tam olarak yansıtmıyordu. Yunan ordusunun geri çekilmemiş olması bir zafer olarak düşünülebilirdi ama iki ordunun verdiği kayıplar çok fazlaydı. Türk ordusunun Yunan ilerleyişini durdurması ise bir zaferdi. Sakarya Savaşı sonrasında barış girişimlerinde bulunulması, Yunanların Türkleri ikna etmek için İstanbul'u fethetme planları yapması, Batı Anadolu'da İyonya Devleti kurma çabaları Sakarya Zaferi ile Türk ordusunun üstünlüğü ele geçirdiğinin kanıtlarıdır.

Kimi Yunan kaynakları, Yunan ordusunun nasıl çileler çektiğini ve çektiğini anlatıyor. Örneğin savaşın canlı tanığı Nikos Vasilikos'un anılarından kimi örnekleri sizlerle paylaşalım:

"3 Eylül 1921: Sürekli açız. Gündüzleri sıcakken geceleri dayanılmaz bir soğuk var. Acımasız susuzluk, uzun süren kötülükler ve zahmetlerden geriye kalan azıcık kanımı da emerek rahatsızlık veren bit, kaygı ve heyecanlar gücümü tüketti. Günler geçtikçe Ankara'ya girme ümidimiz azalıyor. On bir gündür Sadece 5 kilometre ilerleyebildik...

...

Davul gibi şişmiş ve çürümüş cesetler... Türk ve Yunan cesetlerini ölüm kardeş kucaklaşması ile birleştirmiş.

...

17 Eylül: Gerileyen Yunan askerleri tarafından vadinin tüm köyleri yakılıyor.

...

27 Eylül: Tüm köyler yanıyor. Kurak ova geçişimizi engelleyecek şekilde alevler ve dumanlar içinde yanıyor. Köy sakinleri pişme tehlikesi karşısında fareler gibi evlerinden fırlıyorlar." ³

5 Şubat'ta (1922) Gunaris, Başkomutan Papulas'tan ordunun genel durumu hakkında rapor istedi. Üç gün sonra gelen rapor, askeriye maneviyatının iyi olduğunu ama Türklerin artık sayısal üstünlüğe ulaştıklarını, maddi destek ve savaş malzemesine acil gereksinim bulunduğunu bildirdi. Sevr sınırlarına çekilmeyi reddetmekle birlikte hemen takviye edilmezse ordunun Anadolu'yu boşaltması gerektiğini vurguladı. ⁴

Savaşta Yunan kayıpları şöyleydi: Yunan Genelkurmayı'nın tarih kitabına göre Yunan kayıpları 217 ölü subay, 736 yaralı subay (toplam 933), 3.565 ölü, 18.626 yaralı, 376 kayıp er (toplam 22.567).

Genelkurmay harp tarihine göre Türk ordusunun kayıpları 277 şehit, 1.058 yaralı subay

² age, s. 6

³ age, s. 4

⁴ age, s. 7

(toplam 1.335), 5.436 şehit, 17.422 yaralı er (toplam 22.858)

Yunan ordusunda subay ve er olarak toplam kayıp 23.520, Türk ordusunda 24.193. İki ordudaki toplam kayıplar birbirine yakın sayılabilir fakat esas çarpıcı yakınlık er kayıplarında göze çarpıyor ve yalnızca 291 fark.

İki ordunun kayıpları arasında esas farkı Türk subay kayıpları oluşturuyor. Yunanların 953 kayıplarına karşılık Türk subaylarının 1335 kaybı arada 382 gibi önemli bir fark çıkıyor; bu sayıların karşılaştırmasıyla şöyle bir çıkarsama görünüyor: En çok şehit olmuş, en fedakâr kesim Türk subaylarıdır.

Dolayısıyla en ulusçu, en milliyetçi, en yurtsever, en takdir edilmesi gereken onlardır. Onlar çağcıl, modern, mektepli, aydın Türklerdi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli, canlarını ortaya koymuş “Ya istiklal Ya ölüm” ilkesini benimsemiş insanlardı.

Onlar Osmanlı gericiliğinin, uyuşukluğunun panzehiri Atatürk Devrimi'nin kadrolarıydı. Subayların olağandışı gayret gösterdiği ve öldüğü muharebelere “Subay Savaşı” denir. İnönü Savaşları, Sakarya, Dumlupınar Savaşı ve Büyük Taarruz subay savaşlarıdır.⁵

Barış Girişimleri

Sakarya Zaferi'yle dost ve düşman, herkes, demokratik-ulusçu hareketin, TBMM Hükûmetinin gücünü anlamış oldu. Mustafa Kemal'in önderliği de perçinlendi. Çünkü hareketin başında Enver'i görmek isteyenler vardı ve bunlardan bazıları TBMM üyesiydiler. Hatta Ankara'nın Yunan eline düşmesi durumunda, Sovyet desteğiyle sağlanacak birtakım kuvvetlerle Enver'in Anadolu'ya girmeye hazırlandığı konusunda bazı işaretler vardı. Şimdi Yunanları Anadolu ve Doğu Trakya'dan çıkarmak ve Misak-ı Milli'ye ya da ona yakın esaslara göre barış yapmak gerekiyordu.

İşte Sakarya'dan sonraki bir yıllık süre içinde bu barış arayışlarını görüyoruz. Bu sırada Türk-Yunan cephesinde hemen hiçbir hareket görülüyordu. Süre uzadıkça bu sessizlik sinir bozucu olmaya başladı.

Yunanlar, ihtimal, Anadolu'da pek tutunamayacaklarını, hatta gidici olduklarını hissediyorlardı. Türk ordusunun kanıtlanmış ve gün geçtikçe artan gücü, Fransızlarla İtalyanların TBMM Hükûmetiyle uzlaşmaları buna işaret ediyordu. Buna karşılık büyük masraf ve fedakârlıklarla Anadolu'nun koskoca bir bölümünü işgal altında tutmak ve her

⁵ age, s. 4

an savaşa hazır bulunmak gerekiyordu. Sessizliğin uzaması kimi TBMM üyeleri için de sinir bozucuydu. Ya savaş olmalıydı ya barış.

Sükûnetini muhafaza eden, Mustafa Kemal ve yakınlarıydı. Onlar sabırla mükemmel bir zaferin yapı taşlarını hazırlıyorlardı. Fakat bu arada iyi niyetle onurlu bir barış için de arayışlarda bulunuyorlardı.

Mart sonunda İtilaf bir barış önerisi yaptı. 22 Mart'ta sunulan bırakışma planına göre, Türkiye ve Yunanistan arasında, her bittiğinde kendiliğinden üç ay uzayacak, üç aylık bir bırakışma yapılacaktı. Bu sürede taraflar kuvvetlerini artırmayacaklar ve bu durum İtilaf tarafından denetlenecekti. Yunanlar bunu kabul ettiler. TBMM kuvvet artırmama ve denetleme şartlarını reddetti. Dört ay içinde Yunanlar Anadolu'yu boşaltmayı kabul ederlerse, bırakışma yapılabilirdi.

26 Mart'ta İtilaf'ın barış planı iletildi. Yine Sevr esas alınıyor fakat bu sefer Ege ve Tekirdağ Türkiye'ye veriliyordu. (Doğu Trakya'nın gerisi Yunanların olacaktı.) Ermenistan'ı kurma işi Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. Türk askerinin sayısı 85.000'e çıkabilecekti. Mali hükümler hafifletilecek, kapitülasyon düzeni yeniden gözden geçirilecekti. TBMM bunu da kabul etmedi. Barış Misak-ı Milli'ye göre yapılmalı, İzmir'te bir barış konferansı toplanmalıydı.

30 Temmuz'da İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Sterghiades, orada "İonia" devletini ilân etti. Bunu da Ankara, İstanbul Hükûmetleri ve İtilaf devletleri protesto ettiler. Fakat Lloyd George, dostlarının bu denli hayal kırıklığı içinde olmalarına üzölmüş olmalı ki 4 Ağustos günü Avam Kamarası'nda gündem dışı bir konuşma yaparak, Türklerin I. Dünya Savaşı'nda Boğazları suratlarına kapamak gibi çeşitli günahlarını saydıktan sonra, Yunanistan'ın yaptığı fedakârlıkları, Türklerden çektiklerini anlattı.

Temmuz sonunda, yani Büyük Taarruz'dan bir ay kadar önce, Fethi (Okyar) Avrupa'ya gönderildi. Paris'te temaslarda bulundu, fakat Londra'da Dışışleri Bakanı Curzon dahil, hiçbir bakanla görüşemedi, elleri boş döndü. Bu sıralarda Vahdettin'in de barışla ilgili bazı gizli temaları olduğunu İngiltere arşivindeki belgelerden öğreniyoruz.

6 Nisan 1922'de Vahdettin'in İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ve baştercüman Ryan'la bir görüşmesi oldu. Görüşmede Vahdettin şöyle konuştu:

"Barışı yasal bir hükûmetle mi, yoksa bir ihtilal örgütöyle mi yapacaksınız? Biz, Ankara'nın kabul etmeyeceğı şartlarla barış yapmaya hazırız." (Vahdettin burada Misak-ı Milliden "fiyat kırıyor.")

Sonra, Meriç'in sınır olması gerektiğini, İngiltere ile özel bir antlaşma yapılabileceğini

söyler.İkinci bir görüşme Büyük Taarruz'dan üç hafta kadar önce Vahdettin ve Rum-bold arasında oldu. Bu sefer Vahdettin, TBMM Hükûmeti'nin Yunan işgali yüzünden ortaya çıktığını, Yunanlar Anadolu'yu boşaltırlarsa o hareketin söneceğini ileri sürdü. Yalnız, Yunanlar çekilirken, boşalttıkları yerler Ankara Hükûmeti'ne değil, İstanbul Hükûmeti'ne teslim edilmeliydi. Fakat İngiltere İstanbul'a para ve silah, donanma desteği sağlamalıydı. Atatürk apaçık nedenlerle taarruz hazırlıklarını gizlilik içinde yürütmek istiyor, oysa TBMM'de birtakım milletvekilleri onun taarruz hazırlıklarından habersiz, başkumandanlık yetkilerini taarruzdan çok diktatörlük kurmak için kullanmaya niyetli olduğunu düşünüyorlardı. Hatta hasta olduğu bir sırada başkumandanlık yetkilerinin uzatılması TBMM'ye geldiğinde (5 Mayıs) çoğunluk, herhalde öyle düşünenlerin hava-sına kapılıp yetkileri uzatmamışlardı.

Ertesi gün Meclis'e gelen Mustafa Kemal, bu yüzden ordunun komutansız kaldığını söylemiş fakat bu çok sakıncalı olduğu için "Bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım." demişti. TBMM, bu dayatmadan sonra yetkileri yine vermişti.

Büyük Taarruz ve zafer hazırlıkları; doğudan ve güneyden asker ve malzeme getirmek, yeni asker almak; Sovyetlerden, Fransızlardan ve başka kaynaklardan silah ve cephane sağlamak -bu arada İstanbul'daki cephane ve silah depolarından gizlice getirilen gereçler de vardı- biçiminde özetlenebilir. Fakat bu kadar gereç, demiryolu ya da karayolunun pek olmadığı bir ortamda, uzun mesafeler boyunca kağnılarla ya da hayvan, hatta insan sırtında taşınmak zorundaydı.

Yunanların Afyon ve Eskişehir'de bulunmaları var olan demiryol- larını da büyük ölçüde kullanılmaz hâle getirmişti. Mustafa Kemal 1922 yılının Haziran ortasında taarruz em- rini verdi. Büyük gizlilikle bunun için intikaller çoğunlukla geceleri yapılıyordu- Türk ordusunun büyük bir bölümü bir noktaya, Afyon'un güneyine toplandı. Burada bir imha muharebesi yapılacak, yani Yunan ordusu askeri ve gereçleriyle hiç savaşılmayacak duruma düşürülecekti. Bu yapılmaz da Yunanlar yenildikten sonra düzenli bir biçimde çekilirlerse Doğu Trakya'nın kurtarılması çok zor, belki olanaksız olurdu. Çünkü bu tak- dirde Yunan kuvvetleri Doğu Trakya'ya geçirilecek fakat Boğazlar İtilaf'ın denetiminde olduğu için Türk birlikleri Doğu Trakya'ya geçemeyecekti. O zaman barış konferansında Türkiye'ye, "Evet, Anadolu'da Yunanları yendiniz ama Doğu Trakya'yı büyük güçlerle ellerinde tutuyorlar." diyebilirlerdi ve emin olun derlerdi.

17 Ağustos'ta Gazi gizlice Ankara'dan ayrıldı. Akşehir'deki batı cephesi karargâhına gitti. 24 Ağustos'ta karargâh Şuhut'a taşındı. 26 Ağustos sabahı taarruz başladı. Her taraftan kuşatılan, geri püskürtülen Yunan kuvvetleri, 30 Ağustos günü Dumlupınar'da Başku- mandanlık Meydan Muharebesi'nde imha edici darbeyi yediler.

Bozgun hâlinde kaçan Yunan kuvvetlerinin toparlanmasına olanak vermemek için Ata- türk üç koldan ve hızla İzmir'e ilerleme komutunu verdi:

“Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!”

Bu hız hem imha muharebesinin gereğini yerine getirmek için hem kaçan Yunanların zulüm yapmaları, köyleri, kentleri yakmalarına olabildiğince olanak vermemek için gerekliydi. Çünkü maalesef Yunan işgali Anadolu'da büyük zulümlere sebep olmuştu. Bunu Halide Edip, Yakup Kadri ve Yusuf Akçura'dan oluşan, Sakarya Zaferi'nden sonra kurulmuş Tetkik-i Mezalim (Zulümleri İnceleme) Kurulu saptadığı gibi, örneğin İngiliz tarihçisi Toynbee de Karamürsel Bölgesi'nde gözlemlemişti. İşin kötüsü yerli Rumlar da Yunan ordusuna alınarak ya da başka biçimlerde bu fenalıklara ortak edilmişlerdi. Do- layısıyla yenilgi olunca, onlar da yurtları olan bu topraklardan kaçmaktan başka çare gö- rememişlerdir. Yakıp yıkarak kaçmak bu yüzdendi, dönme umudunun olmamasındandı. Çünkü komşularının yüzüne bakacak hâlleri yoktu. Onları ırkçılık mikrobi zehirlemişti. Mustafa Kemal'in mimarı olduğu zafer o denli yetkindi ki Yunan Başkumandanı Triko- pis de kurmay heyetiyle birlikte tutsak edildi.

Mustafa Kemal onu ve diğer bir generali kabul etti. Onlara nezaketle muamele etti, sava- şı konuştular. Yapılan onca fenaliğe rağmen yenilmiş komutana hümanist, soylu, gerçek bir devlet adamına yaraşır bir davranış gösterdi. İzmir'e girdiğinde de ayaklarının altına serilen Yunan bayrağının üstünden yürümeyi reddetti. Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'i, 10 Eylül'de Bursa'yı kurtardı. Maalesef, Yunanların yaktığı birçok yer gibi İzmir de yan- gın gördü. Türk düşmanları bu yangının Türkler tarafından çıkarıldığını iddia etmiş-

lerdir. Oysa Avrupalı olan İzmir itfaiye müdürünün raporuna göre, yangını Ermeniler çıkartmıştır.

Yunan ordusunun perişan kalıntıları, birçok Rumla birlikte İzmir'den, Bandırma'dan, Çeşme'den gemilerle kaçtılar. Atatürk'ün bu münasebetle yazdığı zafer bildirgesi şöyledir:

“Büyük ve Asil Türk Milleti,

Ordularımız 9 Eylül 38 sabahı İzmirimizi ve yine 9 Eylül 38 akşamı Bursamızı muzafferden tablis ettiler (kurtardılar). Akdeniz, askerlerimizin zafer teraneleriyle (ezgileriyle) dalgalanıyor.

Asya İmparatorluğu'na yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanlarıyla kumanda heyetleri günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin esiri bulunuyorlar.

Düşmanın başkumandan tayin ettiği general (Trikopis) birçok gece ve gündüz meyasane (umutsuzca) muhaberati ve her çare-i halası (kurtuluşu) tecrübe ettikten sonra nihayet maiyetindeki generaller ve erkân-ı harbiyeleri kumanda ettiği ordunun elinde kalabilen bakay'asıyle (kalanlarıyla) arzı teslimiyet eyledi.

Eğer Yunan kralı da bugün esirler meyanında bulunmuyorsa bu, tacıdarların (taç sahiplerinin), şiarı esasen yalnız milletlerinin safalarına iştirak etmek olduğundan ve muharebe meydanlarının felaketli günlerinde onların saraylarından başka bir şey düşünmemek tabiatlarındandır.

Garp fabrikalarının çelik zırhları ile kaplanan muazzam Yunan orduları artık Anadolu dağlarında zabıtları tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, cinayetlerinden tedebbüh ederek (dehşete düşerek) kudurmuş kitleler ve ağaç diplerinde kalmış dermansız yaralılarından ibaret kaldı.

Düşman ordularının malzeme harbiyesi heman sülüsani (üçte iki) itibarıyla topraklarımızdadır. Düşmanın esirlerden başka insan zayıyatının yüz binden ne kadar fazla olduğunu tayin etmek müşkildir. Fakat selahiyeti resmiye ile milletimize tebşir ederim (müjdelerim) ki bizim insan zayıyatımız dörtte üçü hafıf yaralı olmak üzere on bin nüfusa balığ olmaktadır.

Büyük Türk Milleti,

Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal (yetkinlik) ile tezahür etti. Millet orduları on dört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dört yüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar. Anadolu'daki bütün memaliki müstevliyemizi istirdat eylediler (istila edilmiş topraklarımızı geri aldılar). Büyük zafer münhasıran senin eserindir çünkü İzmirimizi ihtirasatı siyasiye neticesinde adeta memnunen düşmana teslim eden beyetlerle milletin hiçbir münasebeti yok idi.

Bursamızı istila eden Yunan kuvvetleri ise ancak imparatorluğun askerî teşkilatıyla tevhidi amal (emel birli) ve tevhidi harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halası, milletin rey ve idaresi kendi mukadderatı üzerinde bilakaydüşart (kayıtsız ve şartsız) hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müspet (olumlu) ve kati neticelere ermiştir. Büyük ve necip (soylu) Türk milleti, Anadolu'nun halası zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selamını da takdim ediyorum."

13.09.338

***Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal***

Dikkat edilirse Atatürk burada Yunan kralı örnek göstererek saltanat düzenine gönderme yapmaktaydı. Esir alınan komutanlar arasında Yunan kralı yoktur çünkü hükümdarlar ancak uluslarının iyi günlerine katılırlar, kötü günlerine katılmazlar. Saltanat düzenine karşı çıkınca, doğallıkla Osmanlı saltanatı da hedef alınmaktaydı.

Bildirge bir demokrasi savunması olarak devam ediyor. Zafer, yalnızca ulusundur.

İzmir'i "adeta memnunen" düşmana teslim edenlerin ulusla bir ilişkileri yoktu. Bursa'yı istila eden Yunan kuvvetleri imparatorluğun askerleriyle (Kuva-yı İnzibatiye ya da Hilafet Ordusu) birlik oldukları için başarılı olmuşlardı. Yurdun kurtuluşu ancak ulus kayıtsız şartsız yazgısına egemen olduğu zaman başlamış, ancak ulusun vicdanından doğan ordularla sonuca ulaşabilmişti.. Atatürk bu bildirgede Cumhuriyet'in yolunu açmaktaydı. ⁶

⁶ Akşin, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Mart 2017, İstanbul, s.165-171.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hukuken Sonu: Mudanya Ateşkes Antlaşması

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, 9 Eylül 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının İzmir'e girişi ile büyük ölçüde amacına ulaştı ancak Trakya ve Boğazlar henüz işgal altında idi. Buranın da işgalden kurtarılması gerekiyordu.

Mudanya Mütarekesi Türk Heyeti İsmet Paşa başkanlığında Batı Cephesi Kurmaybaşkanı Asım Paşa, Yarbay Teyfik Bey, Binbaşı Seyfi Bey, Kızılay ikinci Başkanı Hamit Bey ile iki yazmandan oluşuyordu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Refet Bele de danışmanlık yapıyordu.

Türk ordusu 18 Eylül'de Trakya'yı, İstanbul'u ve Boğazları kurtarmak üzere harekete geçti. Türk askerî hareketinin Çanakkale yönünde gelişmesi üzerine, Fransızlar bu bölgede bulunan kuvvetlerini Gelibolu Yarımadası'na aldı. Çanakkale kentinde yalnız İngilizler kaldı. Türk ordusunun bir yandan İstanbul'a yürümesi, diğer taraftan Çanakkale'ye dayanması başta İngiltere olmak üzere bütün İtilaf devletlerini endişelendirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış olan Fransa ve İtalya, Türkiye'ye karşı yeni bir savaş girişiminde bulunamıyorlardı. Bu arada İngiltere Başbakanı Lloyd George, askerî yardımda

bulunmaları için, Dominyonlara başvurdu. Fakat Dominyonlardan beklediği olumlu yanıtı alamadı.

İngiltere’de halk Türklerle yeniden karşı karşıya kalmak istemiyordu. 21 Eylül 1922 günü, İngiltere’nin önemli gazetelerinden Daily Mail, iktidardaki Lloyd George Hükûmeti’ni ağır şekilde eleştirerek “Çanakkale’den Çekiliniz” manşetiyle çıktı.

Aynı gün İngiliz İşçi Sendikaları Kongresi, eğer savaş olursa genel greve gideceklerini açıkladı.

Tam bu sırada Fransa’nın ünlü siyaset adamlarından M. Franklin Bouillon, Metz savaş gemisiyle İzmir’e geldi ve Mustafa Kemal ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Başvekil Rauf Bey ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal de hazır bulunmuştu. Görüşmenin başında, Bouillon’un Mustafa Kemal Paşa’ya yaptığı müracaatın TBMM Hükûmeti’ne yapılmış gibi kabul edileceği kararlaştırılmış, müzakerelere bu şartla başlanmıştı.

Bu devletlerin dışişleri bakanları da gönderdikleri notalarda Türk Hükûmeti’nden yapılacak barış konferansına katılmak üzere delegelerini seçmesini, barış konuşmaları sürecinde Boğazlardaki tarafsız bölgeye asker göndermesini istediler. Bu koşullar kabul edilecek olursa, Edirne ile birlikte Meriç’e kadar Doğu Trakya’nın Yunanlardan alınıp bize verileceğini bildirdiler. Bu notada, askerî harekâtın durdurulması isteniyordu.

Konferanstan önce Mudanya’da ya da İzmit’te bir toplantı öneriliyordu. Bu nota üzerine Mustafa Kemal Paşa, 28 Eylül’de askerî harekâtı durdurdu ve Meriç Nehri’ne kadar Trakya’nın derhal Türkiye’ye verilmesi koşuluyla Mudanya’da konferansın yapılmasını kabul ettiğini bildirdi (29 Eylül 1922).

Konferans başlamadan bir gün önce, Bursa’dan otomobillerle Mareşal Fevzi Çakmak, General İsmet İnönü, General Asım Gündüz daha başka kumandanlar ve subaylar

konvoy hâlinde, akşam üzeri halkın coşkun tezahüratları arasında Mudanya'ya girdiler. Fevzi Çakmak Mudanyalıları: “Tarih sizi altın kalemle kaydedecektir.” dedi ve bu çok önemli toplantı için onları kutladı. Türk delegasyonunun başkanlığını İsmet İnönü yapacaktı.

Ertesi gün İtilaf Devletleri'nden konferansa katılmak üzere, önce Edward Quinet adlı savaş gemisiyle Fransız General Charpy ile daha önce ‘Ankara Antlaşması’nı imzalayan Gazeteci - Diplomat Franklin Bouillon, sonra İtalyan temsilcisi General Monbelli, Galileo adlı gemiyle ve İngiliz temsilcisi General Harrington da Iron Duke adlı zırhlı ile

gelerek karaya çıktılar. Bunların arasında Yunan askerî temsilcisi yoktu.

Mudanya halkı arasında o güne ilgili şöyle bir anekdot anlatılır:

İtilaf Devletleri'nin temsilcileri olan İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri Mudanya İskelesi'ne çıkarlar. O sırada İnönü; kendilerini karşılamak üzere yaverini göndermiştir. Ancak delegeler; “Bizim rütbemiz general, dolayısıyla bizi de bir generalin karşılaması gerekir.” diyerek tepki göstermişlerdir. Yaver gidip durum vaziyeti İnönü'ye anlatır.

İsmet Paşa da; *“Biz galip devletiz, o nedenle bildiğimiz şekilde hareket etmekte özgürüz. Bu şekilde karşılanmayı kabul etmek zorundasınız.”* diye haber gönderir.

Generaller görüşmenin yapılacağı binaya bu şekilde gitmek istemezler. “Bu durumda geri döneceğiz.” derler. Yaver durumu tekrar İnönü'ye aktarır. İnönü, yabancı generallerin söylediklerini umursamaz bir tavır içindedir ancak delegeler, yapacakları hareketin sonunun daha kötü olacağını tahmin ederek, bu düşüncelerinden vazgeçerler. Oraya kadar yürümeye karar verirler. Geçtikleri caddenin iki tarafı Türk bayrakları ile donatılmıştır. Bunların arasından başları öne eğik şekilde geçerek yürürler. Hatta bazı yerlere asılmış büyük bayrakların arasından geçerken başlarını daha da eğmek zorunda kalırlar. İnönü'ye sonradan; “Böyle davranmakla görüşmelerin kesileceğinden korkmadınız mı?” diye sorulduğunda; “Hayır onların geri döneceklerini biliyordum.” demiştir.

Mudanya yerli ve yabancı gazeteciler ile siyasetçilerle doluydu o gün. Otellerde, hanlarda yatacak yer kalmamıştı. Durumu gören Mudanyalılar evlerini açarak misafir kabul etmeye başladılar.

3 Ekim 1922 günü Mudanya'daki ateşkes görüşmelerine Türk ordusunu temsilen Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, İngiliz Delegatesi General Harrington, Fransız Delegatesi General Charpy ve İtalya Delegatesi General Monbelli katıldı.

Yunan temsilcileri olan General Mazarakis ve Albay Sarıyannis karaya çıkmayıp, açıkta demirleyen bir gemi içinde beklemeyi tercih ettiler.

Konferans sırasında; Fevzi Paşa ile Refet Paşa da İsmet Paşa'ya danışmanlık yaptılar.

Mudanyalılar ve kentte bulunan yabancılar, gece demeden gündüz demeden toplantıları heyecanla izlediler. Günler geçtikçe heyecan da artıyordu. Herkes büyük bir sabırsızlıkla iyi bir netice alınmasını bekliyordu.

Mütareke Görüşmelerinin Safhaları:

3 Ekim 1922:

Müttefik kuvvetlerin generalleri İngiliz Harrington, Fransız Charpy ve İtalyan Monbelli bir savaş gemisiyle İstanbul'dan Mudanya'ya geldiler. Mütareke görüşmeleri öğleden sonra başladı.

İsmet Paşa Konferans Başkanlığı'na seçildi. Harrington kendilerine verilen projeyi okudu. Bugünkü konferansta; Doğu Trakya'nın Yunanlardan boşaltılması ya da Türkiye'ye devredilmesine karar verilmesi konusu tartışıldı. Müttefik generaller, sadece ve yalnızca boşaltmayı sağlamakla görevli olduklarını bildirdiler. Edirne yakınlarındaki Meriç'in batısında kalan Karaağaç İstasyonu'nun da Türkiye'ye bırakılması konusu ilk kez ortaya atıldı. İsmet Paşa Ankara'ya çektiği telgrafta; tasarımı ertesi gün sunacaklarını bildirdi.

4 Ekim 1922:

Dünkü görüşmelerden sonra, Türk tarafı da istenenlerle ilgili karşı görüşünü sundu. Yunan kuvvetlerinden teslim alınacak işgal altındaki bölgelerde, Müttefik Birlikleri'nin bir ay kalması önerisi kabul edilmedi. Bu bölgelerin Türklere tesliminden hemen sonra,

silahlı güçlerin buradan derhal çekilmeleri istendi.

Edirne yakınlarındaki Meriç'in batısında kalan tren istasyonu Karaağaç konusunda bir anlaşma sağlanamadı.

Müttefik kuvvetler temsilcileri, konferans kararlarının hükûmetlerinin onaylamasından sonra yürürlüğe girmesini istediler. Bu öneriye karşılık, İsmet Paşa görüşmeler biter bitmez Türk kuvvetlerinin ileri harekâta geçmekte serbest olacağını bildirdi. Daha serbest hareket edebilmek için de, Trakya'ya geçirilecek jandarma birliklerinin miktarı hakkında bir yükümlülük altına girmekten de kaçındı.

Bugünkü oturumun siyasi olduğunu söyleyen Yunan delegeleri, toplantıyı terk ettiler.

İsmet Paşa Ankara'ya gönderdiği raporda; konferansın istenildiği gibi olumlu gitmediğini bildirdi.

5 Ekim 1922:

Görüşmelerde soğuk bir hava oluşmuştu. Bugünkü oturumda; Karaağaç istasyonunun Türkiye'ye bırakılıp bırakılmayacağı ile Doğu Trakya'nın Türkiye'ye teslim tarihi konuları tartışıldı.

İsmet Paşa; askerî harekâta bulunma tehdidinde bulundu ve tartışmaları Ankara'ya bildirerek görüş istedi. Gelen yanıtta; Karaağaç'ın Türkiye'nin ayrılmaz parçası olduğu ve Doğu Trakya'nın da 30 gün içinde teslim edilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Doğu Trakya'nın Türkiye Hükûmeti'ne verilmemesi halinde, 6 / 7 Ekim'de Türk kuvvetlerine İstanbul üzerine yürüme emri verileceğinin, İngiliz delegesine bildirilmesi istendi. Gelen bu karar üzerine; Fransız delegesi

Doğu Trakya'nın Türklere teslimini hemen kabul etti. İngiliz ve Yunan delegeleri ise; bu konuda yetkisiz olduklarını Türk tarafına iletiler.

Görüşmelere 24 saat ara verildi ve generaller kendi yetkilileri ile istişarede bulunmak üzere İstanbul'a gittiler.

6 Ekim 1922:

İstanbul'daki yüksek komiserlerinden talimat almış olan generaller bu sabah yeniden Mudanya'ya döndüler. İngiliz delegesi sabahleyin İsmet Paşa ile bir görüşme yaparak, Doğu Trakya'nın her halükârda Türkiye'ye bırakılacağını, dolayısıyla güvensizlik gösterilmemesini istedi. Harrington İngiltere'den gelen cevabın geciktiğini belirtti. İtalyan delegesi ise Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesini kabul ettiklerini, azınlıklarla ilgili yeterli güvence verilirse, Trakya'nın hemen TBMM Hükûmeti'ne teslim edileceğini bildirdi. Böylece Fransa'nın ardından İtalya da olumlu karar açıklıyordu. İngiltere bu konuda henüz görüş bildirmemişti.

7 Ekim 1922:

Müttefik devletlerin hükümetlerinden istenen yanıtların gelmemesi nedeniyle, toplantıya katılan bu ülkelerin generalleri oturumun öğleden sonraya ertelenmesini istemişlerdir. Ankara'dan gelen talimat üzerine İsmet Paşa; Yunanistan'ın asker veya sivil tüm Türk esirleri, barış konferansından önce vermesi gerektiğini delegelere bildirdi.

Delegeler bu istek üzerine, hükümetlerinden bu konuda talimat isteyebileceklerini beyan ettiler. Paris ve Londra'dan bir haber gelmediğinden öğleden sonraki görüşmeler yapılamadı.

İsmet Paşa Ankara'ya gönderdiği raporda; bu isteğin görüşmeleri uzatabileceğini dolayısıyla ısrardan vazgeçilmesini önerdi. Mustafa Kemal de verdiği yanıtta, bunu uygun gördüğünü bildirdi.

8 Ekim 1922:

Kocaeli ve Gelibolu Yarımadalrı'ndaki tarafsız bölgelerde Türk kuvvetlerinin ilerleyişinin durdurulması istendi. İsmet Paşa da; "Bunun bir ilerleme değil düzenleme olduğunu, ayrıca tarafsız bölge diye de bir yer tanımadığını" bildirdi. Müttefiklerin dün Paris'te aldıkları, Doğu Trakya'nın Türklere teslimi ile ilgili kararı, Mudanya'daki müttefik generallere öğleden sonra ulaşabildi.

9 Ekim 1922:

İngiliz delegesi, Türklerin önerisini kabul ettiklerini bildirmekle beraber, bazı yeni koşullar ileri sürdü. Bu arada generaller Türk ve Yunan taraflarına ayrı ayrı protokol taslağı verdiler. İsmet Paşa yeni tasarının Ankara ile görüşülebilmesi için, toplantının yarın öğleden sonraya bırakılmasını talep etti. Ankara'dan gelen yanıt; değişikliklerin yerine getirilmesine çaba sarf edilmesini fakat konferansın sekteye uğramasına meyden veril-meyerek mukavelenin imza edilmesi doğrultusunda idi.

10 Ekim 1922:

Müttefik delegelerin hazırlanan protokolü; Yunan delegelerden sonra imzalayacak olmaları ve Yunan tarafı delegelerinin siyasi konular içeren bu protokolü, imzaya yetkilerinin olmadığını söylemeleri nedeniyle, görüşmeler önceden planlanan saatte başlayamadı. TBMM, Hükümet'e Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imza yetkisi verdi. Hükümet de antlaşmanın kabulünü kararlaştırarak İsmet Paşa'ya bildirdi.

11 Ekim 1922:

Bu günkü görüşmeler ancak 10 Ekim'i 11 Ekim'e bağlayan gece yarısından sonra başla-

bildi. Tartışmalar sabahın altısına dek sürdü.

General Harrington sözleşmenin kabulünden önceki izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Karşısında bulunduğumuz manzara şu idi. Bir gaz yağı lambası ile aydınlatılan korkunç odadayım. Yalnız İsmet Paşa’nın kurmay başkanını görebiliyorum. O da gözlerini ayırmadan bana bakıyor. Ben odanın bir yanında geziniyorum ve yapabileceğimi yaptığımı ve artık bir adım bile gerilemeyeceğimi söylüyorum. İsmet Paşa odanın öbür yanında geziniyor. O da; bana muvafakat edemeyeceğini beyan ediyor. Bu sırada İsmet Paşa, pek de ansızın bir şekilde; ‘Kabul ediyorum’ demesin mi. Hayatımda bu kadar şaşkınlık geçirdiğim bir anı hatırlamıyorum. Ben General Marden’e derhal telgrafla talimat verdim. General de talimatımı ateş açmadan yetmiş dakika önce almıştı. Cebimdeki telgrafları (Türk kuvvetlerine ultimatom verilmesine dair Londra’dan alıp da ertelediği emirler) düşünüyordum hâlâ. Benim tek düşüncem, milletimin bu kadar kısa bir zamanda yeniden harbe tutuşmak istemediği idi.”

Yunan delegelerinin yetkisiz olduklarını bildirmeleri üzerine; imzalamış oldukları o protokol için müttefikler, Yunan Hükûmeti’nin onayı alınmasa dahi bunun kendi açılardan geçerli kabul edileceği garantisini vermişlerdir. Nihayet, Mudanya Ateşkes Antlaşması sabah saat 06.30’da imza edildi.

İsmet Paşa; Ankara’ya gönderdiği telgrafta konferansın kapanışını şu sözlerle bitirdiğini açıkladı:

“Taraftımdan kısa bir nutuk söylenerek, müttefik generallerin barış durumuna ulaşmak için harcadıkları çabalardan dolayı, Türkiye Orduları Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri adına teşekkür ettim ve kendilerine veda ederken Mudanya Konferansı’nda geçen çalışma günlerimin hayatımın en iyi hatıralarından olduğunu ifade ettim.” Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, İsmet Paşa’nın birlikte olduğu Türk Heyeti üyeleri Hv. Yzb. Avni (Okar), Sıhhiye Reisi Alb. Hulusi (Atalar), İstihbarat Şb. Md. Kur. Bnb. Tahsin, Zat İşleri Md. Yzb. Seyfi (Akkoç), Emir Sb. Bnb. Sabri, Şifre Sb. Yzb. İrfan ve Harekât Şb. Md. Kur. Yzb. Tevfik (Bıyıkoglu) ile konferans binasının balkonunda hatıra fotoğrafı çektirmişlerdir.

Mudanya Ateşkes Antlaşması, askerî zaferimizi perçinleyen siyasi bir başarıydı. Edirne ve Doğu Trakya’yı savaştan kazandırıyor ve İstanbul ile Boğazlar bizim yönetimimize bırakılıyordu. Bu suretle ‘Misak-ı Milli’ büyük ölçüde gerçekleşmiş oluyordu. Bunda Mustafa Kemal’in ve İsmet İnönü’nün payları büyüktü.

Çetin ve yorucu görüşmelerin ardından imzalanan antlaşma, devletler hukuku açısından da tarihe geçecek bir olaydı. Görüşmeler sırasında akılcı ve gerçekçi bir tutum izlendi.

Sadece kalıcı ve adil bir barış sağlanmakla kalınmamış, Türkler; eşitlik ilkesine uymayı kendi iradeleri ile kabul etmişlerdi.

15 Mayıs 1919'da; Yunan Ordusu'nun İzmir'e asker çıkarması ile başlayan 'Kurtuluş Savaşı' 11 Ekim 1922 günü Mudanya'da imzalanan 'ateşkes' antlaşması ile fiilen sona eriyordu.

A. Galip Tokça, ateşkes antlaşmasına varılmasını anılarında şöyle anlatıyor:

"Mütareke imza edilir edilmez; generaller, paşalar hep birbirlerinin ellerini sıkarak ve kutlayarak ayrılıyorlardı. Başta İngiliz generali olduğu hâlde, selâm duruşunda aslanlar gibi bekleyen askerlerimizi denetleyerek ve selâmlayarak mütareke binasından ayrılıp savaş gemilerine gidiyorlardı.

Bu temsilciler arasına sivil olarak katılan, Fransız Franklen Büyon adındaki kişi o kadar sevinç ve neşe gösteriyordu ki şapkasını çıkarıp göğe fırlatıyor ve rast geldiği Türk'ü kutluyor, elini sıkıyor, kahraman askerlerimizi işaret ederek; 'Yaşayın, yaşayın Türk askeri' diye bağırıyordu. O'nun bu davranışı halk arasında çok iyi etki bırakmıştı.

Sonunda temsilci heyetleri gemilerine binip Mudanya'dan ayrılmışlar, en son hareket eden baştanbaşa Türk bayraklarıyla çok iyi bir şekilde donatılmış bulunan Fransız savaş gemisini, bütün sahil boyunca karşılık olarak biz de bayraklarımızla selâmlayarak uğurlamıştık."

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın Tam Metni

Yunanistan'ın da kabul etmesi ile Mütareke, 14 / 15 Ekim gecesi yürürlüğe girdi. 14 maddeden oluşan Mütareke metni aşağıdaki gibidir.

Askersel Sözleşme (Convention Militaire)

Mudanya, 11 Ekim 1922

"Müttefik Devletler tarafından 23 Eylül 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin 29 Eylül 1922 günü Müttefik Devletlere verdikleri Nota hükümleri uyarınca:

Müttefik Devletler Generalleri:

Büyük Britanya Hükûmeti adına: General Harrington,

İtalya Hükûmeti adına: General Monbelli,

Fransa Hükûmeti adına: General Charpy;

ve

Türkiye Büyük Millet Meclisi adına: İsmet Paşa;

Yunanistan adına: General Mazarakis arasında 3 Ekim 1922 ve onu izleyen günlerde Mudanya'da toplantılar yapılmıştır.

Müttefik Devletler Doğu Trakya'nın, Edirne ile birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne teslimine karar verdiklerinden bu Konferansın amacı şunlarla sınırlı idi:

I. Doğu Trakya'dan çekilmesi istenecek olan Yunan kuvvetlerinin geçeceği çizgiyi belirlemek;

II. Yunan silahlı kuvvetlerinin ve sivil yönetiminin bu toprakları boşaltması ve oraya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti memurları ve jandarmasının yerleşmesi yöntemlerini belirlemek;

III. Bu değişim sırasında genel düzen ve güvenliği sürdürmek üzere, bölgede kontrolü sağlamak.

Yetkili Temsilciler aşağıdaki maddeler üzerinde uyuşmuşlardır:

1. İşbu sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine Türk ve Yunan silahlı kuvvetleri arasında çarpışmalar durdurulacaktır.

2. İşbu sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin gerisine çekilmesi istenecek çizgiyi, Adalar Denizi (Ege) ağzından Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yere dek, Meriç'in sol kıyısı oluşturacaktır.

3. Barış yapılmasına değin, olası her türlü karışıklıkların önüne geçmek için, Meriç'in sağ kıyısı, Karaağaç ile birlikte, Müttefik Devletlerce saptanacak yerlere yerleşmek üzere, onların askersel birliklerince işgal edilecektir.

4. Edirne çevresine ulaşımı sağlayan demiryolu bağlantısının geçiş özgürlüğünü aksama-dan sürdürmek için, Svilengrad (Cisri Mustafapaşa)'dan Kuleliburgaz'a dek Meriç'in sağ kıyısını izleyen demir yolu kesimi üç Müttefik Devlet ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve Yunanistan'ın birer delegesinden oluşacak karma bir komisyonca özel bir sözleşme ile düzenlenecek, bir denetime bağlı tutulacaktır.

5. Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetlerince boşaltılması işbu sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine başlayacaktır. Boşaltma, askerlerden başka, çeşitli askersel örgüt ve servisleri, onların her türlü taşıma araçlarını, savaş gereç ve silah stokları ile yiyecek maddelerini de kapsayacaktır.

Boşaltma yaklaşık on beş günlük bir süre içinde gerçekleştirilecektir.

6. Jandarma da birlikte olmak üzere, Yunan sivil memurları en kısa bir süre içinde çekilecektir. Yunan memurları her yönetim bölgesinden çekildikçe sivil yönetim Müttefiklerin memurlarına bırakılacak ve onlarca da, olanaklı ise, o gün Türk memurlarına geçirilecektir. Bu el değiştirme işlemi Trakya'nın baştan başa Yunan kuvvetlerince boşaltılmasının bitimi üzerine, en çok otuz gün içinde son bulmuş olacaktır.

7. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin -memurlarıyla birlikte- yerel düzen ve güvenliğin sürdürülmesi ve sınır ve demiryollarının korunması için, kesinlikle zorunlu duyulan sayıda, jandarma kuvvetleri de bulunacaktır. Bu kuvvetlerin toplamı, subaylarıyla birlikte, sekiz bini aşmayacaktır.

8. Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesi ve sivil yönetimin el değiştirme işlemi, başlıca merkezlerde yerleştirilecek olan Müttefikler arası kurulların yönetiminde yapılacaktır. Bu kurulların görevi, yukarıda sözü geçen çekilme ve el değiştirme işlemlerini kolaylaştırma-ya aracılık etmektedir. Kurullar her türlü aşırılık ve şiddeti önlemeye çalışacaktır.

9. Bu kurullardan başka, Doğu Trakya'yı müttefik kuvvetleri işgal edecektir. Yaklaşık yedi taburdan oluşacak bu kuvvetler düzenin korunmasını sağlayacak ve söz konusu kurullara destek olacaktır.

10. Müttefik Devletler Kurulları ile askerlerinin geri çekilmesi, Yunan kuvvetlerinin boşaltma hareketinin bitişinden otuz gün içinde gerçekleştirilecektir. Müttefik Devletler hükûmetleri, düzenin sürdürülmesi ve Türk olmayan halkın korunması için yeterince önlem alındığı konusunda uyuşurlarsa, bu geri çekilme işi daha erken bir günde yapılabilir. Böylece, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti yönetimi ve jandarması bir bölgede düzenli bir biçimde görev yapmaya başlar başlamaz, Müttefik Kurulları ve kuvvetleri o bölgeden otuz günlük sürenin bitiminden önce çekilebilecektir.

11. Anadolu'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kuvvetleri aşağıda gösterilen çizgiler üzerinde duracak; bu çizgileri Barış Konferansı'nın açılışına değin ve konferansın yapıldığı sürece geçmeyecektir.

Çanakkale Bölgesi: Lapseki kuzeyinde Bozburnu ve güneyde Kumburnu temel noktaları oluşturmak üzere, Asya kıyısından yaklaşık on beş kilometre derinlikte bir çizgi. İzmit Yarımadası: İzmit Körfezi'nde Darıca'dan başlayıp Gebze'den geçerek Karadeniz üzerinde Şile'ye uzanan çizgi. (Burada adı geçen yerler Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne bırakılacaktır). Darıca'dan Şile'ye giden yol Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Müttefik Devletler askerlerince ortaklaşa kullanılabilir.

Yukarıda belirtilen ayırıcı çizgiler, Müttefik Orduları'nın her birinden bir subay ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin bir subayından oluşacak karma komisyonlarca belirlenecektir. Müttefik Devletler Hükûmetleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti çıkabilecek olayların önünü alacak gerekli önlemlere başvurmakla birlikte, aşağıda yazılı yerlerde kendi kuvvetlerinin sayısını çoğaltmayı, tahkimat ya da başkaca askersel işlere girişmeyi yükümlenirler.

Çanakkale Bölgesi : Bozburnu - Kumburnu çizgisinin, Boğaz'dan başlayarak, 15 kilometre doğusundaki yere dek; İzmit Yarımadası'nda: Boğaziçi'nden başlayarak, Şile - Darıca çizgisinin 40 km doğusundaki bir yere dek. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Bozburnu (Lapseki kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga kuzeyi) arasındaki deniz kıyısının en az on beş kilometre yakınına dek top yerleştirmemeyi üstlenir.

12. Müttefik Devletler Kuvvetleri şimdi bulundukları toraklarda kalacaklardır. Bu topraklara Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Barış Konferansı'nın kararlarına değin, saygılı olmayı üstlenir. İş bu topraklar şunlardır:

İstanbul Yarımadası'nda: Karadeniz kıyısında Pedima'nın yedi kilometre kuzeybatısındaki bir noktadan, Istranca, Mertekli, Kışağlı, Sinekli, Karasınan Çiftliği, Kadıköy, Yenice, Kadurina Çiftliği, Kalikratya'ya dek (tüm bu yerler içeride kalmak üzere) uzanan çizginin doğusundaki yarımada'nın tümü;

Gelibolu Yarımadası'nda: Baklaburnu, Saros Burnu, Bolayır ve Soğluma ağzı (tüm bu yerler içeride kalmak üzere) çizgisinin güneyinde kalan Gelibolu Yarımadası'nın tümü.

13. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Barış Antlaşması'nın onaylanmasına değin, Doğu Trakya'ya kuvvet geçirmemeyi, orada bir ordu toplamamayı ve bulundurmamayı yükümlenir. 14. Bu Sözleşme, imzasından üç gün sonra, 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir.”

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına: Ferik (Tümgeneral) İSMET

Fransa adına: General CHARPY

İtalya adına: General MONBELLI

Büyük Britanya adına: General HARRINGTON

Fransızca olarak; 11 Ekim 1922 günü Mudanya'da imzalanmıştır. ¹

¹ İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945), TTK Ankara, 1983, s. 61-66

Mudanya Ateşkes Antlaşması, 15 Ekim’de yürürlüğe kondu. Doğu Trakya’nın teslim alınması görevi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından Refet Paşa’ya verildi.

Bu ateşkes antlaşmasıyla Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın askerî bölümü başarıyla tamamlandı.

Misak-ı Milli ile belirlenen yurt toprakları içinde bulunan Doğu Trakya, yeni bir savaşa başvurulmadan, yeni Türkiye Devleti’nin sınırları içine alındı.

O güne değin TBMM Hükûmeti’ni tanımayan İngiltere de, bu düşüncesini terk ederek yeni Türkiye Devleti’nin siyasal varlığını kabul etmek zorunda kaldı.

Türk düşmanı olan Lloyd George, başbakanlık görevinden ayrıldı.

Kısaca söylemek gerekirse, Mudanya Ateşkes Antlaşması; akıl ve mantığın, ülke olanaklarının izin verdiği oranda, ülkeyi, ulusu ve orduyu maceralara sürüklemekten, onurlu bir barışa gidiş yolunu açan önemli bir siyasal aşamadır. Arnold Toynbee’nin deyişi ile “Kemalistlerin baskısı altında müttefiklerin teslim olmalarını simgeleyen bir belgedir.”² Anlaşmayı kabul etmek istemeyen ve imzalamaktan kaçınan Yunan hükûmeti aradığı desteği bulamamış ve sonuçta 14 Ekim’de Mudanya Ateşkes Antlaşması’nı imzalamak zorunda kaldı.

Refet Paşa, 19 Ekim 1922 tarihinde TBMM temsilcisi olarak İstanbul’a girdi ve halkın büyük coşkusuyla karşılandı.

Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcı Mondros Ateşkes Antlaşması ile olurken sonucu da Mudanya Ateşkes Antlaşması ile olmuştur. Mondros’un sonu Sevr’e giderken, Mudanya’nın sonu Lozan’a gitmiştir. 30 Ekim 1918’de başlayan savaş, 11 Ekim 1922’de Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasıyla sona ermiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması, TBMM Hükûmeti’nin Lozan barış görüşmelerine katılması için Mustafa Kemal’in isteklerinin İtilaf Devletleri tarafından kabul edilişi olarak yorumlanmıştır.

Mudanya Ateşkes Antlaşması, Yunanların Doğu Trakya’ya sahip olmasını önlemiş ve sözleşme gereğince 30 Kasım 1922 tarihinde tamamen boşaltılarak Türk kuvvetlerinin yönetimine terk edilmiştir. Böylece Türkiye mütareke ile Doğu Trakya’yı kontrolü altına alarak Avrupa’da önemli bir çıkış yoluna sahip olmuştur.³

Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın en önemli özelliği, tek kurşun atmadan Trakya’nın

² 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993.

³ Mütercimler., E, Onlar Bizim İçin Öldüler Bu Vatan Böyle Kurtuldu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

teslim alınması ve Boğazlar Bölgesi'nin Türk kontrolüne terk edilmesidir. Siyasi açıdan da TBMM'nin İtilaf Devletleri'ne karşı bağımsızlık yolunda kazandığı ilk diploması zaferidir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Mudanya görüşmeleri sırasında ortaya koyduğu başarı nedeniyle Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine de TBMM'yi temsilen katılmak üzere 26 Ekim 1922 tarihinde Dış İşleri Bakanlığı'na getirilmiştir. ⁴

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın siyasi yaşamımızla ilgili olarak bir önemli sonucu da padişahlığın kaldırılmasıdır. Askerî alanda yeni kurulacak olan Türk Devleti'nin ordu-su ve meclis temsilcileri ve TBMM yapmalıdır. Mütareke'nin ardından 28 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından Lozan Barış Konferansı'na Ankara Hükûmeti ile birlikte İstanbul Hükûmeti'nin de davet edilmesi Ankara'da padişahlığın kaldırılması konusunu gündeme getirdi. Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalatılmasıyla birlikte hem Meclis'te hem de yurt genelinde muhaliflerinin güçlerini de azalttı. ⁵

⁴ Age.

⁵ Age.

Hasan Saka, İsmet İnönü, Dr. Rıza Nur ve Türk Delegeler

Uzun Bir Yolculuğun Zaferi: Lozan Barış Anlaşması

Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla bir bakıma Lozan'ın provasını yapmış olan Ankara Hükûmeti ve müttefikler 28 Ekim 1922 tarihinde müttetik devletlerin baş tercümanları, TBMM Hükûmeti'nin İstanbul temsilcisine sözlü nota verecek 13 Kasım'da Lozan'da toplanacak olan konferansa Ankara Hükûmetiyle birlikte Babıali'yi de davet etmişlerdi.¹

Bu hamleyle karşılık Türk tarafı 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırarak barış görüşmelerinde ikilik çıkmasının önüne geçti. Barış görüşmelerine gidecek olan heyet belirlenerek Lozan Konferansı öncesinde Türk tarafının ödün vermeyeceği meseleler tekrar gündeme geldi.

Lozan'a Misak-ı Milli hedeflerini kabul ettirme amacıyla giden Türk heyetine, konferans sırasında nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirten, ülkenin bütünlüğünün ve tam bağımsızlığının öne çıkarıldığı ve bu konularda asla pazarlık yapılmaması gerektiğini belirten 14 maddelik bir talimatname verildi.²

Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndaki başarısından dolayı İsmet Paşa Türk heyeti-

¹ Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, TTK, Ankara, 2000.

² Uzun, Hakan, "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922- 20 Kasım 1922)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 329-350.

nin başkanlığına getirilmişti. Lozan'a gidecek heyete İsmet Paşa birinci, Dr. Rıza Nur Bey ikinci ve Hasan Bey üçüncü delege olarak belirlenmiş, ek olarak bu üç ana temsilciye eşlik eden pek çok danışman da görevlendirilmişti.³

Lozan'a giden süreçte İsmet Paşa, Le Petit Perisien , The Daily News, Le Matin ve La Tribune de Genève gibi birçok gazeteye demeçler vererek Türk tarafının barıştan yana olduğunu vurgulamıştı.

İsmet Paşa, İngiliz temsilci Lord Curzon'un başkanlığını yaptığı arazi, sınırlar ve Boğazlarla ilgili komisyon, Dr. Rıza Nur İtalyan temsilci Marki Garroni'nin başkanı olduğu yabancılar ve azınlıklarla ilgili komisyon, Hasan Bey de başkanlığını Fransız temsilci Barrere'in yapmış olduğu ekonomik ve mali işlerle ilgili komisyon düşünülerek uzmanlık alanlarına göre tayin edilmişti.⁴

Müttefiklerin her biri kendilerini en çok ilgilendiren konuların görüşüldüğü komisyonlara başkanlık etmişlerdi ve Türk tarafının herhangi bir komisyona başkanlık yapma teklifi ise konferansa davet eden ülkelerden biri olmadığı gerekçesiyle reddedilmişti.⁵

Lozan Konferansı'na İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Japonya hükûmetleri katılmıştı. Boğazlar ile ilgili görüşmelere Karadeniz'e kıyısı olan Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın da katılması kabul edilmişti. Amerika Birleşik Devletleri Türkiye ile savaşmamış olsa da Lozan Konferansı'na gözlemci devlet olarak katılmıştı.

³ Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu, Ankara, 2003.

⁴ Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi" 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu, Ankara, 2003, s.11-16.

⁵ Age.

Lozan görüşmeleri 20 Kasım 1922'de Monbenon gazinosundaki açış konuşmalarıyla başladı. Görüşmelerde Ocak ayına gelindiğinde Türk heyetinin, bağımsızlık ve egemenlik temelinde sürdürdüğü ısrarlı tutumun müttefiklerin Ortadoğu'daki ekonomik ve siyasi çıkarlarıyla çakışması nedeniyle anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Türk ve müttefik delegeler arasında ortak bir anlaşma zemininin sağlanması için Amerikalı delegelerin arabuluculuk girişimleri de Türk heyetinin kendi öncelikleri ve Ankara'dan aldıkları talimatların arasında kalmaları nedeniyle sonuçsuz kaldı. ⁶

Müttefik devletlerin, 31 Ocak 1923'te Türkiye'ye verdikleri 160 madde ve 9 ekten oluşan bu teklif, görüşmelerin tıkanıp, görüşmelerin noktada yolu açacak bir barış projesi gibi sunuldu ama bu teklif, Türkiye'nin egemenliğine, bağımsızlığına ağır kısıtlamalar getiren maddelere sahipti. ⁷ Özellikle

Doğu Anadolu'da Ermenilere toprak verilmesi ve kapitülasyonların devam ettirilmesi Türk tarafının kabul edemeyeceği noktalardı. Bu teklif üzerine görüşmeler yarıda kesildi ve Türk heyeti toplantıdan ayrıldı. Türk heyetinin toplantıyı terk etmesi Müttefik devletlerin baskılarına boyun eğmeyeceğini de göstermekteydi.

Konferansın kesilmesinin ardından görüşmelerde ikinci dönemin başlamasına kadar geçen süre içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti alarına geçti. Meclis'teki hararetli tartışmaların ardından 7 Mart 1923'te toplanan Bakanlar Kurulu, bir nota kaleme alarak Türk tarafının karşı önerilerini kapsayan tasarımı tamamladı ve hazırlanan tasarı, 9 Mart 1923'te Dr. Adnan Adıvar tarafından İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiseri'ne verilerek konferansın iki haftaya kadar ya bir Avrupa şehrinde ya da İstanbul'da görüşmelere yeniden başlaması önerildi. ⁸

Görüşmelerin tekrar başlaması üzerine TBMM'den güvenoyu alan Türk heyeti yola çıkarak 21 Nisan tarihinde Lozan' a vardı. Konferansın ikinci döneminde

⁶ Joseph C. Grew, Gazive İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem - 1922-1923, Çev. Ö. Andaç-N. Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005.

⁷ Akyol, Taha, Ama Hangi Atatürk, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

⁸ Sonyel, Salâhi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. II, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1991.

İngiltere'yi Türk tarafını zorlayan Lord Curzon'un yerine Türkiye Büyükelçisi Sir Horace Rumbold temsil etti. Konferans sürecinde siyasi konuların çözümlenmesinin ardından ekonomik ve mali konuların çözümü için uzun toplantılar yapıldı. Görüşmelerin ardından devletler arası eşitlik prensibi göz önünde bulundurularak 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalandı.

İsviçre Cumhurbaşkanı Scheur, imza töreninde yaptığı konuşmada "Hiçbir millet haklarından mahrum edilemez." diyerek, Türk milletini haklarından mahrum etmek isteyenlere ihtarda bulunduktan sonra, "Galibiyet Türklerde kaldı. Kahramanca bir muahededen sonra haklarını aldılar." sözleriyle Türklerle İtilaf Devletleri'nin mücadelesinden Türklerin zaferle çıktığını tüm dünyaya ilân etti.⁹ TBMM tarafından da Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos 1923 tarihinde onaylandı.

Lozan Barış Antlaşması, 5 bölüm ve 143 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmaya göre; Suriye sınırı, 1921 yılında Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması esas alınarak Hatay sınırlarımız dışında kalacak şekilde güney sınırı çizilmiştir. Irak sınırında ise Musul konusunda anlaşma sağlanamamış ve konferans sonrasında 9 ay içerisinde Türkiye ve İngiltere arasında yeniden görüşülmeye bırakılmıştı. Meriç Nehri Türkiye-Yunanistan arasında sınır kabul edilerek Batı sınırı çizilmiştir. Bozcaada, Gökçeada ve Tavşan Adaları dışındaki Ege Adaları silahsızlandırılmaları kaydıyla Yunanistan'a verilmiştir. Kapitülasyonlar kaldırılmış, Türkiye içerisinde yaşayan tüm azınlıklar Türk vatandaşı kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde dış borçları idare eden Düyun-u Umumiye kaldırılarak ekonomik özgürlük sağlanmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın Arka Kapağı ve Fihristi

⁹ Kodal, Tahir, "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXII, S. 64-65-66, 2006, s.215-244.

Osmanlı Devleti'nden kalan dış borçlar ise Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletler arasında paylaştırılmış ve borçların Fransa'ya ödenmesine karar verilmiştir. Yunanistan'ın Anadolu'da yarattığı yıkımın tazminatı olarak Karaağaç ve Bosnaköy Türkiye'ye bırakılmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak olan nüfus mübadelesinde Batı Trakya'daki Türklerle İstanbul'daki Rumların mübadele dışı tutulmasına karar verilmiştir. Boğazlar, başkanı Türk olan uluslararası bir komisyonun idaresine verilmiştir. Ermeni yurdu iddialarından vazgeçilmiş, yabancı okulların Türk hükûmetinin belirleyeceği esaslara göre faaliyetlerini sürdürmesi kararına varılmıştır. İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin siyasete karışmaması ve ekümeniklik iddia etmemesi şartıyla Türkiye'de kalmasına izin verilmiştir. Antlaşmanın imzalanmasından sonraki altı hafta içerisinde İtilaf devletlerinin İstanbul'dan ayrılmasına karar verilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması ile Türklerin 1699 Karlofça Antlaşması'ndan beri yaşadığı kovulma süreci nihayet Doğu Trakya'da durdurulmuştur.¹⁰ Lozan ile birlikte idari, mali, siyasi bağımsızlık sağlanmış, kapitülasyonların kaldırılması, azınlık vatandaşların devlet ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi, ve Türkiye'nin üniter bir yapı olarak kabulü ile Misak-ı Milli hedeflerine ulaşılmıştır. Lozan Barış Antlaşması ile Batı, Sevr'e göre "en fazla kâr" ilkesinden "en az zarar" noktasına gelmiştir (Doğanay 293). Mustafa Kemal Atatürk de Lozan Barış Antlaşması ile ilgili düşüncelerini Nutuk'ta şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Bu antlaşma Türk milletine karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın, sonunda neticesiz bırakıldığını ifade eder bir vesikadır."* Antlaşma, Misak-ı Milli şartlarına uygun olarak Anadolu topraklarının kaderini belirlemiştir. Uzun savaş yıllarının ardından Türkiye'nin dış ilişkilerine güven ve istikrar getirmiştir (Demirci 238). Sevr Barış Antlaşması, I. Dünya Savaşı'nın ardından kabul edilmeyip uygulanmayan tek antlaşmadır. Türk milleti kendisine dayatılmaya çalışılan Sevr hükümlerini tanımayarak ulusal kurtuluş mücadelesini başlatmış ve Lozan Barış Antlaşması ile tam bağımsız bir Türkiye'nin kurtuluş belgesini elde etmiştir. Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'nin dünyadaki yeni rolünü tanımlamış ve tüm dünyaya yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcudiyeti kabul ettirilmiştir.

¹⁰ Akşin, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2007.

Saltanatın Sonu

“Hâkimiyet; kayıtsız, şartsız milletindir.” Mustafa Kemal Atatürk¹ Saltanatın kaldırılması, Lozan Barış Antlaşması hazırlıkları sırasında gerçekleşmişti. Bir önceki bölümde konudan kısaca söz ettik ve şimdi bu bölümde tüm ayrıntılarla olaylara yakından bakacağız.

Anadolu işgallerinin en yılgın günlerinde ise İstanbul, işgal altında ve yabancı üniformalı komutan ve askerlerin güdümünde yıllar geçiriyordu. 16 Mart 1920’de sabahın erken saatlerinde İngiliz savaş gemilerinin sabahın karanlığından yararlanarak Galata Köprüsü’ne yanaşmaları ve tanklarını önce Beyoğlu ardından tüm İstanbul’da dolaştırmalarıyla başlayan işgal, Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin dağıtılması ile devam etmişti.

İşgalci kuvvetlere karşı çıkan tüm asker ve siviller ya darp edilmiş ya da günler içinde isim isim belirlenerek sürgüne gönderilmişti. Padişah Vahdettin işgaller karşısında tepkisiz kalmış, hatta İstanbul halkını şaşırtacak şekilde sessizliğe bürünerek Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde görev yapan Rauf Bey’i (Orbay) saraya çağırmıştı.

Rauf Bey ve heyet, süngüleri her an kullanmaya hazır bekleyen İngiliz askerlerinin sıralandığı ana yolu takip ederek Dolmabahçe Sarayı’nın Yıldız Binası’na ulaşmışlardı. Burada yapılan görüşmede Rauf Bey padişah Vahdettin’e “Haşmetmaap”

¹ Nutuk, M.Kemal Atatürk, Türkiye İş Bankası Yay.,2021,s.115

dedi, “Şu sular bu kâfirlerin gelebilecekleri son yerdir. Buradan öteye gidemezler. Anadolu çelik gibidir. Mücadelesinde başarıya ulaşacak.” Vahdettin heyete dönerek, onlara daha dikkatli davranmalarını öğüt verdi. “İsterlerse,” dedi “yarın An-kara’da olurlar.”²

İşgalin hemen ardından Vahdettin, Damat Ferit Paşa’yı bir kez daha hükûmetin başına geçiriyor ve devlet işlerini Paşa’ya bırakarak sarayına çekiliyordu. Vahdettin, sarayda geniş haremi ile vakit geçirirken Anadolu’da Yunanlar, 22 Haziran 1920’de Milne (Miln) hattından genel taarruza geçiyorlardı. Kuvvetleri altı tümene çıkmış bulunuyordu. Üç tümenle iki koldan, Akhisar – Soma yönünden; iki tümenle Sa-lihli yönünden; bir tümenle de Aydın cephesinden taarruz ediyor³ ve Karacabey, Bursa, Eskişehir, Bandırma, Nazilli Yunan kuvvetlerine teslim oluyor, Yunan işgal hattındaki tüm Türk köy, şehir ve kasabaları türlü zulümlere uğruyordu.

Yunan işgalinin başladığı günler ise Ramazan Bayramı’na denk gelen günlerdi. Anadolu halkı bayramları unutulmaz yıllar olmuştu ama Yıldız Sarayı’nda bayramlaş-ma için hummalı bir hazırlık yapılıyordu. Kurban Bayramı’nın ilk günündeâdet olduğu üzere tüm saray ahalisi bayramlaşmak için salonda yerini almıştı. Bayram-laşma için dört yüz kadar kişi sıra olmuştu. Sırası gelen Vahdettin’in ayağını öpü-yor ve kutlama temennilerini iletliyordu. 1920 yılında 59 yaşında olan Vahdettin, saraya henüz yardımcı olarak alınmış ve sıranın sonlarında bekleyen 17 yaşındaki Nimet’i görür görmez âşık olduğunu ilân ediyordu.

İstanbul’un baskı altındaki günlerine, Anadolu’nun yangın yerine dönen köylerine ve acı içindeki insanlarına aldırmadan, saray ahalisinin bile şaşkın bakışları altında yeni aşkı Nimet Hanım’a “Seni nikâhım altına alacağım. Dördüncü kadınefendi olacaksın. Mevkin olacak. Maaşın olacak.”⁴ diyerek evlilik teklif ediyordu.

İstanbul halkının ekmek değil; un bile bulamadığı, maaşların ödenemediği, devlet dairelerinde çalışanların greve gittiği o günlerde, İngilizlerin ve sarayın yoğun sansür uygulamasına karşın, evlilik haberi şehre yayıldığında halk bir kez daha kendini sahipsiz hissediyordu. Vahdettin ise saltanatın olmanın tüm yetki ve gücünü yeni eşini mutlu etmek için kullanmaya başlamıştı. Yıldız Sarayı’nda pek çok boş oda olmasına rağmen, eşi için yeni bir saray yaptırmaya başlıyordu. Yıldız Sarayı’nın bahçelik alanına eklenecek bu köşk için sarayın tüm nakdi akıtılıyor, o zor günlerin içinde işçiler geceli gündüzlü çalıştırılıyordu. Sarayın inşaatı tamamlanınca özenle mobilya seçimi yapılıyor hatta eşine en layık yatak odası takımını bulamadığı için üzülen Vahdettin, Alman hükümdarı II. Wilhelm ve

² Lord Kinross, Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar,1990, s.252

³ <https://www.atam.gov.tr/nutuk/yunanlilarin-ilk-genel-taarruzu>

⁴ Karlıklı Şaziye, Son Kadın, Doğan Kitap, 2021, s.138

eşinin ziyaretinde konaklamaları için özel yapılan, ziyaret sonrasında Dolmabahçe Sarayı'nda özenle korunan yatak odası takımını, tamamlanan köşke taşıtıyordu.

Düğün günü yaklaştıkça heyecanı artan Vahdettin, eşini mutlu etmek için Kapa-
lıçarşı'daki kuyumculara elmas siparişi veriyor, öyle ki o yoklukta verilen yüksek

miktardaki elmas siparişi İstanbul'da kuyum fiyatlarını yükseltiyordu.⁵ Yapılan bu harcamalar şehirde padişahın umur-samazlığı ve keyfeke-derliğine karşı büyük bir öfke uyandırıyordu.

Sultan Vahdettin 1 Eylül 1921 günü Yıldız Sara-

yı'nda yapılan görkemli düğünde kendisinden 42 yaş küçük, henüz 17 yaşında olan eşine, mutluluk vaat ederken İstanbul'dan çok uzak olmayan Sakarya Cephesi'nde Mustafa Kemal Atatürk halkına özgürlük vaat ediyordu. Mustafa Kemal Atatürk, Sakarya Cephesi'nden, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çektiği telgrafta "En yüksek azim ve imanla muharebe eden ordunun, istiklalimizin müdafaası uğruna namus getireceğini temin ederim." diyordu.⁶

Bu teminat o kadar önemliydi ki Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktası olan Sakarya'da Yunan kuvvetlerinin galip çıkması durumunda Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sevr Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalacaktı. Hanedan bu durumda İstanbul'da mevcut hayatını sürdürebilecek⁷ ancak Anadolu toprakları Yunan-İngiliz iş birliğine devrolacaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun kazanması durumunda ise Anadolu halkının kaderi yeniden yazılacaktı.

Düğününden sonra Vahdettin, İstanbul halkından gelen tepkileri ve işgal haberlerini duymamak için saraya gazete alınmaması konusunda kesin bir sansür tedbiri koyduruyor, 620 yıllık saray geleneklerini de hiçe sayarak tüm gününü eşiyile birlikte güzel yemek sofraları kurdurarak, kahve keyfi yaparak ve çift için özel hazırlanan bahçede yürüyüşler yaparak geçiriyordu. Sadece İstanbul halkının tepkilerini değil, saray ahalisinin de hayretlerini görmezden geliyordu. Devlet işlerinin idaresini tamamıyla Damat Ferit Paşa'ya bırakıyor, Paşa'nın İngilizler ile olan çıkarıcı tutumunu ise onaylayan ifadeler kullanıyordu.

⁵ Karlıklı Şaziye, Son Kadın, Doğan Kitap, 2021, s.149

⁶ Age. s.155.

⁷ Age.

Anadolu’da amansız mücadele Mustafa Kemal’in doğru savaş stratejileri ve silah arkadaşlarının başarılı komutasıyla birlikte, Mehmetçiklerin azmiyle şahlanıyor ve Yunan ordusu günbegün geriliyordu. 26 Ağustos 1922 sabahı saat 05:30’da Kocatepe’de topçu ateşiyle başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos günü Yunan ordusunun dağınık hâlde kaçmaya başlamasıyla İzmir hattına yöneliyordu.

Mustafa Kemal Atatürk, kontrolünü kaybeden Yunan ordusunun ardından Mehmetçiklere hitaben “ Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!”⁸ emrini veriyordu. Dağılan Yunan ordusunun haberleri İstanbul’a ulaştıkça İngilizlerin kalıcı işgal konusunda ümitleri kırılıyor ve Vahdettin’i baskı altında tutarak, halk üzerindeki padişahlık yetkilerini kullanmaya devam etmeyi ümit ediyorlardı.

9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusu Başkomutan’ın verdiği hedefe, Akdeniz’e ulaşmıştı. Mustafa Kemal, bu günü “Her evresi ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu savaşlar, Türk ordusunun, Türk subaylarının ve komutanlarının yüksek güçlerini ve yiğitliklerini tarihte bir daha saptayan ulu bir yapıttır. Bu yapıt, Türk ulusunun özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz bir anıttır.

Bu yapıtı yaratan bir ulusun çocuğu, bir ordunun Başkomutanı olduğum için sevinim ve mutluluğum sonsuzdur.”⁹ diyerek tarihe not düşüyordu.

Kurtuluş Savaşı’nın başarıyla kazanılmasının ardından İngilizler ateşkes ve barış antlaşmaları konusunda isteksiz olsalar da saltanat temsilcisi Vahdettin’in nüfuzundan yararlanma planlarını devam ettirseler de, uzlaşmanın artık kaçınılmaz olduğunu biliyorlardı.

Vahdettin ise İstanbul’da İngiliz generali Harington’un korumaları tarafından kontrol edilen Yıldız Sarayı’nda gündelik keyifli hayatına devam ediyordu. Sultan Vahdettin yabancılar tarafından korunmakla hâlâ tahtını kurtaracağı düşüncesiyle, saltanatını sarayında sürdürüyordu.

11 Ekim 1922 tarihinde işgal kuvvetleri Ankara Hükûmeti ve Anadolu askerlerinin üstünlüğünü Mudanya Ateşkes Antlaşması’nı imzalayarak kabul ediyorlardı. Mudanya Ateşkes Antlaşması ile Ankara Hükûmeti, Mondros Antlaşması ile başlayan işgal sürecini bitiriyor ve tek kurşun atmadan İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya’yı teslim alıyordu. Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın ardından Refet Paşa ile Mustafa Kemal Atatürk, Bursa’da kısa bir görüşme yapmışlar ve burada Mustafa Kemal Refet Paşa’ya “Dostum, işin başından beri beraberiz. Aynı düşüncede oldu-

⁸ Mütercimler, Erol, Fikrimizin Rehberi-Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Alfa Yayınları, 2008,s.709

⁹ Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, , TDK, 1971, Cilt:2, S.495.

ğumuzu biliyorsun.”¹⁰ diyerek Paşa’yı işgal kuvvetlerinin İstanbul’daki durumunu kontrol etmek amacıyla İstanbul’a gönderiyordu.

Refet Paşa’nın İstanbul’da karşılanması çok gürültülü oldu. Bindiği gemi Haliç’e yaklaştığı sırada, Boğaz’ın iki yakasından kopan binlerce sandal, çevresini sardı. Hepsi kırmızı beyaz Türk bayraklarıyla, yeşil Müslüman sancaklarıyla, renkli kurdelelerle donanmıştı. Her evin, her kubbenin, her minarenin üzerinde bayraklar dalgalanıyordu.¹¹ Refet Paşa’nın gemisi yaklaşırken bir yandan Boğaz ve Haliç’teki bütün gemilerden yükselen sağır edici düdük sesleri bir yandan kıyıdaki kadın, erkek, çocuk herkesin avazı çıktığı kadar bağırmasından kopan uğultu, havayı parçalıyordu. Velihaht Abdülmecit Efendi’nin yaveri, vapura gelerek kendisini karşıladı; efendisinin bu mutlu zafer karşısında sevinç duyduğunu ve Refet Paşa’nın gelişinin Trakya’da adaleti, güvenliği, huzuru sağlayacağını umduğunu bildiriyordu. Refet Paşa teşekkür için verdiği cevapta, ‘Yüksek Halifelik Makamına’ karşı olan dinî bağlılık duygularını belirtiyor fakat ne padişahlıktan ne de sultanın kendisinden söz ediyordu. Karşılama alanında bulunanlar birbirlerini anlamlı anlamlı süzüyorlardı, yaverin yüzü ise sararmışa benziyordu.¹²

Refet Paşa, vapurdan indikten sonra onu bekleyen otomobile doğru ilerlerken şehrin Atatürk resimleri ve barışın sembolü olan defne dallarıyla süslü yollarını izliyordu. Refet Paşa, İstanbul’da bulunan İşgal Orduları Komutanı General Harington’u ziyarete gitti. Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrasında İngiliz denetiminin şehirdeki etkisi azalıyordu.

Refet Paşa’nın ikinci ziyareti, yabancı askerler tarafından hâlâ sıkı koruma altında olan Yıldız Sarayı’na ve Sultan Vahdettin’e oldu. Refet Paşa, Vahdettin tarafından kabul edildiğinde karşısında redingot giymiş, yaşlanmış bir adam buldu. Nişanlarını takmıştı. Yanında, çökmüş imparatorluğun son sembolü gibi, tek bir yaver vardı. Yeni devrin genç generali Refet Paşa, üniforması içinde dipdiri, belinde tabancasıyla karşısında durdu.

Merasime önem vermeden söze girişti:

“Efendimiz,

Bugünkü durum daha fazla sürüp gidemez. Türkiye’de, biri Ankara’da biri İstanbul’da iki hükûmet olamaz. Olayların gücüne boyun eğerek hükûmetinizi istifaya çağırıp milletin yararına olmayan bu ikiliğe son vermenizi dilemeye geldim.” diyordu.¹³

¹⁰ Lord Kinross, Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar, 1990, s.405.

¹¹ Age. s.406.

Refet Paşa'nın sözlerini oldukça sakın bir tavırla dinleyen Sultan Vahdettin, hâlâ iktidarda olduğunu hissettirmek istercesine meşruti hükümdarlık yetkilerini de kullanarak İstanbul ve Ankara Hükûmetleri'nin birleştirilmesini teklif ediyor, İtilaf Devletleri'nin de Lozan Konferansı'na hem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni hem de İstanbul Hükûmeti'ni çağırmayı planladıklarını açıklıyordu.

Görüşmenin sonunda Refet Paşa, Sultan Vahdettin'e teklifte bulunmamasını, kararını açıklamasını bildiriyordu. Görüşmenin ardından Refet Paşa, Ankara'ya, Mustafa Kemal Atatürk telgraf çekerek "Padişahın görüşü bizden çok ayrı." diyerek görüşmenin neticesini bildiriyordu.¹⁴

İstanbul'dan gelen yanıt, Mustafa Kemal'i yanıltmamıştı. Refet Paşa'nın henüz İstanbul'da bulunduğu günlerde, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısına Vahdettin'in söylediği, İtilaf Devletleri'nin Lozan görüşmelerine hem İstanbul hem de Ankara hükûmetlerini birlikte çağırdığı haberi ulaşmış ve Meclis'te çok büyük tepkilere neden olmuştu. Hariciye Vekili olarak söz alan İsmet Paşa, "Bu çifte çağrı Mudanya Ateşkes Antlaşması'na aykırıdır." diyerek¹⁵ tepkisini belirtiyor ve Meclis'ten İsmet Paşa'yı destekleyen söylemler yükseliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in ortaya koyduğu tepkileri tartarak halifelik kurumu ile ilgili görüşlerini söylemek için doğru zamanın geldiğini biliyordu. Gazi'nin daha okul yıllarında önemini kavradığı ulus devlet modeline geçişin ilk ve önemli aşaması olan fiziki iktidar sembolü saltanat kaldırılacak ancak şimdilik toplumun hazır olduğu ana kadar dinî iktidarı temsil eden sembol halifelik bırakılacaktı, halifelik kurumunu da devam ettirmesi için Osmanlı ailesinden bir şehzade seçilerek siyasi olaylara karışmaması koşuluyla İstanbul'da ikametine izin verilecekti.

Mustafa Kemal Paşa, bu fikrinin hayata geçebilmesi için 1 Kasım 1922 günü Meclis'te ayrıntılı bir konuşma yaptı. İslam ve Türk tarihinden söz açarak halifelikle padişahlığın ayrılabilceğini, ulusal egemenlik yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde olabileceğini tarihsel olaylara dayandırarak anlattı. Bundan sonra, konu ile ilgili önergeler üç komisyona verildi. "Bu üç komisyon üyelerinin bir araya gelip, bizim güttüğümüz amaca göre, sorunu çözümleyip sonuçlandırmaları elbette güçtü. Durumu yakından ve kendim izlemem gerekti." diyen kişi Mustafa Kemal'di.¹⁶

¹² Lord Kinross, Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar, 1990, s. 406

¹³ Age, s.408.

¹⁴ Age, s.409.

¹⁵ Age.

Üç komisyon bir odada toplandı. Başkanlığına Hoca Müfit Efendi seçildi. Sorunu görüşmeye başladılar. Din İşleri Komisyonu üyesi hoca efendiler, herkesçe bilinen safsatalara dayanarak halifelğin padişahlıktan ayrılmayacağını savladılar. Dayanaklarının çürüklüğünü belirterek karşı çıkan kimse olmadı. Mustafa Kemal Paşa'nın da içlerinde bulunduğu kalabalık bir grup tartışmaları dinliyordu. Bu tartışmadan bir sonuç çıkmayacağını anladığından olsa gerek Karma Komisyon Başkanı'ndan söz aldı. Önündeki sıranın üstüne çıktı ve şunları söyledi:

“Efendiler,

Egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla vermez. Egemenlik güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk ulusunun egemenliğine el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk Ulsu, artık yeter, diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan, ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa yine gerçek, yönetime göre saptanacaktır; ama belki bir takım kafalar kesilecektir.” cümleleriyle görüşlerini ifade etmiş ve sonrasında da konu ile ilgili uzun açıklamalarda bulundu.

Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi, “Bağışlayınız efendim, biz, sorunu başka bakımdan ele almıştık, açıklamalarınızdan aydınlandık.” diyerek uzlaşmacı bir tavır sergiledi.¹⁷

Saltanat konusu uzlaşma neticesine varınca yasa tasarısı oluşturuldu ve 1 Kasım 1922 günü öğleden sonraki oturumda oylamaya sunuldu. Mustafa Kemal Paşa, oylama öncesinde söz alarak “Açık oylamaya gerek yoktur. Ülkenin ve ulusun bağımsızlığını sonsuz olarak koruyacak ilkeleri Yüce Meclis’in oy birliği ile kabul edeceğini sanırım.” diyerek görüşünü bildirdi. “Oylansın” sesleri salondan yükseldi, Meclis başkanının oya sunması ile “tasarı oy birliğiyle kabul edildi ve saltanat resmen kaldırıldı.”¹⁸

Ankara’da yapılan oylamanın neticesi İstanbul’a Refet Paşa’ya iletilir iletmez Paşa; Müttetik Yüksek Komiserliği’ne; İstanbul Hükûmeti’ni Türkiye Büyük Millet Meclisi adına devraldığını bildiriyordu. Sadrazam Tevfik Paşa 4 Kasım 1922 günü Yıldız Sarayı’nda padişaha Osmanlı İmparatorluğu’nun son hükûmetinin makam mühürlerini teslim ederken Müttetik Devletler, Türkiye’nin iç işlerinde ta-

¹⁶ Mütercimler, Erol, Fikrimizin Rehberi-Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Alfa Yay, 2008, s.765.

¹⁷ Age.

¹⁸ Age.

rafsız kalacaklarını açıklıyorlardı. Kentte bulunan devlet görevlileri Refet Paşa'yı ziyaret ederek Ankara'nın emri altında olduklarını bildiriyorlardı.¹⁹

İstanbul'da kurtuluş coşkusu ve Ankara'ya bağlılık sözleri her yerden duyulurken Vahdettin, endişeli bir bekleyiş içindeydi.

Padişahın yakın çevresindeki isimler kendilerini tehlikede gördükleri için ülkeyi bir bir terk ediyorlardı. Vahdettin'in de endişeleri vardı, en çok da tutuklanmaktan daha fenası idamdan korkuyordu ama sarayın dışına tek başına çıkmaya da cesareti yoktu. Mondros Antlaşması'ndan itibaren tek dayanağı olan İngilizlerden kendisini, kendi halkından korumak konusunda yardım istedi. Fakat İngiliz temsilcisi Rumbold, İngiliz Hükûmeti'nin artık sadece Ankara Hükûmeti'ni tanıdığını bildirdi.

Vahdettin bir kez daha kendini çıkmazda buluyordu. İstanbul'u terk etmesinin kendisi için tek çare olduğuna inanmıştı. Bir kez de İşgal Kuvvetleri Komutanı Harington ile kayınbiraderi, Zeki Bey aracılığı ile görüşerek:

“İstanbul'daki İşgal Orduları Başkumandanı General Harington Cenaplarına, İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümünden, İngiltere Devleti'ne iltica ve bir an evvel İstanbul'dan naklimi talep ederim, Efendim.”²⁰

sözleriyle yardım istiyordu. Harington; işgal sürecinde sarayında hapis tutulmasına eşlik ettiği padişaha, İngiliz Hükûmeti'nin belki ileride saltanat gücünü koruyan devlet olmanın fayda sağlayacağı düşüncesini kendisine saklayarak, yardım edeceğini bildiriyordu.

Sarayda Harington'dan gelen cevapla Vahdettin sakinleşip yanında kimleri götürceğinin listesini yapma hazırlıklarına başlarken General, Vahdettin'i kaçırma planları yapıyordu. Harington, Vahdettin'e netleşen planı bir mektup ile açıklarken, 17 Kasım 1922 sabahı Vahdettin'in, her cuma olduğu gibi cuma selamlığına gider gibi davranmasını ancak İngiltere'ye gidecek şekilde hazırlık yapmasını bildiriyordu. İngiliz komutanın emriyle hazırlanan Malaya zırhlısı Vahdettin'i Dolmabahçe Rıhtımı'ndan alarak Türkiye Büyük Millet Meclisi emriyle saltanatın kaldırılması kararının eksiksiz uygulandığını tüm dünyaya ilân ediyordu.

17 Kasım 1922 tarihli resmî telgrafın ilk cümlesi şuydu:

¹⁹ Lord Kinross, Atatürk-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar, 1990, s.411.

²⁰ Karlıklı, Şaziye, Son Kadın, Doğan Kitap, 2021, s.184.

*“Vahidettin Efendi, saraydan kaçmıştır. Padişah Vahidettin can güvenliğini tehlikede gördüğünü belirterek İşgal Orduları Başkomutanı’na sığınmış ve Malaya zırhlısıyla Malta’ya götürülmüştür.”*²¹

Bu kaçışın ardından Mustafa Kemal Paşa “Egemenliği atadan oğula geçirmek gibi yanlış bir yöntem sonucu olarak büyük bir güç, gösterişli bir san kazanabilmiş bir alçağın, onuru çok yüksek olan soylu bir ulusu nasıl utançlı bir duruma düşürebileceği anlaşılmaktadır.”²² sözleriyle Vahdettin’in devrinin bittiğini vurgulayarak saltanata nokta koyuyordu.

²¹ Mütercimler, Erol, Fikrimizin Rehberi-Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Alfa Yay, 2008, s. 766.

²² Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, TDK, 1971, Cilt:2, s.507.

Bozkır kasabasından kenteleşmeye doğru ilk adımlar, 20'li yılların bozkır kasabası Ankara, s. 24.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Ankara

1923 yılının sonbaharı bir ilkbahar gibi gelmişti Anadolu'nun topraklarına. Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, yeni devletin kurumlarını ve yapısını belirleme zamanı gelmişti. Şavaşlar nedeniyle ertelenen kararların alınması gerekliydi artık. Yeni devletin eskisinden bazı farkları olmalıydı. "Ankara Hükûmeti" diye anılan Millî Mücadelenin kalesi Ankara olmuştu.

Onlarca yıl, sıradan bir Anadolu kasabası görünümüne sahip olan bu bozkır kentinin kaderi Cumhuriyet'le değişmiş, büyüyüp canlanarak kentli kimliğine doğru değişime uğramıştı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti olmalıydı. Bugün baktığımızda Ankara'yı Cumhuriyet'ten, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve gelişimini ise Ankara'dan ayrı düşünmek neredeyse imkânsızdır.

"Ankara 1920'li yıllarda nasıl bir yerdi?"

- Bak dedi yarbay, işte Ankara.

- Şu tepedeki küçük köy mü?

- O, köy değildir, şebirdir, diye düzeltti.

- Ama yine de beklediğimin bu olmadığını düşündüm. Böyle ufacak bir yer, bu kadar büyük bir ad taşıсын. Bu kadar uzak yoldan görmek için geldiğim yeni Türkiye'nin kalbiyle ilk tanışmam böyle oldu”¹

Genç Türkiye'yi ziyaret eden ilk İngiliz gazeteci Grace M. Ellison'ın 20'li yıllarda Ankara'yı ilk gördüğünde sarf ettiği sözler oldu bunlar. İngiliz gazetecinin bu sözleri hayal kırıklığıyla birlikte küçümsemeyi de içinde barındırıyor aslında. Belki haksız da sayılmazdı çünkü Ankara; Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmaya hazırlandığı günlerde orta hâlli bir bozkır kasabasından farksızdı. Daha da öte, “Ankara'ya uzaktan bakanlar onun bir yangından daha yeni çıkmış olduğunu sanabilirlerdi. İstasyon yöresinden şehre baktığınızda taşlık bir arsadan sonra görebildiğiniz en büyük yapı, önündeki boşluğa da adını vermiş olan kara taştan yapılmış Büyük Han'dı. Ankara Oteli olan Taşhan'ın duvarında iri yazılarla adını da okurdunuz: Hotel'd Angora (Ankara Oteli)”²

1920'li yıllarda Ankara'nın çevresinde Kastamonu, Sivas, Konya ve Bursa illeri vardı. Ayrıca üç tane de sancağı bulunmaktaydı: Yozgat, Kayseri ve Kırşehir. Bu yıllarda Ankara'dan İstanbul'a atla ve yaylıyla geceli gündüzlü yol almak koşuluyla 90-100 saat arasında gidilebiliyordu. Ayrıca 20. yüzyılın başlarında yapılan bir sayıma göre de Ankara'nın tüm nüfusunun 423 bin olduğu biliniyordu. Merkezinde ise aynı yıllarda 28 bin civarındaydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında büyük yangınlar geçirmiş olan Ankara'nın birçok semti harabeye dönmüştü.³

Fotoğraf-2: 1920'lerde Ankara <http://www.eskiturkiye.net/>

Fotoğraf-3: Taşhan-Angora Oteli <https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/>

¹ Evren, Burçak. 20'li Yılların Bozkır Kasabası Ankara. AD Kitapçılık AŞ. 1998.

¹ Age. s.10.

³ Age.

O yıllarda bu bozkır kasabasının merkezi Ulus Meydanı çevresiydi. Hacıbayram Camii ve Karaoğlu Çarşısı buradaydı. Karaoğlu'dan kaleye kadar uzanan saha, yangından kalmış boş arsalar hâline dönüşmüştü. Şimdi Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi olan taş yapı ve milletvekilleri için yatakhane hâline getirilen öğretmen okulu diğer binalardı. Meclis binasının karşısında ise “belediye bahçesi” diye geçen bir alan vardı ve bu alan oturup hava alınacak tek yerdi. İstasyon köşesinde bir küçük lokanta ve salaş bir tiyatro sahnesi, Ankara'ya gelen misafirlerinin yemek ve eğlence gibi ihtiyaçlarını karşılardı. Günümüzde Gençlik Parkı olarak geçen yer bu yıllarda sivrisineklerin yaygın olduğu bir sazlıktı. Halkın nefes almak için gittiği en yakın doğal alan ise Bentderesi'ydi. Hatta burada bir kır kahvesi bile açılmıştı. Ulus Meydanı'ndan bir bataklık ve iki tepe görünürdü: İki kayalık. Bunlardan biri Hacettepe, öteki de Mezarlık denilen tepe ki 1932'de bu tepeye daha sonra “Halkevi” adını alacak olan Türk Ocağı yapısı kurulmuştu. Hacettepe ise park hâline getirilmişti.⁴ Yollar da elbette çoğunlukla topraktı ve çoğu toprak yol kavisler çizerek Ankara'nın merkezine ulaşıyordu. Bu yolların kenarları da alabildiğine çorak topraklarla kaplıydı.

Bu yıllarda Ankara halkının yaşam koşulları o yılların tüm Türkiye'si'nde olduğu gibi hiç de kolay değildi. Evlerde ne akan su ne elektrik ne de ısınmak için kömür sobası vardı. Bahçenizde akan suyunuz veya kuyunuz yoksa mahalledeki çeşmeden su getirip kullanmanız gerekiyordu. Çamaşır yıkamak için yakınlardaki çayların derelerin kenarlarını kullananların sayısı elbette ki fazlaydı. Banyo yapmak için mahalledeki hamamlar kullanılır, o da çok seyrek yapıldı. Evlerde akşamları aydınlatma için gaz lambaları kullanılır, elektrik olmadığı için yiyecekler evlerin serin yerlerinde veya kuyulara sarkıtılarak bekletilirdi. Tabakla, çatalla, bıçakla yemek yenen ev çok azdı.

Evlerde ısınma da çok zordu, ne kömür kullanımı yaygındı ne de kalorifer vardı. Evlerde kışın soba kurulumu, yazın kaldırılırdı. Bu sobalarda da çoğunlukla odun yakılırdı. Çok soğuk kışlarda evlerin camlarının kenarları hamurla sıvanırdı. Soba olan odada oturulur, yemek yenir ve uyunurdu.⁵ Özetle Cumhuriyet'in doğuşuna ev sahipliği yapan o yılların küçük bozkır kasabasında yaşam hiç de kolay değildi.

Millî Mücadele'nin ilk adımı olan kongreler döneminde Sivas Kongresi'nde alınan kararlara dayanarak belirlenen yol ve yöneme göre İstanbul Hükûmeti ile temasa geçilerek, meclisin açılması kararı netleşmişti. Bu kapsamda Anadolu'da seçimler yapılmış ve İstanbul'da toplanacak Meclise katılmak üzere seçilen bu milletvekilleri İstanbul'a gitmeden önce Ankara'da bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuşlardı. Ankara, kongreyi yapmak üzere Erzurum'da bulunduğu günlerde bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından karargâh merkezi olarak belirlenmişti.

⁴ Age. s.12.

⁵ Age. s.12-13.

Bu kararda Ankara'nın tüm cephelere eşit uzaklıkta olması ve pek çok yere göre ulaşım koşullarının daha uygun olması etkili olmuştur.⁶ Ancak "Ankara'ya yapılacak yolculuğun bir süreliğine gizli tutulması istenmiş, sonrasında Heyet-i Temsiliye üyelerinden oluşan 19 kişilik kafile Kayseri, Kırşehir, Mucur ve Kaman üzerinden 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaşmıştı. Aynı gün Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa yayınladığı tebliğde "Şimdilik Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'dır." diyerek bu konudaki düşüncelerini ifade etmişti. Mazhar Müfit Kansu da "Ankara'nın daimî merkez olmasını kararlaştırmıştık. Fakat gizli tutuyorduk." sözleri ile Ankara'nın merkez yapılmasının daha önceden planlanmış olduğuna işaret etmiştir. Bu görüş ve düşünceler yanında, olaya farklı yaklaşım gösteren Millî Mücadele'nin kahramanlarından 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ın batısına geçmesini istememişti. Bu konudaki düşüncesini; "...Kuva-yı Millîye'yi temsil eden heyetin, değil Ankara'ya, hatta Sivas'ın batısına bile geçmemesi görüşündeyim. Çünkü doğu illerinin Kuva-yı Millîyesi demek olan bu heyetin bütün bütün uzaklaşması, dolayısı ile bu illerin teşkilatsız kalmasına yol açacaktır." şeklinde ifade etmişti.⁷ Tüm bu farklı görüşlere rağmen sonuçta Aralık 1919'dan başlayarak Ankara, Millî Mücadele'nin merkezi olmuştur.

Mustafa Kemal'in Temsil Heyeti ile birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmesi, bu küçük bozkır kasabasının kaderini değiştirerek tarihi açısından en önemli dönüm noktalarından biri olmasını sağladı. Orta Anadolu'nun geçiş yolları üzerinde bulunan Ankara, o günlerin tüm sosyoekonomik imkânsızlıklarına rağmen Millî Mücadele için doğru seçim yapıldığını halkının sevgi, saygı ve konukseverliği ile kanıtladı. Ankara halkı, konukseverliğin yanı sıra, Temsil Heyeti'nin ihtiyaçlarını karşılamak için seferber olarak Kurtuluş Mücadelesi'nde üzerlerine düşen her tür fedakârlığı yaptı.

1920'nin Mayıs ayı itibarıyla TBMM'de ilk hükûmetin kurulması ile Ankara, fiilen yeni hükûmetin merkezi konumuna ulaştı. Bu durum elbette tüm dünyanın gözünü Ankara'ya çevirmesine sebep oldu. Dolayısıyla Ankara, Türkiye'nin başkenti olmaya aday kent hâline geldi.

Hükûmet kurulduktan dokuz ay sonra başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması söz konusu oldu. Bu konuda ön hazırlığını yapan İcra Vekilleri Heyeti, 31 Ocak 1921 günü Ankara'nın başkent olmasını içeren tezkereyi Meclis Başkanlığı'na sundu.

⁶ <https://www.gaziler.org.tr/haberler/haberoku/ataturkun-ankaraya-gelisi-27-aralik-1919--2053>

⁷ İleri, Turgut, "Lozan Konferansı Öncesinde TBMM'nin Ankara Dışına Taşınmasına İlişkin Meclis'te Yapılan Tartışmalar" Atatürk Yolu Dergisi, 69, 2021 s. 328-342 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankuayd/issue/65899/1028403> 15 May 2023.

Hazırlanan kararnamede, İstanbul'un tören merkezi olarak kalması, ancak Ankara'nın ise hükûmetin merkezi olması önerilmişti. Elbette ki bu öneriye Meclis içerisinde büyük tepkiler oldu, bazı vekiller özellikle zamanlama açısından uygun olmadığı yönünde görüş bildirdiler. Başkentin Ankara'ya taşınması bu dönemde Meclis'te oylandı ve 26'ya karşı 71 oyla reddedildi. Böylece, yeni başkentin belirlenmesi ve taşınması 1923 yılının Ekim ayına kadar bir daha gündeme gelmedi ancak başkent işi düşüncelerde hep var oldu. Nitekim 1921 yılında Mustafa Kemal Paşa, Amerikalı bir gazeteciyle görüşmesinde *"İstanbul bizim geleneksel başkentimizdir ve öyle kalmalıdır. Ama Dünya Savaşı bize bir ders verdi ve tecrübe kazandırdı. Saltanat ve halifelik İstanbul'da kalacaksa da gerçek hükûmetin, millî hükûmetin merkezi Anadolu'da olacak; yani, İstanbul'dan daha iyi korunan yurdun orta yerinde bulunacaktır."* sözleri ile bu konudaki düşüncesini belirtmişti. Benzer şekilde 16 Ocak 1923 günü İzmit'te gazetecilerle yaptığı söyleşide kendisine yöneltilen devlet merkezinin neresi olacağı ve İstanbul'un geleceğine yönelik sorulara, *"Ankara, Türkiye'nin pekâlâ merkezi olabilir ve olaylar orasını merkez yapmıştır."* yanıtını vermişti.⁸

Lozan Antlaşması'ndan sonra, işgalci kuvvetlerin 6 Ekim 1923 tarihi itibarıyla İstanbul'u boşaltmaları yani fiili işgalin sona ermesinin ardından başkent konusu tekrar gündemdeki yerini aldı; 9 Ekim 1923'te İsmet İnönü ve arkadaşları, Ankara'nın Türkiye Devleti'nin başkenti olmasına ilişkin yasa tasarısını tekrar TBMM gündemine taşıdı. Yasa tasarısında Ankara'nın coğrafi konumunun uygunluğuna değinilerek iç ve dış güvenlik açısından önemine vurgu yapılmıştı. Ayrıca gelecek tepkileri önlemek için de Hilafetin merkezinin değişmeyeceği belirtildi.⁹

13 Ekim'de TBMM'nin gündemine gelen yasa tasarısı oy çokluğu ile kabul edildi. Böylece Ankara, resmî olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

Ankara'nın başkent seçilmesinde Mustafa Kemal'in bu konudaki tutumu da etkili olmuştur. O, *"Ben Ankara'yı coğrafya kitabından daha çok tarihte öğrendim ve cumhuriyet merkezi olarak öğrendim."*

Fotoğraf-6-7: Milli Mücadele sürecinde Ankara, <https://www.sabah.com.tr/ankara>

⁸ Age.

⁹ Age.

demekte, Ankara'yı merkez olarak düşündüğünü de şu sözleri ile ifade etmektedir: *"Beni, Türkiye'ye en uygun merkez Ankara olabileceğini düşünmeye yönlendiren ilk olay çok eskidir ve kişisel değildir. Bu noktaya ait düşüncelerim İstanbul'da bulunduğum her defa hayatımın pek az günü İstanbul'da geçmiştir- ortaya çıkmıştır. Özellikle Dünya Savaşı'ndan sonra girdiğimiz antlaşma günlerinde İstanbul sokaklarını dolduran yabancı süngüleri, Boğaziçi'nin sularını karartan düşman zırhlıları bu düşüncelerimi kalıcı hâle getirdi ve artık hiçbir kişiye, hiçbir düşünceye ve hiçbir programa zerre kadar önem vermeden bu boğucu havadan çıkmak konusunda herkesçe bilinen kararımı verdim."*¹⁰

Cumhuriyet'in ilânından sonra, Ankara'nın bozkır kasabası çehresi yavaş yavaş küçük bir cumhuriyet şehrine dönüşmeye başlamıştı. Hatta Ankara, 1923-1950 arasındaki yıllarda diğer kentlerde görülenden çok daha farklı bir kentleşme süreci geçirdi. Başkent olduktan sonra, Ankara sürekli göç aldı, giderek büyüdü ve şehir bir dönüşüm sürecine girdi. Dönemin karar alıcıları, imara yönelik planlama stratejileri oluşturdu ve alanında çok iyi olan planlama uzmanlarıyla çalıştı.

Türkiye'de modern bir kent oluşturma sürecinin ilk başladığı şehir başkent olmasından dolayı Ankara oldu. Bu kente özel çıkartılan kanunlar, zamanla ulusal çapta uygulanmaya başlanmış, şehirleşme konusunda ileriye dönük oluşabilecek sorunlara engel olunmaya çalışılmıştır.

Fotoğraf-8: Tozdan kurtulan bir Ankara caddesi, s. 67, 20'li yılların bozkır kasabası Ankara.

Fotoğraf-9: Ankara'nın değişen yüzü, 20'li yılların bozkır kasabası Ankara, s. 53.

¹⁰ Age.

29 Ekim 1923'ten Sonrası: Buhranlı Günler, Hilafetin Kaldırılması

Cumhuriyet kurulmuştu. İsmet Paşa Hükûmet başındaydı. Cumhuriyet ile savaşlar dönemi bitmişti. Yeni düzenlemeler gerekiyordu.

Gazi'nin ikinci Meclis'i açış nutkunda: "Devlet şeklinin belirlenmesi ve demokrasinin kuruluşu ile çağdaş kurumların meydana getirilmesi" şeklinde özetlediği iki hedeften, devlet şekli belirlenmişti. Şimdi diğer hedeflere yönelmeye sıra gelmişti.

Bu yönde atılacak adımlar Türk toplumunun yüzyıllardan beri süregelen yönetim, siyaset ve kültür yapısını temellerinden değiştirecek hamleler olmalıydı.

Millî Mücadele Dönemi yerini Devrimler Dönemi'ne bırakmalıydı. Sosyal ve kültürel yapı gelişmezse Millî Mücadele'nin ateşi sönebilirdi.

Gazi ve arkadaşları, işte bu alanda önemli adımlar attılar. Saltanatın kaldırılmasından ve Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ilk hedef, hilafetin kaldırılması olmalıydı. Bu yönde gelişmeler sağlanırken arada ilgi çekici bazı ara kanunlar veya ka-

rarlar da alındı. Mesela Seferberliğin Kaldırılması Kanunu, çok önemli bir adımdı. Osmanlı Hükûmeti, 21 Temmuz 1914'te seferberlik ilân etmişti. Bu kanun ancak 31 Ekim 1923'te, yani Cumhuriyet'in İlânı ikinci günü ve 365 Sayılı Kanun'la kaldırılmıştı. Yani tam 10 yıl süren seferberlik nihayet bitmişti.

Türkiye'de hilafetin devam edemeyeceği düşünülüyordu çünkü bu kurumu Yeni Türkiye'yi kuran ve yöneten kadro benimsemiyordu.

Salтанatla hilafetin ayrılacağı gün yapılan tartışmalarda Mustafa Kemal halifelik kurumunun nasıl ortaya çıktığı ve ne gibi değişiklikler geçirdiğini anlatmıştı. Salтанat kaldırılıp kimin halife olabileceği gündeme geldiğinde, aday olarak Padişah Vahdettin ve Veliâht Abdülmecit üzerinde durulmuştu. Mustafa Kemal Vahdettin'i, Kâzım Karabekir ise Abdülmecit'i önermişti. ¹

Ancak Vahdettin 17 Kasım 1922'de Malaya zırlıslı ile kaçıp İngilizlere sığınınca yeni bir halife seçimi kaçınılmaz olmuştu. Ankara Hükûmeti'nin Diyanet İşleri Bakanı Mehmet Vehbi Efendi, Padişahlığı kaldırılmış olan Vahdettin'in yurt dışına kaçmış olmasından dolayı halifeliği de yitirdiğine, Halifelik makamının boş kalmış olduğuna, yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğine dair bir fetva çıkardı. 18 Kasım 1922'de TBMM'de okunan önerge kabul edildi ve Vahdettin halifelikten düşürüldü. ²

Malta'ya giden Vahdettin, Padişahlıktan ve halifelikten umudunu kesmiş görünmüyordu. Fakat Hicaz Kralı Hüseyin'in daveti üzerine Hicaz'a giden Vahdettin umut kırıklığına uğradı. Hicaz'dan ayrılıp Mısır, Ürdün veya Kıbrıs gibi Müslümanların yaşadığı bir yere gitmek istedi. Ancak İngilizler buna izin vermediler. Sonunda İtalya'nın San Remo şehrinde oturmasına müsaade edildi. Vahdettin üç yıl sonra San Remo' da ölecek ve Şam'a gömülecektir. ³Bu durumda halifelik için tek aday Abdülmecit olarak kaldı. 18 Kasım 1922'de TBMM'de yapılan seçimle Abdülmecit Efendi halife seçildi ve bir bildiri ile İslam âlemine duyuruldu.

Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in ilânından sonra, Cumhuriyet'e gölge edebilecek, Cumhuriyet'in ilânından memnun olmayanların siyasi ihtiraslarına alet olma olasılığı bakımından halifeliği zararlı görmekteydi. O, "Kişisel saltanatın kaldırılmasından sonra, başka ünvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret kalması gereken halifeliğin de kaldırıldığını kabul ediyor." bunun için uygun bir zaman ve fırsat bekliyordu. Türölü olaylar Mustafa Kemal'e bu düşüncesinde yanılmadığını gösterdi. ⁴

¹ Mumcu, Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990.

² Uluğ, Naşit Hakkı, Halifeliğin Sonu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.

³ Goloğlu, Mahmut, Halifelik Ne idi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?, Kalite Matbaası, Ankara, 1973.

Çok geçmeden Meclis içinde halifelik lehinde, Mustafa Kemal aleyhinde başlatılan kışkırtmalar, basın yoluyla yayılmaya başladı. Mustafa Kemal, halkın düşünce ve eğilimlerini saptamak amacıyla, 14 Ocak 1923'te Batı Anadolu Gezisi'ne çıktı ve halkın halifelik konusunda bilgi edinmek istediğini anladı.

O günlerde İskilipli Atıf Hoca ve Milletvekili Şükrü Hoca birer kitap yayınladılar. Atıf Hoca "İslam Yolu" adlı kitapta halifenin din işlerinin yanında dünya işlerine de bakması gerektiğini savunuyordu. Şükrü Hoca'nın "Hilafeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı kitabında "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" sloganı işleniyordu. Ona göre devlet başkanı olacak kişi Padişah ve Halife diye iki ayrı san yerine "Halife" diye anılmalıydı.⁵

Bu yayınlardan güç alan Abdülmecit, zaman zaman hükümdar gibi davranmaya başlamıştı. Mustafa Kemal'e gönderdiği bir telgrafta bu büyük değişikliği "Yenilenen Hükûmet Biçimi" olarak nitelemişti. Padişah oğlu olduğunu vurgulamak için imzasını "Abdülmecit bin Abdülaziz Han" diye atmıştı.

Halife-i Müslimin sanı ile yetinmeyip buna Zıllullah'ı (Tanrının Gölgesi) da ekleyerek hükûmetin kuralları dışına çıkıyordu. Öte yandan Cuma Selamlıkları düzenliyor, İstanbul'daki yabancı devlet temsilciliklerine görevliler göndererek ilişki kurmaya çalışıyordu. Bu durum Ankara'daki geriye dönüş ve halifelik yolundan sultanlığa gidiş korkusunu daha da artırdı. Muğla Milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey, Yenigün gazetesinde çok sert ve suçlayıcı iki yazı yayınladı. Bu yazılar karşı tepkilere yol açtı.

Konu Meclis'e getirildi. Karşı tepki çok sert oldu. Konu bir karara bağlanmadan sonuçlandı fakat halifeliğin devam etmesi hâlinde bir geriye dönüş davranışının olabileceği kuşkusu da köklü bir kanıya dönüştü.⁶

İstanbul'daki gelişmeler bir geriye dönüş kuşkusu doğurmuş, olaylara el koymak ve basının tutumu ile ilgilenmek üzere bir İstiklal Mahkemesi'nin kurulması kararlaştırılmıştı. Buna rağmen İstanbul basınındaki kışkırtıcı yayınlar durmamıştı. Yurt dışında da önemli gelişmeler oluyordu.

Londra'daki Seyit Emir Ali başkanlığındaki İslam Cemiyeti Sekreteri Sait S. Muhammedi, Dahiliye Vekili Fethi Bey'e gönderdiği 2 Eylül 1923 tarihli mektubunda hilafetin korunması gerektiğini bildirmişti. Hindistan'daki İsmailiye mezhebinin lideri olan Ağa Han ile Hintli Emir Ali de Başbakan İsmet Paşa'ya

⁴ Aytepe, Oğuz, Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılmaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs-Kasım 2002.

⁵ Turan, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, 3 Cilt, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2017.

⁶ Goloğlu, Mahmut, age.

5 Aralık 1923 tarihinde bir mektup göndermişlerdi. Bu mektup Başbakanın eline geçmeden Tanin, İkdâm ve Tevhidi Efkar gazetelerinde yayınlanmıştı.⁷

Mektubun basında yayınlanmasından sonra Başbakan İsmet Paşa, TBMM’de yapılan gizli görüşmede konunun ele alınmasını istedi. Mektubu yayınlayan gazeteciler tutuklandılar fakat mahkeme sonunda beraat ettiler.

1924 yılı başında halifelüğün kaldırılmasını hızlandıran gelişmeler olmuştu. Halife, İstanbul’a gelen hükûmet üyelerinin kendisini ziyaret etmemelerinden üzüntü duyduğunu belirtmiş ve “Halifelik Hazinesi”nin gücünü aşan ve görevi dışında kalan harcamalar için devlet bütçesinden yardım yapılmasını istemişti.

İsmet İnönü, bu durumu Mustafa Kemal’e iletmış; Mustafa Kemal, devlette “Halifelik Hazinesi” adıyla ayrı bir hazinenin olamayacağını belirtmiş, halifenin ne olduğunu bilmesini ve bununla yetinmesini, hükûmetin bunu sağlayacak önlemler almasını dilemişti.⁸

İstanbul’da Halife Abdülmecit’in bu davranışları Ankara’da kuşku veya hiç değilse sinirlilik uyandırıyor. Daha halife seçilirken Fatih biçiminde sarık sarıp, padişahlar biçiminde hil’at (cüppe) giymek hevesine düşen ve önlenen Abdülmecit, İstanbul’da gösterişli cuma namazları binişine

ne, yani eski padişahların selamlık resimlerini andıran törenlere heves ediyordu. Halbuki o sırada sarayında çalışan aşçıların, hademelerin aylıklarını verecek kadar bile geliri yoktu. Bir defasında, maaş alamayan aşçılar grev yapmaya kalkışmışlardı. Ama o hâlâ bir hilafet hazinesi davasındaydı.⁹

Gazi, halifelüğün kaldırılması konusunda karar almak durumundaydı. Halife var oldukça toplumsal devrimler halka çabuk geçmeyecekti. Mustafa Kemal, hilafet sorununu tamamen ortadan kaldırmak için bir dizi girişimde bulundu. İstanbul basınının, Darülfünunda görevli aydınların, Millî Mücadele’nin önder kadrosunu oluşturan yakın arkadaşlarının ve diğer ordu kumandanlarının kendi düşüncesi

⁷ Kayalı, Fethi, Bir Mektup ve Hilafet Meselesinin Gündeme Gelmesi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 43, Eylül 1988.

⁸ Uluğ, Naşit Hakkı, age.

⁹ Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.

doğrultusunda tutum almalarını sağlamaya çalıştı.¹⁰

Bu konuda kesin karar almak zamanının geldiğini anlayınca 15- 20 Şubat 1924'te yapılacak harp oyunları nedeniyle ordu ve kolordu komutanlarını İzmir'de topladı. Bu toplantıya Başbakan İsmet Paşa, Savunma Bakanı Kâzım Özalp Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da katılmıştı. Toplantıda, Hilafet ile, Şer'iyeye ve Evkaf Bakanlığının kaldırılması ve öğretim kurumlarının birleştirilmesi karar altına alındı.¹¹

Mustafa Kemal 24 Şubat'ta Ankara'ya döndü. 1 Mart'ta Meclis'in yeni dönemini açarken yaptığı konuşmada hükûmetin çalışmalarını ana hatları ile anlattı. 2 Mart'ta Halk Fırkası parlamento grubu üç yasaı onaylamak için toplandı. Ertesi gün üç önerge Meclis'e sunuldu. Tartışmalar sonunda 3 Mart 1924'te, 429 Sayılı Kanun'la Siirt Milletvekili Halil Hulki ve elli arkadaşının önergesi kabul edilerek Şer'iyeye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Bakanlıkları kaldırıldı.

430 Sayılı Kanun'la, Manisa Milletvekili Vasıf Bey ve elli arkadaşının önergesi kabul edilerek Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu kabul edildi.

431 sayılı Kanunla Siirt Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının önergesi kabul edilerek Halifeliğin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye dışına çıkarılmasına karar verildi.¹²

Böylece, Osmanlı Devleti'nin son kalıntısı ve Cumhuriyet yönetimi için tehlike hâline gelmiş olan halifelik tarihe karıştı. Kaldırılan bakanlıklar yerine, Başbakanlığa bağlı Diyanet işleri Başkanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı kuruldu.

431 Sayılı Yasa, Abdülmecit ile Osmanoğulları ailesinin bütün erkekleri, kadınları, damatları ve o kadınlardan doğan bütün çocukların Türk vatandaşlığından çıkarılmaları ve Türkiye topraklarında oturmamaları hükmünü içeriyordu. Padişah ve ailesi hemen, diğer hanedan üyeleri ise on gün içinde bir daha dönmek üzere yurt dışına çıkarılacaklardı.¹³

Yol giderleri için, servetlerine göre hükûmetçe saptanacak paralar ödenecekti. Padişahlık yapmış olanların malları, saray ve köşkleri milletin malı sayılacaktı. Diğerlerinin taşınmaz mallarını bir yıl içinde elden çıkartmaları, aksi halde hükûmetin bu malları satarak onlara göndermesi öngörülmüştü.

Yasa onaylanır onaylanmaz, İstanbul Valisi Haydar Bey ile Emniyet Müdürü Sa-

¹⁰ Akşin, Sina, Türkiye Tarihi, 4 Cilt, Cem Yayınevi, Ankara, 1997.

¹¹ Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, YKY, İstanbul.

¹² Uluğ, Naşit Hakkı, age.

dettin Bey Dolmabahçe Sarayı'na giderek Abdülmecit'e derhal yola çıkmak için hazırlanmasını söylediler. Öfkeye kapılan Abdülmecit valiyi kovdu. Emniyet müdürü gerekirse kendini zor kullanarak götürmek için emir aldığını bildirdi. Saray sarılmış ve telefon hatları kesilmiş olduğundan Abdülmecit boyun eğmek zorunda kaldı.¹⁴

Kutsal emanetleri yanında götürmek isteyen Abdülmecit Efendi'ye vali, bunların halifenin kişisel eşyası olmayıp Türk ulusuna geçmiş olduğunu bildirdi. Abdülmecit ve sultanların yanlarında saraya ait kıymetli eşya ve mücevher götüremeyecekleri ancak kendilerine ait mücevher ve kürkleri götürebilecekleri kararlaştırılmıştı.

İsviçre'ye gönderilmesine karar verilen Abdülmecit hemen ertesi günü 4 Mart sabahı oğlu Ömer Faruk, kızı Dürrüşehvar, kadınefendiler, Mabeyncisi Hüseyin Nakip Turan Bey, doktoru Selahattin Bey, özel kâtibi Keramet Nigâr'la birlikte yolculuk hazırlıklarına başladı. Abdülmecit'in sevki için Maliye Bakanlığı 10.000 lira tahsis etmişti. Abdülmecit ile birlikte hanedan üyesi ve hizmetlilerden oluşan 234 kişi yurt dışına çıkartıldı.¹⁵

¹³ 16 Haziran 1952'de hanedanın kadın üyelerine, 15 Mayıs 1974 tarihinde çıkarılan bir kanunla erkek üyelerine Türkiye'ye dönme izni verildi. Bkz., Murat Bardakçı, Son Osmanlılar, İstanbul, 1991, Ek. VI, s.191-192.

¹⁴ Anzerlioğlu Y., Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv Belgelerinde Sürgündeki Osmanlı Hanedanı (1924-1931). Türk Dünyası Araştırmaları, 101(200), 9 - 24.

¹⁵ Emniyeti Umumiye Sicil Müdürlüğü ülke dışına çıkartılan 234 hanedan üyesi ve hizmetliler için 61 sayfalık bir albüm hazırlamıştır. Liste için bkz. Ek 1. E.G.M A., Ds. 1311/ 1-2, B. 1 / A - 1, 1 / E - 3

Abdülmecit bir basın bildirisi yayınlayıp ulusun kararına boyun eğdiğini ve bundan sonra güzel sanatlarla uğraşacağını açıkladı fakat tren Bulgaristan sınırını geçer geçmez bir bildiri daha yayınlayarak, makamından alınma kararını geçersiz saydığını belirtti. Ona göre yalnız Türklerin değil, bütün Müslümanların dinsel ve tarihsel kurumu olan halifelik tek yanlı bir kararla kaldırılamazdı.

Abdülmecit ayrıca Halifeliğin yeniden canlanması için bir Din Şûrası toplanmasını diler ve bütün Müslümanlardan yardım beklediğini açıkladı.¹⁶

Ankara'nın uyarıları üzerine İsviçre yönetimi Abdülmecit'e bu tür faaliyetlerin istenmediğini bildirmiş, o da bir şûra toplamaktan vazgeçmişti. Abdülmecit, Müslüman ülkelerden ve kuruluşlardan parasal yardım ve destek istemek için sekreterini Paris'e, sonra Londra'ya göndermiş fakat umduğunu elde dememişti. İsviçre'de fazla kalamayan Abdülmecit Nice' e taşındı. 1944 Ağustosunda Paris'te öldü ve Medine'de gömüldü.

¹⁶ Nigar Salih Keramet, Son Halifenin Sürgün Yılları, Derin Tarih, İstanbul, 2013.

İlk Anayasa ve Çok Partili Sisteme Geçiş

1924 Anayasası Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurulduktan ancak dokuz ay kadar sonra, 20 Ocak 1921'de anayasasını yapabildi. Bu Meclis kurulduktan sonra, anayasal nitelikli çok önemli metinler çıkarmışsa da çeşitli sebepler, asıl anayasanın yapılmasını geciktirmişti. Bu sebeplerin özeti, Meclis'in daha geçici mi kalıcı mı olduğuna karar verememesiydi. Sonunda, tereddütler bir ölçüde azalınca, 1921 Anayasası hazırlanmıştı. Büyük oranda daha önce çıkartılan anayasal metinlere dayanan bu belge, "olağanüstü yetkilere sahip" bir Meclis'in kurucu bir güç olduğunu da göstermiş bulunuyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası'nı 29 Ekim 1923'te esaslı olarak değiştirdi ve Cumhuriyet'i kurdu. Ancak bu Meclis, 1 Nisan 1923'te yeniden seçim kararı aldı. Seçimlerden sonra ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi oluştu ve 11 Ağustos'ta çalışmalarına başladı.

Bu kurucu meclis, artık yeni bir anayasal düzenlemeyi zorunlu görüyordu. 1921 Anayasası, hükümleri bakımından son derece yetersiz bir duruma gelmişti. Öyle ki birinci Meclis'in 1921 Anayasa'sını kabul ettikten sonra, onun eksikliklerini giderme çabalarını, ikinci Meclis de göstermişti. ¹ Anayasa taslağını hazırlamakla görev-

li komisyon yerinde bir görüş benimsedi, 1921 metnini değiştirip genişleterek yeni bir anayasa hazırlanmasını daha doğru buldu.

Komisyon çalışmalarını sürdürürken Meclis, kurucu güç olduğunu gösteren çok ilginç ve önemli bir karar alarak Anayasa'nın kabul çoğunluğunu belirledi.² Böylece kurucu güç, kendini sınırlamaya başlıyordu. Anayasa, mutlak çoğunluğun üçte ikisinin oyu ile kabul edilebilecekti. Artık anayasa, sıradan bir kanun gibi yasalaşamayacaktı. Meclis, bu konuda yetkisini sınırlamıştı ama anayasanın da diğer bütün kanunların üzerinde olduğunu, kendi iradesine dayanarak göstermiş bulunuyordu.

Komisyon raporundan ve komisyon sözcüsü Celal Nuri Bey'in genel kurul görüşmelerinde yaptığı konuşmadan anlaşıldığına göre, anayasa taslağı hazırlanırken özellikle Polonya Anayasa'sından yararlanılmıştı. Diğer anayasalar dururken bu genç devletin anayasasını benimseme, Polonya'da da güçler birliği sisteminin kabul edilmiş olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, parlamenter sistem esasına dayanmış bulunmakla birlikte Fransa'daki üçüncü cumhuriyet anayasasından da bazı maddelerin alındığı anlaşılmaktadır.³

20 Nisan 1924'te 12 kişilik komisyon tarafından hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Meclis'te açık oylamayla kabul edildi. 1924 Anayasası, yapıldığı sırada başlıca üç ilkeye dayanıyordu:

Cumhuriyet, milliyetçilik ve güçler birliği. Cumhuriyet ilkesine sahip çıkılmıştır; öyle ki devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki madde, değiştirilemeyeceği gibi değiştirilmesi dahi önerilemez (Madde 102).

1924 Anayasası'nın kabulünden bir yılı biraz aşkın bir süre önce ilân edilen Cumhuriyet'in Türk Devleti'nin temeli olduğu, daha ilk maddesinde belirtilmişti. Bu cumhuriyetin en önemli niteliği millî olmasıydı. Osmanlı Dönemi'nin millî olmayan devlet anlayışı terk edilmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu tarihten başlayarak hızla gelişen milliyetçilik anlayışı, böylece Cumhuriyet'in de temeli sayılabilir.

Bilindiği gibi Atatürk, Büyük Millet Meclisi'ni açarken, onun millîlik niteliğini belirtmek için, adının başına "Türkiye" kelimesini koymuş ve böylece Meclis'in kesin biçimini almış adını her fırsatta, sık sık ifade etmişti. 1921 Anayasası'na artık "Türkiye Devleti" ibaresi konulmuştu (Madde 3). Bu, her bakımdan çok ileri

¹ Gözübüyük A. Şeref-Sezgin Zeki, 1924 Anayasa'sı Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara, 1957.

² Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Ekseriyet-i Mutlakanın Sülûsan Ekseriyeti ile Kabul Edilmesine Dair Heyet-i Umumiye Kararı (Karar No. 83, 11 Mart 1924).

³ Gözübüyük A. Şeref-Sezgin Zeki, age.

bir adımdı. İşte bu adım, 1921 Anayasası'na göre daha tam bir anayasa olan 1924 metninde çok sağlam olarak yerini aldı..

Millî cumhuriyet, ayrıca siyasal bakımdan temelini güçler birliği ilkesine yasladı. Komisyon sözcüsünün ifadesine göre: "Bu cumhuriyeti meydana getiren, tevhid-i kuvva esasıdır".⁴ İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gerçek bir inançla bağlandığı güçler birliği ilkesi, böylece geleneksel bir özelliğe bürünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın güçler birliğine karşı duyduğu saygı derecesindeki hayranlık, 1924 Anayasası'nı yapanlar tarafından da aynen benimsenmişti.

Anayasa'ya 1928, 1934 ve 1937 değişiklikleriyle başka bazı temel ilkeler de temel olmuştur. Böylece millî cumhuriyet; laik bir karakter almış ayrıca siyasal çeşitlik de getirilerek modern bir demokrasinin ana esaslarından biri daha sağlanmıştı. 1924 Anayasası, 1961 Anayasası devreye girene kadar yürürlükte kaldı.

Çok Partili Rejim Denemeleri, İsyan, Suikast, Linc

Atatürk'ün demokrasi ile ilgili sözlerinden biri de eşitlik ile ilgilidir. Bu konuda da şunları söylemiştir: "En son olarak demokrasi eşitseverliktir. Bu nitelik, demokrasinin bireysel olması niteliğinin mecburî bir sonucudur. Kuşkusuz bütün bireyler aynı siyasal hakları taşır olmalıdır. Demokrasinin bu bireysel ve eşitseverlik niteliklerinden genel ve eşit oy ilkesi çıkar".

Atatürk'ün bu içten sözlerinden de anlaşıldığı

gibi o, gerçek kurallarına uygun bir demokrasiyi istiyordu. Nitekim 1924 yılında biraz da kendiliğinden ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adındaki muhalefet kuruluşunun ve yine 1930'da bizzat kendisi tarafından kurdurulan Serbest Cumhuriyet Partisi denemelerinde gösterdiği tavır, onun gerçekten ne kadar çok partili hayatı özlediğini göstermekteydi.

⁴ Age.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Doğuşu

Daha önceki bölümlerde anlatıldığı üzere Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev süresinin tamamlanmasından sonra Meclis kendi kendisini dağıtarak yeni bir seçim kararı almıştı ve Mustafa Kemal de 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına dokuz ana prensip yayınlamış ve bundan sonra da seçime gidilmişti.

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresine iştirak eden milletvekilleri 7 Ağustos-11 Eylül tarihleri arasında Halk Fırkası nizamnamesini tartışmışlar ve nihayet Mustafa Kemal'in genel başkanlığı ile 11 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası Ankara'da kurulmuştu. ⁵Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kurulan bu partinin programını şöyle özetleyebiliriz: "Millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için yapılmasına önderlik etmek, Türkiye'yi modern bir devlet hâlinde yükseltmek, Türkiye'de kanunları hâkim kılmak, kanun önünde herkesi eşit kılmak, imtiyazsız ve sınıfsız bir halk oluşturmaktır".

Partinin kurucuları arasında Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet (İnönü), Celal (Bayar), Recep (Peker), Saffet (Arıkan) gibi önemli şahsiyetler bulunmaktaydı. Halk Fırkası, Cumhuriyet ilân edildikten kısa bir süre sonra, 10 Kasım 1924 tarihinde verilen bir karar ile adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak ilan etti. Cumhuriyet Halk Fırkası, inkılabın yürüyüşü ve gelişmesiyle birlikte kendi yapısında ve programında çeşitli evreler geçirdi. Prensiplerini sürekli olarak değişen ihtiyaçlara ve durumlara göre işledi ve yeniledi. ⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kuruluyor

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulmasının ardından , 17 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Kurucuları arasında Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir, Adnan Adıvar, Hüseyin Rauf (Orbay) gibi çok önemli şahsiyetler bulunmaktaydı.

İktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı gerek basında gerek Meclis'te ve gerekse halk arasında yavaş yavaş bir muhalefet ortaya çıkmaya ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı şikâyetler yükselmeye başlamıştı.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Meclis üzerinde baskı yaptığı iddia ediliyordu. Dış politika konusunda da sert eleştiriler olmuş ve Başvekil İsmet (İnönü) başvekillikten ayrılmış, yeni kabineyi Fethi Okyar kurmuştu.

⁵ Uzan Hüsrev Tökin; Türkiye'de Siyasi

Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yayınları, Ekim Basım Evi, İstanbul, 1965, s. 68.

⁶ Taşkıran, Cemalettin, Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri 1925 - 1930, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 4, Sayı 14(1994), - s. 256- 257.

Cumhuriyet Halk Fırkası içinde meydana gelen fikir ayrılıkları yeni bir partinin kurulması ile sonuçlandı. Kurulan bu yeni partinin ismi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ydı. Halk Fırkası'ndan ayrılan milletvekilleri ile kurulan bu yeni partide, askerlikle ilişkilerini kesen Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar da vardı.

Bu Fırka Büyük Millet Meclisi'nin içinden kurulmuştu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan hemen sonra müzakerelere katılmış, hükûmetten muhtelif meseleler hakkında izahatlar istemişti. En çok İsmet Paşa Hükûmeti ile uğraşmışlar, Fethi Bey kabinesine toplu olarak güven oyu vermişlerdi.

Bütün bunlara rağmen iktidar partisinin karşısında bir muhalefetin olmasını isteyen Mustafa Kemal, başlangıçta olaydan memnun kalmıştı. Çünkü, Mustafa Kemal demokratik bir sistemin kurulmasını istiyordu. Bu sistemin kurulması için de çok partili sisteme geçmek şarttı. Bu parti için Mustafa Kemal, "Bırakınız karşınıza çıksınlar. Memleket işlerini münakaşa edelim." diyordu.

Mustafa Kemal bu partinin kurulmasını o kadar hoşgörü ile karşılamıştı ki Batılı ülkelerin parlamentolarını örnek gösteriyor ve çok partili rejimin lüzumunu ve faydalarını anlatıyordu.

Bu konuda "Biz, Meclisimizde tek parti ile bir diktatör intibası vermekteyiz. Bize bakan Batılılar, bu memleketteki idare tarzı parti diktatoryasıdır derler. Bizim Meclisimizde de iki parti olmalı, hükûmeti denetleme sistemi kurulmalı ve medenî ülkelerin parlamentolarına benzemeliyiz." demekteydi.⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları eski silah ve dava arkadaşları olan Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele.

Şeyh Sait İsyanı

Şeyh Sait Ayaklanması, 13 Şubat 1925 günü, Diyarbakır'ın Eğil bucağına bağlı Piran (Dicle) köyünde saklanan mahkûmları almaya gelen jandarmalara ateş açılmasıyla başladı. Şeyh Sait'in emriyle telefon ve telgraf hatlarını kesen ayaklanmacılar 16 Şubat'ta Darahini'yi (Genç) ele geçirerek vali ve diğer resmî görevlileri etkisiz hâle getirdiler. Şeyh Sait halkı din adına ayaklanmaya çağırırdı. Halka dinsel içerikli bildiriler dağıtıldı. "Halife sizi bekliyor", "Halifesiz Müslüman olmaz.", "Halife memleketten çıkarılamaz.", "Şiarımız dindir.", "Hükûmet dinsizdir.", "Şeriat isteriz.", "Kadınlar çıplaktır.", "Mekteplerde dinsizlik ilerliyor." gibi bildirilerin ve bölgede yeterli askerî güç bulunmamasının etkisiyle ayaklanma hızla yayıldı.

Çapakçur (Bingöl), Muş ve Diyarbakır olmak üzere üç cephede savaşılmaya karar veren Şeyh Sait'in kendisi Diyarbakır Cephesi Komutanlığını üstlendi.

21 Şubat'ta Lice, 23 Şubat'ta Çapakçur (Bingöl) ve Palu, 24 Şubat'ta Elazığ, ayaklanmacıların eline geçti. Ancak 26 Şubat'ta Elazığ halkı birleşerek yağmacılık ve çapulculuğa girişen Şeyh Sait liderliğindeki ayaklanmacıları kentten kovdu.

Hükûmet, 24 Şubat'ta Doğu Anadolu illerini kapsayacak şekilde kısmi seferberlik kararı aldı. Aynı gün TBMM, hükûmetin önerisiyle Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri ve Malatya illeri ile Kığı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilân etti. Ertesi gün de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle dince kutsal sayılan kavramları kullanarak örgüt kurma suçu vatana ihanet kapsamına alındı.

Mart ayı başına gelindiğinde Hani, Maden, Silvan ve Kulp ilçeleri de ayaklanmacıların eline geçmişti. Ayaklanmanın denetim altına alınamaması, tersine ayaklanmacıların etkinlik kurdukları alanın giderek genişlemesi Meclis'te ve Parti'de rahatsızlık yarattı.

2 Mart 1925 tarihinde yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın grup toplantısında şiddetli eleştirilere hedef olan ve yapılan oylama sonucunda Parti'nin güvenini yitirdiği anlaşılan Başbakan Fethi (Okyar) Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın isteğinin de aynı doğrultuda olması nedeniyle görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

İsmet Paşa tarafından kurulan yeni hükûmet 3 Mart'ta Meclis'ten güvenoyu alarak göreve başladı. 4 Mart'ta da Meclis, hükûmet tarafından önerilen Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefetine karşın kabul etti.

Kanunla, basına geniş çaplı bir sansür getiriliyor, Ankara ve Diyarbakır'da birer İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırılıyordu. 7 Mart'ta Meclis, İstiklal Mahkemesi yargıç ve savcılarını seçti.

Aynı gün ayaklanma doruk noktasına ulaştı. Şeyh Sait'in emrindeki beş bin silahlı aşiret mensubu üç koldan Diyarbakır'a saldırdı. Ordu Müfettişi Kâzım (Orbay) Paşa, Vali Cemal (Bardakçı) Bey ve Kolordu Komutanı Mürsel (Bakü) Paşa önderliğinde gerçekleştirilen savunmaya kent halkı da etkin olarak katıldı. Saldırganlar bir ara kente girmeyi başarmış olmalarına karşın geri püskürtüldüler ve 8 Mart'ta Diyarbakır çevresindeki kuşatmayı kaldırarak çekildiler. Son olarak Varto, Bulanık ve Malazgirt'in de ayaklanmacıların eline geçmesiyle 12 Mart'ta ayaklanma en geniş sınırlarına ulaştı.

Geniş çaplı bir askerî yığının ardından 24 Mart 1925'te Türk Ordusu tenkil operasyonuna başladı. 26 Mart'ta Varto, 27 Mart'ta Piran (Dicle) ve Maden, 1 Nisan'da Lice ve Silvan, 2 Nisan'da Hani, 4 Nisan'da Palu, Bulanık ve Malazgirt, 8 Nisan'da Kulp ve Çapakçur (Bingöl), 12 Nisan'da ise Darahini (Genç) ayaklanmacılardan tamamen temizlendi.

Ayaklanma liderlerinden Hasenalı Halit ve Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza İran'a kaçarak Şikak aşireti reisi Simko'ya sığındılar. Diğerleri ise kaçmayı başaramadı. Şeyh Şerif Palu'da yakalandı. Şeyh Sait, 15 Nisan 1925 günü Bingöl ile Muş arasındaki Bağlan'da (Solhan) yer alan Çarpuh Köprüsü'nde sıkıştırıldı ve yanında bulunan ayaklanma liderlerinden Cibranlı Binbaşı Kasım Bey tarafından yakalanarak güvenlik güçlerine teslim edildi. Böylece ayaklanma sona ermiş oldu.

Âzâdi adlı örgütün, Nesturî Ayaklanması'ndan sonra tutuklanarak Divan-ı Harbe

sevk edilen ve aralarında örgütün kurucusu Cıbranlı Miralay Halit Bey ile eski Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in de bulunduğu lider kadrosu 14 Nisan 1925 tarihinde Bitlis'te kurşuna dizilerek idam edildiler. Aynı gün Şark İstiklal Mahkemesi, "İşyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi" adıyla göreve başladı.

Ayaklanmayı el altından destekleyen ve bu amaçla İngiliz yetkilileriyle bağlantı kuran Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanı Seyit Abdülkadir ve adı geçen cemiyetin on iki üyesi İstanbul'da yakalanarak Diyarbakır'a gönderildiler. Bunların duruşması 14 Mayıs 1925'te başladı ve 10 gün sürdü. Aralarında Seyit Abdülkadir'in de bulunduğu altı kişi 27 Mayıs 1925'te Diyarbakır'da asılarak idam edildi.

Şeyh Sait ve ayaklanmaya katılanların duruşmaları ise 21 Mayıs günü başladı; mahkeme kararını 28 Haziran'da açıkladı. Buna göre Şeyh Sait'le birlikte kırk altı kişinin asılarak idam edilmelerine hükmolundu. Hüküm, 29 Haziran 1925 tarihinde Diyarbakır'da infaz edildi. İşyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi, 7 Mart 1927 tarihine kadar görevine devam edecek ve bu süre içinde ayaklanmaya karışan beş bin yüz on kişiyi yargılayacaktır. Bunlardan iki yüz yedisi vicahi, iki yüz on üçü gıyabi olmak üzere dört yüz yirmi kişi idama mahkûm edilecek; bin dokuz yüz on bir kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırılacak; iki bin yedi yüz yetmiş dokuz kişi ise beraat edecektir. ⁸

İşyan başladığı zaman Ali Fethi Bey Hükûmeti'nden Dahiliye Vekili Cemil Bey, yaptığı açıklamalarda İşyanın bastırılmak üzere olan mahallî bir hareket olduğunu söylemiş ve isyanı şekavet (haydutluk, eşkıyalık) hareketi olarak tanımlamıştı. Ali Fethi Bey ise Meclis'te yaptığı ilk açıklamada kendisine ulaştırılan vesika ve raporlara göre İşyanı değerlendirmiş; bir vesikaya göre isyanın şeriatın teminini amaçlayan planlı bir isyan olduğunu, diğer rapora göre ise Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını temin etmek görüntüsü altında Kürtçülük olduğunu söylemişti.

Başvekil Ali Fethi Bey, isyanı mahallî ve kısa sürede bastırılacak bir isyan olarak görmüş ve isyan bölgesinde sıkıyönetim kararını isyanın başlamasından ancak on gün sonra alabilmişti. Ancak başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere İsmet Paşa ve Halk Fırkası içerisindeki bir grubun isyana bakışı farklı idi.

Mustafa Kemal Paşa; isyanı umumi, mürettep ve irticai olarak görmektedir. Bu yüzden Halk Fırkası içerisindeki bir grup, isyan karşısında Fethi Bey'in pasif kaldığını söyleyerek onu ciddi eleştirilere tutmuştu. Hükûmet değişikliği yaşanıp İsmet Paşa Başvekil olduktan sonra hem isyanın bastırılacağını hem de memleket

⁸ Goloğlu, Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. I, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Goloğlu Yayınları, Ankara 1972.

genelinde olabilecek hadiselerle karşı tedbir alınacağını söyledi.

Halk Fırkası vekilleri Takrir-i Sükûn Kanunu görüşmeleri sırasında da isyandan çok İstanbul basınına yüklenmişlerdi. Hükûmet değişikliğinden sonraki dönemlerde Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar isyanı irticai bir hareket olarak tanımlamaya devam etmişlerdi. İsmet İnönü daha sonra kaleme alınan hatıralarında da Şeyh Said İsyanı'nı millî bir hareket olarak kabul etmemek gerektiğini söyledikten sonra, isyanın sebepleri arasında Doğu Anadolu'daki sosyal meseleler üzerinde düşünmek gerektiğini söylemiştir.

Bununla birlikte 30 Nisan 1925 tarihinde Erkân-ı Harp Riyaseti'nden (Genel Kurmay Başkanlığı) gönderilen yazıda sınırlı bir sahada ve çeşitli amaçlar doğrultusunda meydana gelen isyanın, özellikle İstanbul basınında genel bir Kürt katliamı şeklinde gösterilmesinin içeride ve dışarda bazı kişiler tarafından propaganda aracı hâline getirildiği bildirilmiş ve isyanın "iftiraktan (ayrılık) ziyade irticai ve cehalet ve işgal eseri olduğu" şeklinde yayınların yapılmasının gerekli olduğu bildirilmişti. Bu durum 3 Mayıs tarihli Bakanlar Kurulu'nda da görüşülerek umumi ve mürettep bir irtica hareketinin basında Kürt meselesi şeklinde yer almasının hem hakikatle bağdaşmadığı hem de siyaseten mahzurlu olduğu kararı alınmıştı.

Görüldüğü üzere Şark İstiklal Mahkemesi, İsyan sanıklarını Kürt devleti kurmak ve ülkeyi bölmek suçlaması ile yargılarken hükûmet yetkilileri isyanı irticai bir isyan olarak tanımlamışlardır. Hatta Bakanlar Kurulunun aldığı karardan sonra dahi mahkeme verdiği kararlarda isyanın bir Kürt devleti kurma amacına yönelik olduğunu vurgulamaya devam etmiştir.

Bu açıdan Hükûmet'in, 3 Mayıs'ta aldığı kararda irtica hareketinin, basında Kürt meselesi olarak yer almasının hakikat ile bağdaşmadığını vurgulamasına rağmen bunu siyaseten tercih etmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Hareketin dışarıya karşı irticai, içeriye karşı Kürt hareketi olarak lanse edilmeye çalışıldığı birçok kişi tarafından dile getirilmektedir. Örneğin hadiseyi ulusal Kürt hareketi olarak görenler Hükûmetin bunu bilerek irticai bir hareket olarak göstererek dış devletlerin harekete yardım etmelerine engel olduğunu söylemekteler.

Dersimi'ye göre bu propaganda ile Ruslar, Kürtlerin yardım isteklerine sessiz kalmışlardır. Hasretyan da isyanı, irticai bir hareket olarak gösteren Kemalistlerin bu isyanı ulusal ve uluslararası kamuoyunda küçük düşürmeye çalıştığını belirtmektedir. Bununla birlikte isyanın İslami bir hareket olduğunu söyleyen Mahmut Akyürekli iddianamelerde geçen Kürt hareketi vurgusuyla, hareketin İslami karakterinin görünmez kılınarak Anadolu'da dindar halkın tepkisinin önüne geçilmek istendiğini yazmaktadır. Mete Tunçay, hükûmetin isyanın rengini bu şekilde farklı

göstererek hedefleyebileceği amacın, tüm yurt genelinde başlatacağı genel bir karşı hareketi haklı kılmaya yönelik olabileceğini söylemektedir. Aynı şekilde Akyol da, hükûmetin takip ettiği bu umumi irtica tezinin basını ve muhalefeti susturma- da hayli işe yaradığını belirtmektedir. ⁹

Şeyh Said İsyanı, tüm bu sonuçlarının yanında, Türk siyasal hayatında demokratik bir partinin kapatılmasına olan etkisi bakımından da önem taşımaktadır.

Çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri içerisinde sayılabilecek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)'nin varlığı Şeyh Said İsyanı'ndan bir süre sonra sona erdi. TpCF'nin Şeyh Said İsyanı ile olan ilgisi Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük eseri Nutuk'ta şu sözlerle ifade edilmişti.

“Bu parti yurttan can kıyıcuların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk devletini yıkmayı öngören planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih gizli amaçlarla düzenlenmiş genel ve gerici doğru ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman onun önemli ve belirli nedenleri arasında TpCF'nin dinsel konularda verdiği sözleri ve doğruya gönderdiği sorumlu kâtibinin kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır.”

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için siyasi hayat tamamen bitmiş olsa bile, üyeleri daha sonra İzmir Suikastı içerisinde de yargılanacaktı.

İzmir Suikastı

İzmir suikast teşebbüsünden sonra milletin binlerce telgrafla bu iğrenç girişimi lânetlemesi ve üzüntülerini bildirmesi münasebetiyle Anadolu Ajansı'na verdiği demeçten:

“Temeli büyük Türk milletinin ve onun kahraman evlâtlarından oluşan büyük ordumuzun vicdanında, akıl ve şuurunda kurulmuş olan Cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan mülhem prensiplerimizin, bir vücudun ortadan kaldırılması ile bozulabileceği fikrinde bulunanlar, çok zayıf dimağlı bedbahtlardır. Bu gibi bedbahtların, Cumhuriyet'in adalet ve kudret pençesinde lâyk oldukları muameleye maruz kalmaktan başka nasipleri olamaz. Benim naçiz vücudum, bir gün elbet toprak olacaktır; fakat, Türkiye Cumhuriyeti ilelebet yaşayacaktır. Ve Türk milleti emniyet ve saadetinin kefil olan prensiplerle, medeniyet yolunda, tereddütsüz yürümeye devam edecektir.”¹⁰

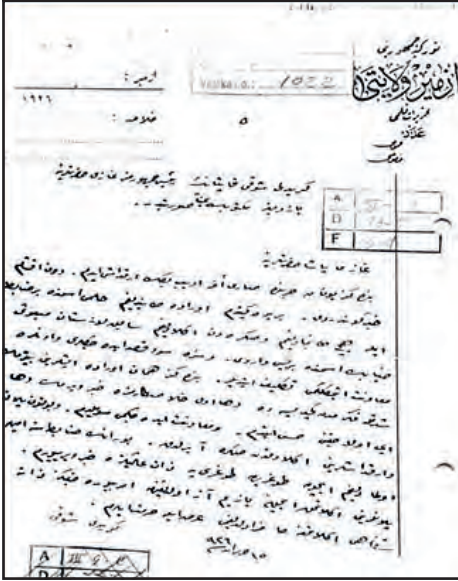
Birbiriyle bağlantılı bir şekilde devam eden olaylar dizisinin son aşaması İzmir Sui-

⁹ Ertüren Eyüp, Şark İstiklal Mahkemesi: Şeyh Said İsyanı, Mayıs 2018 s. 258
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Sunulan Tez)

¹⁰ 1926 (Atatürk'ün S.D. III, s. 80)

kastı'dır. Bir nevi hesaplaşma ve yol ayrımının sonucu 15 idam olacak ve Gazi Paşa, bütün muhalifleri ve eski İttihatçıları temizleyerek yoluna devam edecekti.

İzmir Suikastı İttihat ve Terakki'nin şiddet politikasının ve "Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe" parolasının son adımı İzmir Suikastı'dır. Bu suikast ile Türk tarihindeki İttihatçılık pratikte son bulmuştur.

Her şey bir yana, bir zamanlar İttihatçıların içerisinde bulunmuş olan Gazi Paşa da bu cemiyetin yeteneklerini ve yapabileceklerinin farkındaydı. İttihatçıların yeraltı örgütlenmeleri ve paramiliter yapıtım kuvvetlerinin gücü, Mustafa Kemal'in kendisini güvende hissetmemesine sebep olmaktaydı.¹¹

Mustafa Kemal ile İttihatçıların arası ilk başta 1909 İkinci Jön Türk Kongresi sırasında açılmıştı. Bu kongre esnasında ordu ile siyasetin

ayrılmasını savunan Mustafa Kemal'e başta Enver Bey itiraz etmişti. Bu vakadan sonra cemiyet içerisinde gözden düşen Mustafa Kemal'in, 1916 yılında İttihat ve Terakki'den ayrıldığı dönemin hatıratları içerisinde mevcuttur.

Millî Mücadele zamanında da Karakol Cemiyeti ile görüşen Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin İttihatçı çizgiye sokulmak istendiğini fark edip Karakol Cemiyeti ile olan ilişkisini asgari boyutlara indirmişti.

Sivas Kongresi'nde de milletvekillerine İttihatçı olmadıklarına dair yemin ettirilmesi, artık İttihat ve Terakki'nin, Gazi'nin nezdinde bittiğini gösteriyordu. İzmir Suikastı da bütün bu olayların yansımasıdır.¹²

İttihatçılar, kendi egemenliklerini ihtilal yoluyla sağlamakta ustalaştıkları için, aynı girişimi Cumhuriyet'te de yapmaya karar verdiler. Bu maksatla İzmir'den önce bir Ankara Suikastı düzenlendi. Bu suikast, eski Maarif Nazırı Şükrü Bey tarafından ortaya atıldı ve tetikçi olarak Ziya Hurşit seçildi.¹³

Şevki Bey'in Suikast Talimatını İçeren Mektubu

¹¹ Zürcher, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 141.

¹² Age.

Hurşit, Birinci Meclis'te milletvekili olarak görev yapmış ve Saltanat'ın kaldırılması kararına muhalif bir oy vermiştir. Deniz subayıdır. Ankara'da Aralık 1925 yılında yapılmak istenen bu suikast girişimi sadece düşünce olarak kalmıştır.

Tertipçiler, ikinci bir suikast girişimi yapmak için bu sefer Bursa'yı seçtiler. Gazi Paşa'nın 20 Mayıs - 13 Haziran 1926 tarihleri arasında Bursa'yı ziyaret etmesi, tertipçilerin bu şehri seçmelerindeki en büyük etkidir.

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli konu, Ankara tertibi ile Bursa tertibi arasındaki zaman farkıdır. Yaklaşık beş aylık bir sürenin bulunması, tertipçilerin amaçlarıyla çelişmektedir. Gerçek şu ki, İttihatçıların Gazi Paşa'ya karşı bir suikast tertip edecekleri, yönetim kadroları tarafından bilinmekte veya hissedilmekteydi. Bu yüzden tertipçilerin bu kadar uzun süre ara vermeleri doğaldır. Bununla birlikte Gazi Paşa da bir suikasttan şüphelenmekte hatta yaptığı gezilerle bunu hissettirmekteydi. Öyle ki, 16 Mayıs 1919 tarihinde ayrıldığı İstanbul'a ancak 1928 yılında geri dönmüştü.¹⁴

Suikast girişiminin bilindiğine dair bir başka kanıt ise, Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Bey'in anlattıklarıdır. Faik Bey, anlattığına göre bir sabah kendisini görmeye gelen Rauf Bey tarafından uyandırılmış ve Mustafa Kemal'e bir suikast tertiplendiğini kendisine iletmıştır.¹⁵

Bu suikastı yapacak kişi olarak da Şükrü Bey'in adını veren Rauf Orbay, söz konusu şahsın, bir gece Sabit Bey ile kurduğu bir içki masasında tertibi ağzından kaçırdığını ve bu yolla haber alındığını da eklemiştir. Bunun yanı sıra, 28 Haziran 1926 yılında açıklama yapan dönemin Ankara Valisi Atıf Bey, kıştan beri Ankara'da suikast için önlem alındığını da belirtmiştir. Sonuç olarak, Bursa tertibi düzenlenmeden çok önce, Ankara tarafında, bir suikast yapılacağı bilgisi vardı. Bursa'daki tertip daha gerçekleşmeye yönelikti. Ankara'daki sadece düşüncede kalmışsa bile

Bursa'daki kısmen eyleme dökülmüştür. Şükrü Bey'den 150 lira alan Laz İsmail, Bursa'ya gelerek alan taraması yapmıştır. Fakat şehirden çıkışın zor olacağı ve yakalanma ihtimalinin yüksek olacağını düşünerek Bursa tertibinden de vazgeçilmiştir.

Ziya Hurşit'in daha sonra mahkemede anlattıklarına bakılacak olursa suikasttan vazgeçilmesinin asıl sebebi, Bursa'da kalınacak ev ve kılavuzluk yapacak birinin bulunamamasıdır. Bursa ve Ankara'da yapılmak istenen suikast girişimleri sonuçsuz kalınca, Gazi Paşa'nın İzmir gezisi yapacağı duyuruldu. Bu vesileyle suikastın

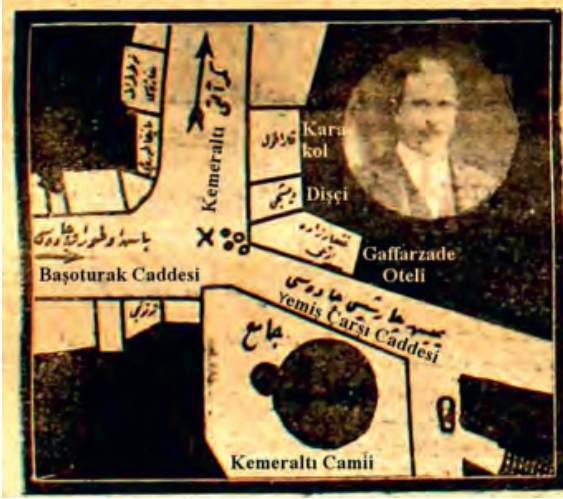
¹³ Engin, Vahdetin, Hesaplaşma, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 26.

¹⁴ Feroz Ahmad, Mo-dern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015, s. 68.

¹⁵ Engin, Age.

kesin bir şekilde İzmir’de yapılması kararlaştırıldı.¹⁶

İzmir’deki suikast tertibi ilk aşama olarak Şükrü Bey’in evinde yapıldı. Toplantıya Ziya Hurşit, Abdülkadir, Baytar Rasim katıldılar ve kesin bir kararla Gazi Paşa’nın öldürülmesi kararlaştırıldı.

Suikastlar serisinin en başında olduğu gibi, işin mali yönünü yine Şükrü Bey üstlendi. Ziya Hurşit’e sekiz yüz lira ve altı tabanca verdi.¹⁷

Bu tabancalar Şükrü Bey’in İstanbul’daki evindeydi ve Laz İsmail ile Gürcü Yusuf bu silahları alıp, Gülcemal Vapuru ile 10 Haziran tarihinde İzmir’e hareket ettiler.

11 Haziran 1926 tarihinde tertipçiler, dikkat çekmemek için ayrı otellere yerleştiler. Ziya Hurşit, Gaffarzade Oteli’ne, Laz İsmail ile Gürcü Yusuf da Ragıppaşa Oteli’ne giriş yaptılar. Bu esnada, suikast planına Sarı Efe Edip de dahil oldu.

Ziya Hurşit, Şükrü Bey ve Baytar Rasim’in gönderdiği mektubu Sarı Efe Edip’e verdi. Mektupta bir tütün işinden bahsediliyordu ve Ziya Hurşit, tütün işinin Gazi Paşa’ya yapılacak olan suikast olduğunu söyledi.

Bunun hemen ardından Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit’i Çopur Hilmi ve Giritli Şevki ile tanıştırdı. Böylece ekip genişledi ve suikastın hatları belli olmaya başladı. 12 Haziran tarihinde tetikçi kadrosu Karşıyaka’da İdris diye bilinen bir kişinin evine giderek toplantı yaptı. Alınan karar da suikastın şekline ilave edilmekteydi.

Buna göre Gaffarzade Oteli civarındaki tuhafiyeci Nuri Efendi’nin mağazasının yanındaki dar sokağın dönemeci, Gazi Paşa’nın vurulacağı yer olarak belirlendi. Sarı Efe Edip, toplantı sırasında, önceden Giritli Şevki’ye vermiş olduğu iki dinamiti istedi ve bu dinamitler Laz İsmail’e teslim edildi. 13 Haziran günü, tekrar Giritli

Suikast Güzergâhı

¹⁷ Engin, Age.

¹⁶ Engin, Age.

Şevki'nin evinin önünde toplanıldı ve suikastın şekli üzerinde tartışıldı. Böylece herkese bir görev verildi. Buna göre; Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Ziya Hurşit, önce tabanca ile ateş açacaklar, daha sonra da dinamitleri atacaklardı. Çopur Hilmi ve Giritli Şevki ise üç yol ağzında otomobil ile bekleyecekler ve tetikçileri alıp Giritli Şevki'nin motoruyla Sakız Adası'na gidilecekti.

Sakız Adası'na gitmek için Şevki'nin ayarladığı motor hacizliydi ve Saruhan Milletvekili Abidin Bey, 600 lira vererek hacizi ortadan kaldırdı. İzmir Suikastı'nın son tertipleri hazırlandığı sırada Gazi Paşa, Bandırma'dan hareket ederek Balıkesir'e gelmişti. Bir gece Balıkesir'de kaldıktan sonra İzmir'e hareket edecekti fakat bu hareketin gecikmesi, suikastçıları endişeye sevk etti. Sarı Efe Edip ve Abidin Bey'in de İstanbul'a gitmeleri üzerine iyice telaşlanan tertipçilerden Giritli Şevki, İzmir Valisi Kazım Paşa'ya suikastı ihbar etti.

Bundan sonra, Giritli Şevki'nin ihbar mektubu ciddiye alındı ve 15 Haziran sabahı Ziya Hurşit Gaffarzade Otelinde, Laz İsmail ile Gürcü Yusuf Ragıpapaşa Otelinde, Çopur Hilmi ise Karşıyaka'daki kardeşinin evinde tabancalarıyla birlikte yakalandılar.¹⁸

Serbest Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra bu alanda önemli bir siyasi gelişme olmamıştır. Ancak 1930 yılında dünyada yaşanan ekonomik krize paralel olarak Türkiye'de de büyük bir durgunluk ve ekonomik sıkıntı mevcuttu. Bu durgunluk ve kriz üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki önemli görüş vardı. Bunlardan biri memlekete yabancı sermaye girmediğinden ve yerli büyük sermaye sahipleri de bulunmadığından bütün teşebbüslerin devlet tarafından yürütülmesini, diğeri ise politik, ekonomik, alanda liberalizmi savunmaktaydı. Devletçi düşüncenin en önemli savunucu İsmet (İnönü), liberal düşüncenin en önemli savunucusu ise Fethi (Okyar) idi. Mustafa Kemal ise bu iki düşüncenin Meclis'te tartışılmasının yararlı olacağını düşünmekteydi.

Mustafa Kemal ayrıca Batılı devletlerdeki demokratik rejimin faydalarına ve gereğine de inanmaktaydı. Böylece ülkedeki sui- stimallerin, nüfuz ticaretinin, rüşvetin azalacağını ve ekonomik kararların daha sağlam alınabileceğini düşünüyordu.

Atatürk *"Çok partili rejim, gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Bunu Cumhuriyetin esaslarından sayıyorum"* diyordu. Fethi (Okyar), Atatürk'ün eski ve güvenilir arkadaşlarından biriydi. Bu nedenle onun başkanlığında bir partinin ku-

¹⁸ Engin, Vahdettin, Hesaplaşma, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

rulmasını bizzat Atatürk teşvik etmiş ve desteklemişti. Cumhuriyet'in yedinci yıldönümünden kısa bir müddet evvel Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul'da kuruldu.

Bu partinin lideri Ali Fethi (Okyar) idi. Diğer kurucuları ise Nuri Conker, Ağaoğlu Ahmet, Mehmet Emin Yurdakul gibi önemli şahsiyetlerden oluşmaktaydı.

Fethi Bey, aşağıdaki beyanname ile Fırkasını dağıtmaya karar verdiğini ilân ediyordu:

«Büyük Gazi'miz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibi ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmiştim. Kanaatimce, bu teşvik ve tasvip, tabiatıyla teşkil edeceğim Fırkanın, Gazi Hazretlerine karşı, siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemişim. Hâlbuki tahakkuk eden şekle göre, Fırkamızın atıyın Gazi Hazretleri ile siyasi sahada, karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır; bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini, Fırka müessisi sıfatıyla, muhafaza ve idameyi muhal buluyorum... Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilatımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden Cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim...

ALİ FETHİ»

Bu beyanname 18 Kasım 1930 tarihli günlük gazetelerde yayınlanmıştır.¹⁹

Çok Partili Rejim Denemelerinin Başarısızlığı

Atatürk'ün çok partili rejime geçmek isteğine rağmen, iki girişim de başarılı olmamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka ona rakip diğer bir partinin kurulması, İkinci bir muhalefet partisinin kısa sürede halk içinde yayılması ve taraftar bulması, bu partiler üzerinde kuşkuları artırmıştı.

Ancak devletin ve yeni kurulan cumhuriyetin siyasi, ekonomik ve toplumsal dengelerinin henüz tam oturmamış olmasından dolayı karışıklıklar hemen baş göstermekte ve art niyetli kişiler devreye girerek ülkeyi siyasi bir anarşinin içine sürüklemekteydiler. Bu nedenle 1924 ve 1930 yıllarında kurulan iki önemli hareket kapatılmak zorunda kalınmıştı.

Esasında bu siyasal olay veya olaylar, inkılapçı Mustafa Kemal'in kafasında tasarlanan çağdaşlaşma amacının bir uygulaması veya denemesi olarak değerlendirilebilir. Mustafa Kemal Paşa çok partili sistemi beğenip kabul

¹⁹ Soyak, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, s. 443, 444.

etmeseydi böyle partilerin kurulması girişimlerine izin vermezdi.

O, tasarladığı özlü ve köklü reformların gerçekleştirme ortamı üzerinde kara bulutlar dolaşmaya başlayınca, çok partili rejim uygulamasını ileriki bir zamana bırakmış ve vaktin henüz erken olduğunu düşünmüştü. Bu eksiği gidermek için ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüm halkı ve tüm düşünceleri kucaklaması ve halkın bütün isteklerine cevap vermesine çalışmıştı. Onun ömrü üçüncü bir denemeye yetmemiş ise de ölümünden sonra Türkiye Cumhuriyeti onun çok arzuladığı demokratik rejime ve çok partili siyasi yaşama kavuştu.²⁰

Menemen Olayı

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından yaklaşık bir ay sonra Türkiye Cumhuriyeti tarihinin başka bir önemli irtica hareketi olan Menemen Olayı meydana geldi. 23 Aralık 1930 günü Menemen'de meydana gelen olayda, 43. Piyade Alayı'nda yedek subay olarak görev yapan Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay şeriat isteyenler tarafından şehit edildi. Genç Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan yedi yıl sonra tanık olduğu diğer bir önemli irtica girişi, "Menemen Olayı" olarak tarihe geçti.

Cumhuriyet'in ilânıyla kurulmak istenen laik düzen doğrultusunda halifeliğin kaldırılması, medreselerin, tekke, zaviye ve türbelerin

kapatılması ve Medeni Kanun'un kabul edilmesi vb. inkılapları hazmedemeyen gerici çevreler memnun değildi. Neşet Çağatay'a göre, bu gerici çevreler kaybetmeye başladıkları çıkarlarını korumak için cahil halkı yapılan inkılâplara karşı kışkırtmak ve ayaklandırmak için daima fırsat gözetmişlerdi. Bu fırsatın geldiğini düşünen bazı gerici çevreler 23 Aralık günü Menemen'de harekete geçti. Nakşibendi tarikatı üyelerinden biri olan ve kendisinin mehdi olduğunu öne süren Giritli Derviş Mehmet ve altı arkadaşı Menemen'e gelerek "irtica olayı" adı verilen olaya neden oldu.²¹

Derviş Mehmet ve dört arkadaşı, sabah namazına doğru Menemen yakınlarına

²⁰ Taşkıran, Cemalettin Atatürk Dönemi'nde Demokrasi Denemeleri 1925 1930". Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 4, Sayı 14 (1994): - Sayfa 265

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20730>

²¹ Çağatay, Neşet, Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana), Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s

geldi ve kasabanın dışında birtakım kimselerle buluşup konuştu. Kasabanın içinde yardım ve yataklık edecek adamları da vardı. Menemen'deki caminin içindeki bayrağı da daha önce ele geçirmişlerdi. Çete kendilerine katılanlarla birlikte camiye girdi ve oradan sancağı alarak birlikte kasabayı dolaştı. Bir şeyhin evine gidip kendisiyle de görüştüler. Sonra hükûmet meydanına gelerek sancağı diktiler. Derviş Mehmet tekbir getirerek çevresinde toplanan kalabalığa dinî içerikli konuşmalar yapmaya başladı. Bir aralık yüzbaşı olan jandarma kumandanı yanlarına gelerek nasihat etmek istedi fakat çete bir kere kanlı kararını vermişti. Kalabalığın, Mehdi ve çetesinin etrafından ayrılmamasından dolayı jandarma komutanı hükûmet konağına gitti ve telefonla Alay Komutanlığına haber verdi. Kasabadaki jandarma hapishaneyi korumaktaydı ve eğer bu jandarma kuvveti olay bölgesine gönderilirse çetenin hapishaneye hücum etmesi ve mahkûmları kaçırma tehlikesi vardı. Kasabadaki Alay da eğitim alanına gitmek için hazırlık yapıyordu. Kasabadaki olayın önemi tamamen belli olmadığı için yedek subay Kubilay Bey²² sekiz erle kasabaya gönderildi.

Kubilay Bey hükûmet meydanına vardığı zaman Derviş Mehmet'in konuşmasına devam ettiğini gördü. Emrindeki erleri geride bırakarak kendi başına Mehdi'nin üzerine yürüdü ve yakasından tutarak tutuklamak istedi. O sırada iki silahlı adamdan biri tabanca ile Kubilay'a ateş ederek yaralanmasına sebep oldu. Yaralı Kubilay on

on beş adım ileri giderek caminin duvarına dayandı. Mehdi Derviş, Mehmet Kubilay Bey'i takip ederek yaralı genç subayın yakasından tutup sürükleyerek binek taşına getirdi. Ardından hançerini çıkararak talihsiz gencin başını kesti ve sancak demirine geçirdi. Olayın en acıklı manzaralarından biri, Kubilay'ın başının çeteye katılmış olanların alkışları arasında gövdesinden koparılmış olmasıydı.

Menemen Olayı hakkında verilen bu bilginin yanında, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya gönderdiği ve Menemen irtica olayı münasebetiyle üzüntülerini ve taziyelerini bildirdiği mesajı:

"Menemen'de, son zamanlarda meydana gelen gericilik teşebbüsü esnasında, subay vekili

²² Çankırı'da Duygu gazetesinde Kubilay Bey hakkında şu bilgiler verilmektedir: Fehmi Kubilay Bey, Menemen muallimlerinden iken ihtiyat zabıt olarak orduya alınmış, stajını Menemen'deki alayda görmekteydi. Bir karısı ve üç yaşında bir çocuğu vardır. Çankırı'da Duygu, 3 İkinci Kanun 1931 s.4.

Kubilây Bey'in görev yaparken uğradığı sonuçtan Cumhuriyet ordusuna başsağlığı dilerim. Kubilây Bey'in şehit oluşunda gericilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvip edici bulunmaları, bütün cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hâdisedir. Vatani müdafaa için yetiştirilen, dahili her politika ve ihtilâfin haricinde ve üstünde muhterem bir vaziyette bulunan Türk subayının gericiler karşısındaki yüksek vazifesi, vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur. Menemen'de, ahaliden bazılarının hataları bütün milleti elemledirmiştir. İstilânın acılığını tatmış bir muhitte, genç ve kahraman subay vekilinin uğradığı tecavüzü, milletin bizzat Cumhuriyet'e karşı bir suikast telâkki ettiği ve bu işe yeltenenlerle, ön ayak olanları ona göre takip edeceği muhakkaktır. Hepimizin dikkati, bu meseledeki vazifelerimizin gereklerini hassasiyetle ve hakkıyla yerine getirmeye yönelmiştir. Büyük ordunun kahraman genç subayı ve Cumhuriyet'in ülkücü öğretmen heyetinin kıymetli uzvu Kubilây'ın temiz kanı ile Cumhuriyet, yaşama gücünü tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır.”²³

Hakimiyeti Milliye

No. 1710; On [illegible] [illegible]

**Gazi Hz. Kublay Beyin Şehadeti Dolayısıyla
Cumhuriyet Ordusunu Taziyet Etti .**

**KYKUNÇ
BİR SAHNE**

Politika.

DETİKA ÇÜTÜŞÜ, NE İLAYTIN BAŞINI NABİL KESTİ?

[illegible]

Beskrivelsen af de enkelte bygninger i Tårnet, som er bygget af træ og har en højde på ca. 10 meter, er meget detaljeret. Der er også en beskrivelse af de forskellige rum og deres funktioner.

DEĞİRMİYEN KURU.

Regulada melalui peraturan
lainnya: Yang diatur tak akan
berda; SD akan pindah. Yang
lainnya: Ada yang terlihat di
atas jika ada orang-orang di

Təbii qüvvələrlə bəzən bir və
bir yerdə fəvvarə və anbarda hər
vaxt aqın edən suların (təbii)

GENÇİK VE HALK

Die meisten der in dieser Gruppe
aufgeführten Arten sind in der
Tasche des Mannes zu finden.
Die meisten der in dieser Gruppe
aufgeführten Arten sind in der
Tasche des Mannes zu finden.

Malke, Sahelmannsper; gemelle
diesel admette; die haben. Differenz
in die parallel admette, die haben

²³ Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara 1999.

si ve bölgede sıkıyönetim ilân edilmesi ile kontrol altına alınan bu isyanın sonuçları ve yaşananlar ise şu şekildedir;

- Çok yeni olan Cumhuriyet rejiminin çok partili hayata hazır olmadığı anlaşıldı.
- Özellikle Menemen olayının çıktığı bölge olmak üzere sıkıyönetim ilân edildi.
- Laikleşmenin ve yeniliğin reddedildiği bir isyan olduğu için laikleşme yolunda atılan adımlar hız kazandı ve halkın devrimleri içselleştirmesi konusunda daha çok çalışma yapılması gerektiği görüldü.
- Cumhuriyet ve laiklik karşıtı bu ayaklanmaya katılan ve Mustafa Fehmi Kubilay isimli yedek subayın öldürülmesinde rol oynadığı düşünülen 105 sanık 15 Ocak 1931 yılından itibaren Divan-ı Harp'te yargılanmaya başlandı.
- Yargılamalar neticesinde ayaklanmaya katılan 37 kişinin idamına, 41 kişinin çeşitli hapis cezaları ile cezalandırılmasına karar verildi.

Bu Serpuşun Adına “Şapka” Denir

Devrimin temellerini her gün derinleştirmek, desteklemek gerekir. Birbirimizi aldatmayalım, çağdaş dünya çok ileridedir. Buna yetişmek, o çağdaşlığa katılmak zorundayız. Bütün boş ve temelsiz sözleri ortadan kaldırmak gerekiyor. Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler anlamsızdır. Şapka da giyeceğiz, Batı’nın her türlü çağdaş eserlerini de alacağız (çünkü) çağdaş olmayan insanlar, çağdaş olanların ayakları altında kalır.

1925 (Atatürk’ün S.D. II, s. 223)

İnsanlık tarihine baktığımızda ulusların en belirleyici özelliklerinden birinin kıyafet olduğunu görürüz. Kimliği bilinmeyen bir buluntunun hangi ulusa ait olduğunu çözerken de başvuru referanslardan en önemlisi yine giyim biçimleri olur. Giyim konusu ulus kapsamının da dışında etnik veya dinî grupların simgesi olarak da kullanıldı çağlar boyunca.

19. yüzyıldan beri batılılaşma çabası içine giren Osmanlı İmparatorluğu için de kıyafet büyük bir sembolik anlam içermekteydi. II. Mahmut Dönemi’nde sarıktan daha modern görünmesi nedeniyle seçilen ve Fas’tan alındığı için “fes” adı verilen serpuş, zamanla Osmanlılığın simgesi hâline geldi. Batı gazeteleri ne zaman bir karikatürde Osmanlılardan söz edecek olsa kafasında fesi olan bir tip çizerek bu durumu görsel anlamda da karikatürize etti.

20. yüzyıla gelindiğinde imparatorluğun en sancılı dönemini yaşayan genç kuşak,

bu oryantal havanın o kadar farkındaydı ki Avrupa'ya giden biri trene biner binmez fesini çıkarıp şapka takmayı ihmal etmezdi.

Bu genç neslin bir temsilcisi, Mustafa Kemal 1910 yılında, o yılın sonbaharında, Fransız ordusunun Picardie'de yapacağı manevraları görmek için Fransa'ya gidecek olan Türk heyetine seçildi. Bu onun Batı Avrupa'ya yapacağı ilk yolculuktu.

Selanik'ten kendine Avrupa kılığı sandığı bir takım elbiseyle, sınırı aşınca giymek üzere bir de şapka aldı. Yanındaki subay, fesini başından çıkarmadı çünkü bunun hâlâ Türk saygınlığının bir sembolü olduğunu sanıyordu. Ama Belgrad'da vagon penceresinden dışarı

baktığı zaman, yemiş satmakta olan küçük bir Sırp çocuğu ona hakaret dolu bir sesle "Tuh! Turkos!" diye bağırdı. Ancak, Mustafa Kemal'in Batı kılığı pek bir şeye benzememişti. Paris'te ataşemiliter olan Fethi onu görünce, "Bu ne biçim kılık?" diye kahkahayla gülmeye başladı. Mustafa Kemal'in kostümü koyu yeşildi, kafasında da Trollülerin giydiği gibi acayip bir şapka vardı. Fethi'nin öğüdü üzerine şapkayı da kostümü de bir kenara atıp Paris modasına daha uygun bir kıyafet seçtiler.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, üniformalı oldukları zaman kalpak giiyorlardı. Bu, Türk subaylarının kullandığı resmî başlıktı. Ama onları hemen öteki subaylardan ayırt ediyor ve hele Fransızların gözünde, onlara komik bir Opera bouffe oyuncusu havası veriyordu. Manevraların yanı sıra yürütülen eleştiri konferanslarında yabancıların Türk subaylarını ciddiye almadıklarını, Mustafa Kemal, kolayca fark etti. Ama, onların bu şık kıyafetleri altında, askerlik bilgilerinde birtakım eksiklikler olduğunu anlamamış değildi. Kendini hiçbir Avrupalıdan aşağı görmediği için onların kendisine böyle yan bakmaları onu üzüyordu. Genellikle, ağzını açmadan duruyor, ilk olarak gördüğü bu modern Batı ordusunu dikkatle kendi içinde değerlendirmekle yetiniyordu. Ara sıra bu sessizliği bozmak, karşısındakilerden üstün bulduğu kendi düşüncelerini ortaya vurmak isteğini duyuyordu.

Bir gün harita başında ertesi günkü manevra planları tartışılırken uluorta lafa karışarak büsbütün başka bir plan teklif etti. Hazır bulunan kurmay subaylara, kararlaştırmış oldukları saldırı noktasını değiştirmeleri gerektiğini söyledi. Subaylar onun bu iddialı, küstah konuşmasını, küçümsemeyle karışık bir sinirlilikle karşıladılar. Ama, ertesi günkü manevrada, onun haklı olduğu meydana çıktı. Yüksek rütbeli yabancı subaylardan biri bunu onun yüzüne karşı itiraf ederek “Sizin görüşünüz, herkesin görüşünden daha doğruymuş,” dedi. Sonra şakayla, “Ama başınıza bu tuhaf şeyi neden giyiyorsunuz?” diye ekledi. “Bunu giydiğiniz sürece kimse sizin görüşlerinize değer vermeyecektir.”

Mustafa Kemal hiç olmazsa kendi heyet başkanı üzerinde olumlu bir etki bırakmıştı. Başkan, onun kafası işleyen bir subay olduğunu görüyor ve planlarını dikkatle dinliyordu. Ama Selanik’e döndükten sonra Mustafa Kemal yine zaman zaman umutsuzluk nöbetlerine kapılmaya başladı. Çünkü hâlâ terfiinden söz edilmiyordu. Bir akşam onu bürosundan almaya gelen bir arkadaşına, “Ordudan istifaya karar verdim.” dedi. Beyaz Kule gazinosuna doğru yürürlerken öfkeyle, “Bu adamlarla daha fazla çalışamam.” diye tekrarladı. “Geçinemiyorum onlarla.” Ama, bir saat kadar konuştuktan sonra fikrini değiştirdi.

“Peki ya sen, sen ne olacaksın?”

Mustafa Kemal bu soruya esrarlı bir tavırla cevap veriyordu: “Ben de sizi bu yerlere atamaya yetkili adam olacağım.” Fethi gülerek, ona “Bekri Sultan Mustafa” diye takılmaya başlamıştı. ¹

Mustafa Kemal, 1913’te Sofya Ataşeliğine atandı. Görevlerine ciddi olarak sarılmıştı. Fethi Bey’le kendisinin düşüncesi de bu görevin askerî olduğu kadar siyasi olduğu yolundaydı. Memleketi yakından tanımak ve özellikle nüfuzlu Türk azınlı-

¹ Lord Kinross, Atatürk, Bir Milletlin Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar, 2018, İstanbul, s.61, 62.

ğıyla daha yakın ilişki kurmak çabasına girişti. Şakir'le birlikte Türklerin oturduğu bölgeleri dolaştı. Soydaşlarının bu yabancı ülkede çok iyi bir hayat sürdüklerini görerek hayret etti. Bulgaristan Türkleri rahatça ticaret yapıyor, bunda da başarı gösteriyorlardı. Oysa Türkiye'de alışveriş, sadece yabancıların elindeydi. Türkler, Plevne'de ve daha başka yerlerde endüstri kurmuşlardı. Gençlerin de birçoğu büyük para kazanmıştı. Kadınları da ana yurttaki kadınlara göre daha serbesttiler, çoğunlukla peçesiz dolaşıyorlardı. Her yerde, daha Türkiye'de benzeri görülmeyen güzel okullar açılmıştı.

Mustafa Kemal, kendi ülkesinde de kendi milletinin nasıl bir yaşam düzeyine erişebileceği ve erişmesi gerektiği üzerinde belirli bir düşünce edinmeye başladı. Bu geziler sırasında, köylülerde gördüğü sağlamlığı da takdir etmeye başlamıştı. Bir gün danslı çay saatinde, Sofya'da şık bir gazonoda oturmuş, orkestrayı dinliyordu. O sırada köylü kılığında bir Bulgar girip yanındaki masaya oturdu. Garsonu üst üste çağırdı. Garson onu önce önemsemedi sonra da servis yapmayı reddetti. Arkadan da gazinonun sahibi, köylüye çıkıp gitmesini söyledi. Köylü, “Beni buradan atmaya nasıl cesaret edersiniz?” diye kalkmayı reddetti. “Bulgaristan'ı benim çalışmam yaşıyor. Bulgaristan'ı benim tüfeğim koruyor.” Bunun üzerine polis çağırıldılar. O da köylüden yana çıktı. Köylüye çay ve pasta getirmek zorunda kaldılar, o da bunların parasını tıkr tıkr ödedi. Mustafa Kemal sonra, bu olayı arkadaşlarına anlatırken “İşte ben Türk köylüsünün de böyle olmasını istiyorum.” dedi. “Köylü memleketin efendisi durumuna gelmedikçe Türkiye'de gerçek bir ilerlemeden söz edilemez.”

Kafasında, ilerideki Kemalist slogan böyle filizlenmişti: “Köylü, memleketin efendisidir.” Bundan başka bir parlamento rejiminin nasıl işlediğini de gözıyla görüp öğrenecekti. Şakir Zümre, Bulgar Meclisi'nde milletvekiliydi. Bir sürü partilerden oluşan bu mecliste, Türk milletvekillerinden kurulu on yedi kişilik küçük grup, sayısıyla ölçülmeyecek bir önem taşırdı. Karışık tartışmalar arasında dengeyi korur, arada bir de oylarıyla bir tarafın ağır basmasını sağlardı. Mustafa Kemal geceler gecesi, meclisin balkonunda oturur, görüşmeleri dikkatle izler, ileride yararlanmak üzere parlamento taktiklerini derinlemesine incelerdi; tıpkı bir savaş alanında askerî taktikleri incelediği gibi. Üstelik, burada daha elle tutulur bir amaç da güdüyordu. Türk azınlığı eliyle, politika mekanizmasını kendi ülkesi yararına işletmenin mümkün olduğu kanısındaydı.

Bulgaristan Türklerinde, ilk önce, milliyetçi bir bilinç uyandırmak gerekiyordu. Mustafa Kemal bunun için, elçilik yoluyla, iki Türkçe gazeteyi denetimi altında bulunduruyor, haber ve yorumlarına istediği gibi yön veriyordu. Türk azınlığı içindeki hocaları ve öteki nüfuzlu kişileri etkilemek için ajanlar yolladı ve örtülü ödenekten hesaplı şekilde para dağıttı. Bu çalışmalarını sırasında, gerici unsurlarla

çatışmak zorunda kaldı. Bunlar, Mustafa Kemal'le Fethi Bey'in Sofya sokaklarında fesle değil de şapkaıyla dolaşmasını bir türlü hazmedemiyorlardı. Bir Türk elçisinin bu biçimde davranışını, çok utandırıcı bir hâl olarak görüyorlardı. Bu da Mustafa Kemal'e, öteden beri meraklı olduğu bir konuda, şapka ile fesin kıyaslanması konusunda, birtakım konuşma ve tartışmalara girişmek fırsatını verdi. ²

Kılık kıyafetin düzenlenmesi konusu, Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'in zihninde belirginleşmişti. Erzurum Kongresi'nin kapandığı akşam, Paşa'nın Mazhar Müfit Kansu'ya not ettirdiği maddeler arasında 4. sırada "Fes kalkacak, uygar uluslar gibi şapka giyilecektir." ³ cümlesi yer alıyordu.

1923 yılı Nisan ayında Çankaya Köşkü'nde, Gazi'nin yanında bulunan yedi sekiz kişiden biri ona sordu: "Bir gün başımıza şapka giyebilecek miyiz." Atatürk cevap verdi: "Şapkayı önce bahriyelilere giydiririz, onlar halka seyrek göründüklerinden göze batmazlar; sonra ordu giyer, bu askerlik işi olduğu için kimse karışamaz. Onları göre göre münevverler de alışmaya başlar." ⁴ Şapka konusunda uygulama, köşkte konuşulduğu gibi olmayacaktı. Atatürk, inkılaplar söz konusu olduğunda "tedrici" (yani derece derece, yavaş yavaş yapılan) değil, "ani" davranılması gerektiği fikrindeydi. ⁵ Gazi, şapka ve kılık kıyafetin düzenlenmesi hususunda da ikinci yolu takip edecekti.

Gazi kararını vermişti. Uzun süredir davet edildiği Kastamonu'ya gidecekti ancak bu gezi herhangi bir Anadolu şehrine yapılan geziden farklı olacaktı. Kastamonu Gezisi, 1919'dan itibaren Atatürk'ün zihnini meşgul eden, zaman zaman yakın çevresiyle paylaştığı bir devrimi gerçekleştireceği gezi olacaktı. Atatürk dönemin Halk Fırkası genel sekreteri Saffet (Arıkan) Bey'e neşeli bir şekilde "Çocuğum, Kastamonu'ya gidiyorum. Şapkayı orada giyeceğim." dedi. ⁶

23 Ağustos 1925'te Gazi Mustafa Kemal, başında Panama şapkasıyla Ankara'dan Kastamonu'ya hareket etti. Kastamonu halkı, aynı günün akşamı coşkulu bir şekilde Atatürk'ü karşıladı. Gece, halk ve esnaf fener alayı düzenlediler. Millî marşlar, Türküler söylendi. Kendisi için hazırlanan konakta dinlenmeye çekilen Atatürk, bir süre sonra konağın önünde biriken halkın yanına inerek oyunları buradan izledi. 24 Ağustos Pazartesi günü mareşal üniforması ile kışlayı ziyaret eden Gazi, meşhur "Bir Türk dünyaya bedeldir." özdeyişini burada söyledi.

³ İnan, Afet, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ank. Başbakanlık Basımevi 1973, s.61.

⁴ Sevük, İsmail Habip, "İnkılâplar ve O", Cumhuriyet, 27 İkinci Kânun 1939.

⁵ İsmail, Habip Sevük, Age. Şapka inkılabı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Doç. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa, "Atatürk'ün Kastamonu Seyahati ve Şapka inkılabı", Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Mayıs 2000, Kast. 2001, s.13-20.

⁶ Mehmet Baytimur- Aziz Demircioğlu-Hasan Çelikoğlu, Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi, Ank. 1982.s.22.

Kışlanın ardından hastane ve kütüphaneyi gezen Gazi Mustafa Kemal, kütüphanede konuşmaların seyri, sarık etrafında gelişince, "Sarığı yetkili olmayana sardırma-malı. Bir de görevlerini yaparken sardırmalıdır." cümlesi ile seyahat amacının ilk ipucunu verdi. Ardından Kastamonu Belediye binasını gezen Atatürk, ilçelerden gelen heyetleri kabul ederek onlarla görüştü. Burada İnebolu heyeti, Gazi'yi ilçelerine davet etti. Belediye binasında uygarlık kavramı etrafında bir konuşma yapan Atatürk giyim konusunda da uygar olmanın zorunluluğundan söz ederken şunları söyledi:

*"Biz her açıdan çağdaş insan olmalıyız. Çok acı gördük. Bunun nedeni dünyanın gelişimini anlamadığımız içindir. Düşüncemiz, aklımız çağdaş olacaktır. Şunun bunun sözüne önem vermeyeceğiz. Çağdaş olacağız. Bununla övüneceğiz. Türk ve İslam dünyasına bakınız. Düşünceleri; çağdaşlığın gerektirdiği kapsama yükselmediği için ne büyük felaketler, ne ıstıraplar içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandır. Uygarlık öyle kuvvetli bir ateştir ki ona uzak olanları yakar ve mahveder."*⁷

25 Ağustos Salı günü, Gazi Mustafa Kemal ve beraberindekiler İnebolu'ya hareket etti. Yollarda köylüler, cephelerde savaşmış gaziler, sevgi gösterilerinde bulundu. Ecevit ve Küre'den geçerek, akşam üzeri İnebolu'ya gelen misafirleri, coşkulu bir kalabalık karşıladı.

26 Ağustos Çarşamba günü, mareşal üniformasıyla belediye binasına gelen Gazi, burada başlarında kâhyaları ile birlikte İnebolu kayıkçıları ile diğer heyetleri kabul etti. Kayıkçılara iltifat ettikten sonra akşam üzeri İnebolu çarşısını sivil elbise ve elinde şapkası olduğu hâlde dolaştı. Gece İnebolu kayıkçılarının gösterilerini ve fener alaylarını izledi. 27 Ağustos Perşembe günü sivil elbise ve elinde şapkası ile İnebolu Türk ocağı binasına geldi ve çağdaşlaşma kavramına ve kıyafetin çağdaşlaşmayla ilgisine dair bir konuşma yaptı:

"Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp yüceltmenin anlamı yoktur. Çağdaş ve uluslararası kıyafet bizim için, çok değerli milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpın veya fotin, bacakta pantolon; yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve tabii ki bunları bütünleyen başta güneş siperlikli serpuş, bunu açık söylemek isterim."⁸

Konuşmasının devamında, "Bu serpuşun adına şapka derler." cümlesi ile de şapka devrimini ilan etti.

⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ank. 1997, s. 216.

⁸ Sevük, Age.

Halkın şapkeyi kabul etmesi beklenildiği kadar kolay olmadı çünkü fes bir kültürel kimlik hâline gelmişti. Bu kimlik müslümanlık kavramı ile de bağlantılıydı. “Şapka” halk için İslami değerlere karşıymış gibi bir algıyı oluşturmaya çalışan ikilik yaratmak isteyen kesim için bir araç hâline gelebilirdi. Bu nedenle durum yasal bir düzenlemeyi zorunlu kıldı.28 Kasım 1925’te 671 Sayılı Şapka Kanunu ile milletvekili, memur vb. devlet çalışanlarının yanı sıra halk da kapsam içine girdi.

Şapka giyilmesiyle ilgili uygulama beklenmedik ölçüde sert tepkiler yarattı. Sivas’ta, Erzurum’da, Rize’de, Maraş, Giresun ve Kayseri’de ayaklanma girişimleri yapıldı. Bazı çevreler, kıyafette gayri müslimleri taklit, inanç ve davranışlarda da aynı yolu tutmaya yol açar propagandası yapmaktaydılar. Bu propagandanın yarattığı karışıklık, kaynaşma ve hatta ayaklanma girişimlerini, İstiklal Mahkemeleri, Takrir-i Sükûn Kanunu’nu enerjik bir şekilde uygulayarak önlediler. Kılık kıyafette bütünlük sağlanmasıyla bir anlamda millî birlik pekiyor ve Türkiye Cumhuriyeti dünyaya ayak uyduruyordu.⁹

⁹ Çaycı, Abdurrahman, Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Dönüşüm Sancıları

Şapka ile ilgili düzenlemenin ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çağdaşlaşma ile ilgili atılımlarına ara vereceğini düşünen bir taraf vardı. Onlara göre Gazi, devrimler ve dönüşüm konusunda hızını kesmeliydi.

Oysa Mustafa Kemal; dönüşümün uzun zamana yayıldığında karışıklıkların çıkacağını çok iyi biliyor, direncin gerçek amacını görüyordu. Çağdaşlaşmanın gereği bütün hamleler en kısa sürede hayata geçirilmeliydi. Sonrasında bunları yaşamın doğal akış içinde halka yaşatarak benimsetecekti. İyi ve güzel olanı yaşadıkça sorgulama bitecekti.

Sonraki adım kısa sürede geldi. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair 30 Kasım 1925 tarih ve 677 Sayılı Kanun; şeyhlik, dedelik, dervişlik vb. görevlerle ilgili giysileri yasaklamaktaydı. ¹ 3 Aralık 1934 tarihli "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun" ise din görevlilerinin ibadethaneler ve dinî ayinler dışında dinî giysilerini

¹ Yalçın, Bekir Sıtkı – İsmet Gönülal, Atatürk İnkılabı-Kanunlar-Kararlar-TamimlerBildiriler-Belgeler-Gereke ve Tutanaklarıyla, Ankara 1984, s.112.

giymelerini yasaklıyordu ancak, her dinin birinci derece amirine* her yerde dinî giysisini giyebilme hakkı verildi. ²

Kıyafet inkılabı ile aslında Türk kültürünün özüne geri dönüldü çünkü gömlek, pantolon, ceket, çizme vb. zamanımızda modern giyimi oluşturan giysiler Türk Bozkır Kültürü'nün ürünüydü. Bu giysiler Türk usulüne göre yapılan askerî düzenlemeler sonucunda MÖ IV. yüzyılda Çin'e, MS V. yüzyılda Avrupa'ya ve MS VI. yüzyılda Bizans'a yayılmıştı. ³

Gazi, kadınların giysileri konusunda teşvik ediciydi, zorlayıcı değildi. Şapka inkılabında olduğu gibi kadın kıyafeti konusunda da bir kanun çıkarılması gerektiği yolundaki önerilere olumlu bakmadı. Kadının sokaktaki giysisine karışmadı. Ancak devlet dairelerinde kıyafet yönetmelikleri ile modern giyimi geçerli kıldı.

Mustafa Kemal Paşa meclislerinde çağdaş giyimli kadınlara yer verdi. Onlara iltifat etti. Onun bu tutumu modern giyimi özendirici oldu. Eşi Latife Hanım, döneminin en çağdaş kadını görünümündeydi.. İl ve ilçelerdeki bürokrat hanımları, kadın öğretmenler ve kadın memurlar da aynı yolu takip ettiler. Bulundukları yerde modern giyimin öncüsü ve temsilcisi oldular.

Diğer taraftan bazı il ve ilçelerde vilayet meclisleri veya belediye meclisleri ve idare heyetleri çarşaf ve peçenin kaldırılmasına dair kararlar aldılar. Ancak bu kararlarını uygulayamadılar. Çünkü peçe ve çarşafı yasaklayan bir kanun çıkarılmış değildi. Yani, alınan kararların uygulanmasını sağlayacak hukuki zemin oluşturulmamıştı.

Sonuç olarak peçe, çarşaf ve tesettür meselesinin çözümünün kadınların kültür düzeyinin yükselmesinde olduğu görülmüş ve bu yöne ağırlık verilmişti. Ayrıca halka benimsettirilecek olan diğer düzenlemelerin etkisiyle bu problemin çözülmeceği düşünülüyordu.

Kadın Hak Ettiği Yeri Alıyor

Kadınların kültür düzeyinin yükselmesi için sosyal yaşamın içinde kadının daha çok yer alması gerekiyordu. Cumhuriyet ilân edildiğinde Türk kadını hâlâ hukuken erkeğin çok çok gerisindeydi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kadını her bakımdan erkeği ile eşit hâle getirmeyi amaçlıyordu. O, "Mümkün müdür ki bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilir?" diyordu. ⁴

² Age.

³ Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, (17.Baskı), İstanbul 1998, s.319.

⁴ Karal, Enver Ziya, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul 1986, s.62.

İstambula gelen murahhaslar gördüklerine hayran Dün kongre türk kadın sayıavlarını şiddetle alkışladı

*Açılış celseinde salonda görünen ve reis M. Ahi'ni dinleyen kadınlar
200 milyon kadın temsil eden 4 tırme yolları giymek için ke- | dikleri yazdı idi. Genç hayranlar*

22 Nisan 1935 tarihinde İstanbul'da Milletlerarası Kadın Kongresi'ni toplayan ve himayesine alan Gazi, Türk kadınına dünyaya açmak amacındaydı.⁵

Atatürk Medeni Kanun ile Türk kadını evinin tek kadını yapmış, kumadan kurtarmış, boşanma hakkı vermiş, mirasta ve şahitlikte erkekle eşit hâle getirmişti. Henüz Avrupa'da pek çok ülkede kadına seçme ve seçilme hakkı verilmeden

önce Türk kadını 3 Nisan 1930 tarihinde belediye seçimlerine katılma ve 5 Aralık 1934 tarihinde de milletvekili seçme ve seçilme hakkı elde etti. Hatta Atatürk'ün bizzat ilgilenmesi neticesinde 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekili Meclis'te yer aldı.⁶

Görüldüğü üzere kadın hakları ile ilgili olan bu gelişmeler Atatürk'ün kişisel çabaları sonucunda gerçekleşti. Türk toplumunun gerek kadını gerekse erkeği bu haklara sahip çıkacak olgunlukta değildi. Örneğin, inkılap taraftarı bir taşra gazetesinde 1929 yılına ait bir yazıda İstanbul Kadınlar Birliği'nin kadınların polis yapılması konusundaki çabaları alaya alınmaktaydı.

Bu arada harf inkılabını takiben açılan halk dershanelerine ve millet mekteplerine kadınların devam etme oranı çok düşük olmuştu. Hatta başlangıçta Ordu'da açılan halk dershanelerinde kadınlara ait tek bir kursun dahi bulunmaması dikkat çekiciydi. Teftişe gelen Maarif Emini Tefvik Bey'in uyarısı sonucunda Türk Ocağı'nda kadınlar için bir kurs açılabilmişti.⁷

Kadın hakları ile ilgili düzenlemelerle Türkiye'de kadınlar hak ettikleri değeri görünüşte kazandılar ama bu değer toplumsal yaşama tam olarak geçmesi kolay olmadı. Kadınlarımız, Atatürk'ün düşündüğü gibi, kültürel açıdan geliştikçe haklarını ve toplumsal eşitliklerini gerçek anlamda kazandılar.

Kadınların toplumdaki yerile ilgili düzenlemelerden sonra bir başka düzen gereken konu da nüfus kayıtları ile ilgiliydi.

⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları V, Ankara-1972, s. 181

⁶ İnan, Afet, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, (4. Baskı), İstanbul 1982, s. 1 95, 209.

⁷ Sarısaman, Sadık, Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve Bu İnkılapların Özümseme Meselesi,

Kimlikler Belirleniyor

Cumhuriyet yönetimine kadar insanları birbirinden ayırt etmek için farklı yöntemler kullanılıyordu ancak yine de kişileri ayırmakta güçlük çekiliyordu. Bu yöntemler şunlardı: 1- Aile adıyla birlikte anma: Ahmet Afşaroğlu, Aleksander Boyacıyan,

Yorgo Dimitris gibi. 2- Baba adıyla anma: Ahmet Mithat, Mustafa Sabri, Zekeriya Fevzi gibi, 3- Memuriyetleriyle anma: Doktor Adnan, Kaymakam Fahri, Baytar Mustafa gibi. 4- Doğum yerleri ile birlikte anma: Mustafa Kemal Selanik, İsmet İzmir, Fevzi Soğukçeşme gibi. 5- Lakaplarıyla anma: Baba Cemil, Efe Kazım, Ayı- cı Arif gibi. 6- Kusur ve eksiklikleriyle anma: Topal Osman, Çolak İbrahim, Kör Cemal gibi.

Cumhuriyet hükûmeti, insanların ayırt edilmesine yönelik ilk uygulamasını okullarda gerçekleştirdi. Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1925 yılı ders kayıtlarından önce yayınlamış olduğu bir genelgede öğrencilerin aile isimlerini nasıl kullanacakları açıklandı.

Buna göre aile ismi küçük isimden önce gelecekti. Aile ismine bitişik olarak erkek öğrenciler için oğlu, kız öğrenciler için ise kızı sözcükleri yer alacaktı: Çapanoğlu Yusuf, Durmuş'un Hatice gibi. Aile isimleri olmayanlar hatırlayabilecekleri en eski atalarının adını veya lakabını alacaklardı. Eğer atalarını bulamazlarsa kendilerini tarihteki meşhur bir kişiye bağlamamak kaydıyla Türk adları arasından herhangi birisini benimseyebileceklerdi. Yine ayıplama ve yerme konusu olmayacak lakapları da aile ismi olarak kullanabileceklerdi.

Millî Eğitim Bakanlığının söz konusu genelgesine göre gayrimüslim Türk vatandaşları aile isimlerinin sonundaki yabancı ekleri kaldıracaklardı. Örneğin, Vartabet Karagözyan yerine Karagözoğlu Vartabet, Dimitri Baltacis yerine Baltacıoğlu Dimitri isimlerin kullanacaklardı.

Türk olmayan Müslüman Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ise aile isimlerinde ki Arapça, Farsça vb. sözcükleri Türkçeleştireceklerdi. Örneğin, Ali Efendi Elhasi yerine Bakırcıoğlu Ali, Mehmet El Cebeli yerine Dağlıoğlu Mehmet isimlerini kullanacaklardı. Türkçeleştirilmeyen aile isimleri taşıyanlar ise yeniden Türkçe isim alacaklardı. Bununla beraber Türklüğün dışında da bir aitlik ifade eden veya çağrıştıran aile isimleri de kullanılmayacaktı. Örneğin, Arapoğlu, Çerkezoğlu, Felahoğlu gibi isimler alınamayacaktı.⁸

⁸ Sarısan, Sadık, Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve Bu İnkılapların Özümseme Meselesi,

Bu genelge ile bağlantılı olarak 21 Haziran 1934 tarihinde de Soyadı Kanunu çıkarıldı. 24 Aralık tarihinde ise Bakanlar Kurulu tarafından kanunun nasıl uygulanacağını gösteren bir Soyadı Tüzüğü çıkartıldı.

Soyadı ile ilgili kanunlardan bir tanesi de Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadını veren 24 Kasım 1934 tarih ve 2587 Sayılı Kanun'dur. Bu kanun, 17 Aralık 1934 tarihli ikinci bir kanunla desteklenmiştir. Buna göre "Atatürk" soyadı başına ve sonuna ekler getirilerek dahi olsa hiç kimse tarafından öz adı veya soyadı olarak alınamaz ve kullanılamaz.⁹

Soyadı kanununa halk tarafından hiçbir direnç gelmedi çünkü bu kanun ile insanların tanınması kolaylaşmış, karışıklıkların önüne geçilmişti. Günümüzde bu konudaki tek değişiklik aile reisliğinin erkeğin üzerinden alınması ve kadına kızlık soyadını da taşıyabilme hakkının verilmesidir.

Cumhuriyet Hükûmeti'nin prensiplerinden bir tanesi de ad ve soyadı kullanımı yoluyla sosyal hayatta ayrıcalıklara son vermek olmuştur. Bu düzenleme ile öteden beri varolan ve sosyal hayatta bir sınıf görüntüsü vermeye başlayan kişi ve grupların ünvanları ellerinden alındı. Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile birlikte bu kurumlardaki görevlilerle ilgili ünvanlar da kaldırıldı.¹⁰

Yine sınıflaşmanın önüne geçmek amacıyla 26 Kasım 1934 tarihli bir kanunla da Efendi, Bey, Paşa gibi ünvanların kullanılması yasaklandı. Bu kanun harp madalyaları hariç olmak üzere insanlar arasında ayrıcalık ifade eden sivil rütbe, resmî nişan ve madalyaların da kullanılmayacağını açıklamaktaydı.¹¹

Takvimler Değişiyor

Osmanlı Devleti Miladi 1840 yılından itibaren ekonomik gerekçeler yüzünden Hicri Takvim'in yanında Rumi Takvimi de kullanmaya başlamıştı. Rumi Takvim, Hicri Takvim'in aksine güneş yılı esasına göre düzenlenmiş bir takvimdi. Yani bir rumi yıl, hicri yıldan 11 gün daha uzun olup miladi yıla eşitti. Ancak Rumi takvime İslami bir hüviyet verebilmek için o günkü hicri tarih olan 1256 Rumi takvim için de geçerli kabul edilmiştir. Böyle olunca 1256 yılı itibarıyla Rumi ve Miladi takvimler arasında mevcut olan 584 yıllık fark sabit bir rakam olarak kalmıştı.

26 Aralık 1925 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 698 Sayılı Ka-

⁹ Yalçın Bekir Sıtkı - İsmet Gönülal, Atatürk İnkılabı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s.541-542.

¹⁰ Yalçın Bekir Sıtkı - İsmet Gönülal, age, s. 111- 112.

¹¹ Yalçın, Bekir Sıtkı - İsmet Gönülal, age, s.181-182

nun'la Rumi takvim yürürlükten kaldırılarak 1 Ocak 1926 tarihinden başlayarak Miladi takvim kullanılmaya başlandı. Bu arada özel durumlar için Hicri takvimde kullanılmasına izin verildi. Takvim ile ilgili son değişiklik 1 Ocak 1945 tarihinde gerçekleşti. 4696 Sayılı Kanun, Rumi takvimden Miladi takvime aktarılan Teşrinievvel, Teşrinisani, Kununuevvel, Kanunusani isimlerini Ekim, Kasım, Aralık, Ocak şeklinde değiştirdi.¹²

Takvim değişikliği modern dünya ile bütünleşmemizi sağladı.Yöresel halk takvimlerinde Rumi takvimdeki bir kısım bilgiler kullanılmaya devam ediliyorsa da Miladi Takvim sosyal hayata getirdiği kolaylıklar dolayısıyla halkımız tarafından hemen benimsendi.

Saatler de Değişiyor

Ülkemizde öteden beri güneşin battığı anı 12.00 kabul eden alaturka saat sistemi geçerliydi. Güneş her yerde farklı zamanlarda battığı için bu sistemdeki saatte ulusal birliği sağlamak mümkün değildi. Ayrıca, güneşin batması yükseklik nedeniyle de farklılık gösterebiliyordu. Güneşin tepe noktasında battığı anı esas alan Grubi Saat ve tamamen battığı anı - ki bu an akşam ezanı vaktidir- esas alan Ezani Saat ortaya çıkmıştı. Bu iki saat arasındaki zaman süresine "temkin" denilmekteydi.¹³

Zevali saat ise güneşin en tepe noktada bulunduğu anı (gün ortası) 12.00 olarak kabul eden bir sistemdi. Öğleden sonrası için de sayımlar yeniden sıfırdan başlar ve 12.00'ye kadar devam ederdi. Bu sistem ile de saatte ulusal birliği sağlamak mümkün değildi.

Saat konusunda karışıklıklara son vermek için 26 Aralık 1925 tarih ve 697 Sayılı Kanun'la alafranga saat sistemine geçildi. Bu sistemde gece yarısından başlayarak gün 24 saate bölündü. Türkiye Cumhuriyeti İzmit'ten geçen 30. meridyeni esas alarak ulusal saat sistemini oluşturdu.

Ancak, ülkemizde bir süre yeni saat sistemini uygulamakta güçlük çekildi. Halk Ezani saat kullanma alışkanlığını terk edemiyordu. Bunda muvakkithanelerde¹⁴ hâlâ Ezani saatin de bulunması etkiliydi. Resmî ve gayri resmî davetlerde zaman belirlenirken Ezani saatin esas alındığı da oluyordu. Bilgisizliğin bir sonucu olarak halk arasında namaz vakitlerini belirlemekte alafranga saatin yetersiz kaldığı kanaati de vardı.¹⁵

¹² Age.

¹³ Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, İstanbul,1997.

¹⁴ Muvakkithane, namaz vaktinin ve saatinin belirlendiği gözlemevi.

¹⁵ Yeşil Giresun, Num-ro: 130, 6 Eylül 1928.

Zaman konusundaki karışıklıkların önü alınamayınca valilikler muvakkithanelerdeki Ezanî saatleri kaldırmış bütün saatleri alafranga saat esasına göre ayarlatmışlardı. Bir süre muvakkithane dışındaki Osmanlı Bankası, telgrafhane vb.nin saatleri halkı yanıltmaya devam etmişse de sonunda bunlar da muvakkithaneyi esas almak durumunda kaldılar. Resmî dairelerde de yeni sistem esas alınınca halk ister istemez bu sisteme uymak zorunda kaldı.

Medeni Türk Kadınına Medeni Kanun Yakışır

1917 Aile Kararnamesi ile Osmanlı Devleti'nde hukuki alanda kadınlara yönelik yenilikler getirilmeye çalışılmıştı. Çok eşlilik, boşanma gibi konularda kadın lehine bazı çalışmalar yapılmışsa da bu hiçbir zaman bir reform olamamıştı. 1920 yılında aile hukukunda değişiklikler yapılmak istenmişti. Eskiden 12 ve daha küçük yaştaki kızlar evlenebilirken bu sınır 17 yaşa çıkarılmış, evliliklerin hâkim

ve tanıklar önünde resmî nikâh şeklinde yapılması kabul edilmişti. Boşanma konusunda da kadına bazı haklar verilecekti. Evlenmeden önce kadın, erkekten ikinci bir eş aldığı takdirde bunu istemezse boşanma hakkı talep edeceğine dair söz alabilirdi. Eşler arasında adalet sağlayamazsa eşlerden biri tarafından boşanma uygulanabilecekti. Görüldüğü gibi bu az sayıdaki yenilik bile gerçek anlamda eşitlik sağlayamamış ve erkeklerin lehine toplumsal ve hukuki düzeni azaltmış olsa da tam olarak eşitlik gerçekleşmemişti. Bu değişiklikler yeni sorunları da beraberinde getirdi ve nitekim 1921 yılında Padişah Vahdettin tarafından ortadan kaldırıldı. ¹⁶

Mece kaldırılıp Roma hukukuna dayanan Medeni Kanun'un getirilmesiyle Osmanlı yaşamına son darbe vurulmuş oldu. Bir toplumun en temel haklarını içeren, aile birliğini doğrudan ilgilendiren bu alan şeriat kanunlarından kurtarılarak gerçekçi hükümlerin yer aldığı bir içeriğe dönüştü. Cumhuriyet kanunları içinde en önemlisi işte bu yüzden Medeni Kanun'dur.

Türk Medeni Kanunu ile kadınlara erkek arasında sosyal, siyasal, ekonomik açıdan fark olmaması ve toplumda kadının hak ettiği yeri almadıkça toplumun çağdaş

¹⁶ İnan, Afet, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s.87-88.

düzeyle gelemeyeceğine inanan Atatürk bu fikirlerini şöyle açıklar:

"Türk kadınının ruhunu bilmeyen sathi nazarla, Türk kadınlarının görünüşüne bakarak diyorlar ki 'Türkiye medeni bir millet olamaz? Çünkü Türkiye halkı iki parçadan ibarettir. Kadın ve erkek diye iki kısma ayrılmıştır'. Hâlbuki bir sosyal toplumda aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleriyle beraber yürümezse ilim ve fende ilerleme imkânı yoktur."

*"Daha endişesiz ve korkusuzca, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına çalışmamızda ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadını ilmi, ahlaki, sosyal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmak yoludur."*¹⁷

*"Beşikten çocuklarının ruhuna mertlik ve fazilet telkin etmesi sayesinde idi. Şunu söylemek istiyorum ki kadınlarımızın umumi vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gereklerine göre evlat yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların, bugünkü evlatlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli özellikler taşıyan evlat yetiştirmek, evlatlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv hâline koymak, pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar."*¹⁸

Kadınların giyimlerine ilişkin olarak da şunları söyler: *"Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki başına bez veya peştemal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın manası, gereği nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hâl milleti çok gülünç gösteren manzaradır. Derhal tashihî lazımdır."*

Atatürk Türk kadınına getirilen bu özgürlükleri topluma benimsetmek ve yaygınlık kazandırmak için bizzat kendi yaşam tarzı ile de topluma örnek olmaya çalıştı. Eğitimli ve kültürlü olan Latife Hanım'la evlenirken eşi de nikâhta bulundu, konuklar çağırılmıştı. Giyimi, davranışları ile Avrupalı özellikleri taşıyan Latife Hanım her zaman Atatürk'ün yanında bulundu ve davetlere, toplantılara katıldı. "Bir toplumu oluşturan iki cinsten yalnız birinin çağdaş gerekleri kazanmasıyla yetinilirse o toplumun yarından fazlası artık güçsüz kalmış olur." diyen Atatürk, kadınların her alanda eşit yaşamasını istemişti. Seyahat araçlarında kadınlara ayrılan bölümler kaldırıldı, kadınlar serbestçe araçlarda seyahat edebildiler. Bu olay Meclis'te eleştirilmiş, "Müslüman bir Cumhuriyet" yönetimine yakışmadığı söylenmişti. Oysa kadınlar özgürce seyahat edebilmenin zevkini yüzyıllar sonra ilk kez yaşadı. Gemi

¹⁷Atatürk, Söylev ve Demeçler, C.II, s.150,151.

¹⁸Atatürk, Age, C.II, s.150-151.

güvertesinde yapılan ilk seyahati o kadar özgürce yaşamışlardı ki bir saatlik yolculuk onlara okyanuslarda bir seyahatin zevkini tattırmıştı.

Kadın hakları konusunda yeni Türk Devleti'nde en önemli süreçlerden biri olan Türk Medeni Kanunu'nun kabulüyle Türk kadını insanlık onuruna yakışmayan kısıtlamalardan kurtarıldı. Hukuki ve sosyal alanda tam bir kadın erkek eşitliğinin önü açıldı. Kadınlar eğitim öğretim görüp çalışma hayatının her alanında kendilerine yer buldular, maddi ve manevi güce sahip oldular. Laik devlet yolunda güçlü bir adım atıldı. Bu gün sanatta, sporda, siyasette, eğitimde, bilimde ve hayatın her alanında dünya çapında başarılı kadınlarımızın varlığı son 2 yüzyılda kadın hakları konusunda atılan adımların ama en önemlisi Atatürk'ün üstün öngörüsü ile, topluma örnek olan yaşantısı ile, çağının ötesindeki vizyonu ile söz konusu olmuştur.

Ağırlık ve Uzunluk Ölçüleri de Değişti

Osmanlı döneminde 60 cm veya 65 cm uzunluğa eşit olan endaze, parmak ucundan omuza kadar uzunluğu ifade eden ve ortalama 75,8 cm kabul edilen arşın ile adım, ayak, kulaç gibi uzunluk ölçüleri kullanılıyordu. ¹⁹ Bu ölçüler standart ölçüler değildi. Hele adım, ayak, kulaç gibi ölçülerle sağlıklı bir iş yapmak hiç mümkün değildi. Bunların yerine 26 Mart 1931 tarih ve 1782 Sayılı Kanun'la modern dünyanın kullandığı metre sistemi kabul edildi. Artık uzunluk ölçümü milimetre, santimetre, desimetre, metre, dekametre, hektometre, kilometre ile ifade edilecekti.

Ağırlık ölçülerine gelince bu gr temel birimi dirhem idi. Dirhem Mısır'da 3,0889 gram, İstanbul'da 3.207 gram idi. 400 dirhem bir okkayı oluşturuyordu. İstanbul için bir okka 1,282 gram ağırlığı ifade etmekteydi. Diğer şehirlerde okkada küçük farklılıklar görülebiliyordu. Okka yerine vakiye ve kıyye tabirleri de kullanılıyordu. 44 okka bir kantarı, 4 kantar da bir çekiye ifade etmekteydi ki, bu hesaba göre, 1 kantar 56,408, 1 çeki de 225,632 kilograma karşılık geliyordu. Ancak sonradan 195 okka yani 250 kilogram 1 çeki denildi. Bir başka ağırlık ölçüsü olan batman ise aynı zamanda yüzey ölçüsü olarak da kullanılmış, farklı ülkelerde, farklı zamanlarda, farklı standartları ifade etmiştir.

Altın ve kıymetli taşların ölçümünde kullanılan temel birim ise kırıttır. Kırattın alt ve üst birimleri ve bunların birbirlerine oranları şu şekildedir. $1 \frac{3}{7}$ (Bir tam üç bölü yedi) dirhem bir miskali oluşturur. Miskalin $\frac{1}{4}$ 'üne denk, dengin $\frac{1}{4}$ 'üne kırat, kırattın $\frac{1}{4}$ 'üne buğday, buğdayın $\frac{1}{4}$ 'üne fitil, fitilin $\frac{1}{2}$ 'sine nakir, nakirin $\frac{1}{2}$ 'sine kıtmir, kıtmirin $\frac{1}{2}$ 'sine zerre denilirdi.²⁰

1782 Sayılı Kanun ağırlık ölçülerinde de batı standartlarını hâkim kıldı. Artık ülke içinde ve dışındaki alış-verişlerde miligramdan tona kadar uzanan modern dünyanın ölçü sistemi kullanılacaktı. Kuyumculukta ise yeni şekli ile 2 desigram ağırlığa karşılık gelen kırat da kullanılabilecekti.²¹

Hacim ölçüleri ile tartılan tahıl cinsi ticari mallarda ise kile, şinik, tas, ölçek vb. ölçü birimleri kullanılmaktaydı. Bu ölçümlerin kendi içerisinde bile tutarlılıkları yoktu. İstanbul kilesi ortalama 25 kilo, İsrail kilesi 100 kilo idi. Kilenin küsuratına kutu denilirdi. 8 kutu 1 İstanbul kilesini oluştururdu. Kilenin $\frac{1}{4}$ 'üne de şinik adı verilirdi.²² 26 Mart 1931 tarihli kanunla sıvı maddelerin hacim ölçümlerinde litre

¹⁹ Pakalın, Age.

²⁰ Pakalın, Age.

²¹ Yalçın, Bekir Sıtkı – İsmet Gönülal, Age, s.511

²² Pakalın, Age.

sistemine geçildi. Bu sistemde mililitreden kilo litreye kadar uzanan bir dereceleme sistemi mevcuttur. Katı ve gaz maddelerin hacimlerinin ölçülmesinde ise milimetreküpten kilometreküpe kadar uzanan bir sistem getirildi.

Osmanlı Devleti'nde tarla, bahçe gibi arazilerin yüzey ölçümünde dönüm ve çiftlik tabirleri kullanılıyordu. Bir çiftlik arazi verim durumuna göre 60 ile 150 dönüm arasında değişebiliyordu. Dönüm adım hesabı ile belirlenirdi. Orta adımlarla eni ve boyu 40 adım olan araziye dönüm denilirdi. Ölçüler Kanunu ile yüzey ölçüsü olarak metrekareden kilometrekareye kadar uzanan bir sistem getirildi.

Ölçülerde değişiklik geç kalınmış bir düzenlemeydi. Gelişen dünyada çok önceleri bu uygulamaya geçmek gerekiyordu. Kanun çıkmadan üç yıl önce Bursa belediyesi, belediye sınırları içinde metre cinsinden ölçülerin kullanılması kuralını getirmişti.²³

²³ Yeşil Giresun, Numro:101, 8 Mart 1928.

15 Ekim 1927 Bir Devrimcinin Manifestosu: Nutuk'un Okunması

1927 yılında yapılan seçimlerin ardından artık Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal'e karşı bir grup kalmamıştı. Bundan sonraki süreç Atatürk'ün yıllardan beri tasarladığı dönüşümlerin hızla gerçeğe döndüğü bir süreç olacaktı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü dönem seçimleri yapılmıştı ancak meclis henüz toplanmamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı sıfatıyla partinin ikinci kongresinin gerçekleştiği 15-20 Ekim tarihleri arasında, toplam 36 saat 31 dakika süren Nutuk'ta Gazi Mustafa Kemal, 1919 yılından beri yaptıklarını açıklamayı amaçlamıştı. Bu Nutuk bir savunmadır. Gazi neden bir savunmaya ihtiyaç duymuştur?

Atatürk'ün Nutuk'u niçin 1927 tarihinde sunduğunu anlayabilmek için ülkede meydana gelen olayların seyrine bir göz atmak gerekmektedir.

Cumhuriyetin 29 Ekim 1923'te ilân edilmesiyle birlikte Cumhuriyet'in öngördüğü dünya görüşü ve hayat felsefesinin bir gereği olan devrimler ihtilal mantığı ile değil, TBMM'nin çıkardığı yasalarla hayata geçirilmeye başlanmıştı.

Bu değişime paralel olarak sosyal, kültürel, eğitim, ekonomi ve bilimsel alana yönelme başlamıştı. Başbakanlığa bağlı olarak 1926'da İstatistik Genel Müdürlüğü'nün oluşturulmasıyla tarihsel söylevin millete sunulduğu 1927 yılı Ekim ayında nüfus ve tarım sayımlarının, Aralık ayında ise sanayi sayımının yapılması ülkenin

toplumsal dökümüne başlangıcı oluşturmuştu. ¹

Bu alandaki devrimler ve ileri atılımlar nedeniyle ne yazık ki Atatürk'ün Ulusal Mücadele için iş ve güç birliği yaptığı silah arkadaşlarının bazıları yollarını ayırmış ve 1924'te parti kurarak karşı direniş başlatmışlardı. Bunun yanında başlayan iç ve dış sorunlar şöyleydi: ²

a. 13 Şubat-31 Mayıs 1925 tarihleri arasında devrimleri ve ülke bütünlüğünü hedef alan Şeyh Sait İsyanı meydana gelmişti.

b. Lozan Barış Antlaşması gereğince İngiltere ile Türkiye arasında çözüme kavuşturulması planlanan Musul sorunu son derece tehlikeli hâl almış, neredeyse bizi İngiltere ve ona destek çıkanlarla savaşın eşiğine getirmişti.

c. 3 Haziran 1925'te, Hükûmet, Ankara ve Doğu İstiklal Mahkemeleri'nin uyarılarını dikkate alarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı bütün şubeleriyle birlikte kapatmıştı.

d. Kıyafet Devrimi ve Şapka Kanunu bahane edilerek; - 14 Mayıs 1925'te Sivas'ta, - 22 Kasım 1925'te Kayseri'de, - 24 Kasım 1925'te Erzurum'da, - 25 Kasım 1925'te Rize'de, - 27 Kasım 1925'te Kahramanmaraş'ta, halkın hükûmete karşı ayaklanması için kışkırtmalar başlamıştı. ³

e. 17 Haziran 1926'da Atatürk'ü öldürerek rejime istedikleri şekli vereceklerine inananlar sonuçsuz kalan İzmir Suikastı'nı tertiplemişlerdi. Bu suikastın örgütsel olup olmadığı hâlâ tartışılmaktaydı.

f. 11 Eylül 1920'de kurulan İstiklal Mahkemeleri 7 Mart 1927'de tamamen kaldırılmıştı.

g. Dış ilişkilere gelince ABD Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katıldığı için Lozan Barış Antlaşması'nı imzalama gibi bir sorumluluğu yoktu. Çünkü iki ülke Birinci Dünya Savaşı'nda birbirlerine harp ilân etmemiş, sadece ilişkilerini kesmişlerdi ancak 1927'de Cumhuriyetimizin kalıcı olduğu anlaşılınca hükûmeti temsil eden başkan ABD Anayasası'nın esnekliği sayesinde senatonun onayını almadan

¹ Tütengil, Cavit Orhan, 1927 Yılında Türkiye, Büyük Söylev'in 50. Yılı Semineri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1980, s. 55.

² Kurat, Büyük Nutuk'un Okunduğu Yılın Türkiye'si, s. 172-173; Mehmet Kılıç, Tarihim ve Ben, Atatürk İlkeleri ve Devrimler, Beşinci Bölümün ilgili kısımları, Üçüncü Kitap, Artes Yayınları, İstanbul 2011.

³ Kılıç, Mehmet, Amasya Tamimi ve Protokolü, 3. baskı, Es Yayınları, İstanbul 2009 s. 253-254.

ülkemize ilk büyükelçi olarak Joseph C. Grew'u göndermesi dolaylı olarak Lozan'ı tanınması anlamına gelmişti. Bu statü 1930 yılında daimi olarak kabul edilmişti. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere 1927 yılı iç ve dış sorunların önemli ölçüde çözüme kavuşturulduğu, istikrar ortamına geçişin sağlandığı ve Cumhuriyet'in çok zor sınavı geçtiği istikrar yılı olmuştu.

Kurtuluş Mücadelesi başladığında şartların vehameti karşısında devletin tekrar diriltileceğine ve işgal altındaki vatanın kurtarılacağına hemen hiç kimse inanmıyordu. Güçlü devletlerin himayesine girme düşünceleri her tarafa yayılmaya başlamıştı. Bu düşüncelerin hiç birisini akla ve mantığa uygun bulmayarak kabul etmeyen Mustafa Kemal Paşa, kararını şöyle açıklamıştı: "Millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak." ⁴

İmkânsızlıklara ve noksanlıklara rağmen yapılacak iş büyüktü. Bu nasıl başarılabilecekti? O, Türk devletlerini incelemesinden biliyordu ki "Bir Türk devleti battığı zaman, tarihte mutlaka ikinci bir Türk devleti kurulmuştur." ⁵ Bunun adı Türk devlet geleneğidir. Şimdi de öyle olacaktı. ⁶

Yürütülecek mücadelede takip edilecek millî siyaset ve stratejinin millî güç unsurlarına dayandırılması esası kabul edilmişti. ⁷

Bu uygulama ile sorunlar ortadan kaldırılarak Cumhuriyet kurulmuş, millî egemenliğe kavuşulmuş ve devrimler hayata geçirilmeye başlanılmıştı. İşte Nutuk bu büyük olayın hangi usul ve yöntemlerle hayata geçirilerek siyasi ve askerî olarak nasıl gerçekleştirildiğine rehberlik eden temel bir kaynaktır.

Nutuk, Türk milletinin Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde el ele verip millî birlik ilkesini esas alarak, katlandığı fedakârlık ve gösterdiği irade gücü ve o asil ruhla, imkânsızlıklardan imkânlar ve mucizeler yaratabildiğini, açıklamaktadır. Böylece askerî, siyasi ve sosyal olayları belgelerle değerlendirerek tarihin akışının nasıl değiştirildiğini dünyaya anlatan tarihi bir eserdir. ⁸

Bunları yaparken Atatürk'ün; asla umutsuzluğa ve çaresizliğe kapılmadığını, gereksinim duyduğu gücü akıl, bilim ve güvendiği milletinden aldığını Nutuk'un içeriğinde görmek mümkündür. Atatürk, Nutuk sunumuyla millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, bağımsızlığının nasıl kazanıldığını; bilim ve tekniğin

⁴ Korkmaz, Zeynep, Kemal Atatürk ve Nutuk, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 9.

⁵ Elçin Şükrü, "Hacı Dervişten Duyduklaım", Erdem Dergisi, Cilt: V, Sayı: 12, Atatürk Kültür Merkezi, Eylül 1988, s. 880.

⁶ Taneri, Aydın, Türk Devlet Geleneği, Dün-Bugün, Kitapyurdu, Ankara 1993.

⁷ Kılıç, Mehmet, Amasya Tamimi ve Protokolü, 3. baskı, Es Yayınları, İstanbul 2009, s. 91, 152..

en son ilkelerine dayanan millî ve çağdaş bir devletin nasıl kurulduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Böylece Nutuk, Atatürk'ün çocukluğundan beri bütün enerjisini kullanarak ve her olayın içinde yer ve rol alarak yaratmaya çalıştığı tarihi, yazılı tarih şekline dönüştürmek için gösterdiği çabanın anlatılmasına yönelik çok önemli siyasal ve tarihsel bir belgedir. Ayrıca Nutuk, tarihe mal olmuş bir dönemin öyküsüdür.⁹

Atatürk, hem eserin yazarı aynı zamanda eserdeki olayların da kahramanı olarak bu yapıtı hazırlamıştır. Böylece tarihin zaman içerisinde oluşabilecek yalan ve yanlış anlatımlardan, halkın yanıltılmasından korunmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca tarihe karşı yöneltilen yanlış hükümlerin ve düşünülmeden yapılan yanlış değerlendirmelerin oluşturacağı sapma ve saptırmaların da önüne geçilmesini sağlamıştır.

Nutuk, Atatürk'ün gururla en büyük eserim dediği o gün 4 (dört) yaşında olan Cumhuriyet'in Kuruluş belgesini oluşturmaktadır. Bu nedenle Atatürk'ü, kurtuluş Mücadelesi'ni ve savaşını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve aydınlanmayı içeren devrimleri anlamak için herkesin bu büyük yapıtı okuması gerektiği bir vatandaşlık görevi olarak ortaya çıkmaktadır. Atatürk hayatta yaşananlar ile ilgili olarak demektedir ki: “Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketlerimizin hesabını verebilecek bir durumda bulunmak gerekir.”¹⁰

Atatürk'ün tüm hayatı, fikir ve düşünceleri ve ahlakı bu söylemin içinde saklıdır. Nutuk ile Atatürk adeta yaptıklarının hesabını ulus egemenliğinin temel unsuru olan Cumhuriyet Halk Partisi önünde tarihe ve Türk milletine vererek; hesap veren devlet adamı ahlakının ülkesinde yer etmesini sağlamak istemiştir.

Atatürk, 36,5 saat süren sunumuyla hukuk, ahlak, bilim, adalet ve liyakat ölçülerine ve millî esaslara dayalı bir yapılanmayı ve işleyişini ortaya koymuş ve ulaşılan sonucu Türk gençliğine güvenle bırakmıştır. Bu yapıt ayrıca esaret altında ezilen ve sömürülen milletler için sömürgecilikle mücadele edilerek bağımsızlık ve kurtuluş yolunu göstermede örnek teşkil etmektedir.

⁸ Korkmaz, a.g.e., “Önsöz”, s. XX

⁹ Atay, Falih Rıfki, Çankaya -Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-, Bateş Bayilik Teşkilatı AŞ, İstanbul 1998, s. 585.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilânından itibaren geçen on yıl Cumhuriyet tarihimizin en önemli ve kritik dönemi idi. Bu dönem, Türkiye’de, Atatürk önderliğinde bir yenileşme ve Türk ulusuna yeni bir kimlik kazandırmak çabasının yoğunlaştığı bir süreç oldu. Öte yandan içeride, savaşın kötü etkileri silinmeye çalışırken, bir yandan da rejim karşıtı kişilere karşı mücadele verildi.

Dışarda ise kendi gücüyle varlığını sürdürebilen saygın bir devlet olarak tanınabilmek için büyük bir çaba gösterildi. Bu çabalar genç Cumhuriyet’in gücünü zorladı fakat, birlik ve beraberlikle kenetlenmiş bir ulusun başaramayacağı bir şey olmadığını da gösterdi. Bu başarıda en önemli etkenlerden biri ulu Önder Atatürk’ün Türk ulusuna duyduğu sonsuz güven ve yılmadan sürdürdüğü inkılap hareketleridir.

Bununla beraber, bazı çevrelerde Cumhuriyet’in ilk on yılı, yeni rejimin devam edip etmeyeceği sorusunun gündemde olduğu bir dönemdi. Türkiye’de Cumhuriyet’in sürekli olmayacağı kuşkusunu bazı yabancı devlet adamlarının düşüncelerinde canlılığını korumaktaydı. Nitekim İsmet Paşa, Lozan Konferansı ile ilgili anılarında bu konuda şunları söylemiştir:

Güçlüğü hatırlamak için size söylüyorum.

Orada (Lozan Konferansı’nda) bir akşam, İngiliz delegesi Lord Curzon, yanında Amerika delegesi varken bana şöyle dedi:

- Aylardan beri müzakere ediyoruz. Arzu ettiklerimizin hiçbirini alamıyoruz. Vermiyorsunuz, anlayış göstermiyorsunuz. Memnun değiliz sizden. Ama, ne reddederseniz cebimize atıyoruz. Cebimizde saklıyoruz. Memleketiniz haraptır. Yarın geleceksiniz. Bunları tamir ettirmek için, kalkınmak için yardım isteyeceksiniz. O zaman, bu cebimize koyduklarımızdan her birini birer birer çıkarıp size vereceğim.

Ben cevap verdim:

- Çok emekle bu neticeye varmışsınız. Şartlarımız Milletimize göre haklıdır. Bunları alalım. Siz şimdi verin, Sonra gelirsek, istediğinizi yapın.”¹¹

Yenileşme çabalarının yoğunlaştığı ilk on yılın sonuna kadar genç Cumhuriyet’in devamlılığı konusunda var olan kuşkunun dağıldığı söylenemez. Bu nedenle, Atatürk Türkiyesinde, Cumhuriyet’in ve devletin varlığını sonsuza kadar sürdürebilmesi, güçlü temellere oturtulmasını gerekli kılmıştır. Bu temeller öyle sağlam atıl-

¹⁰ Kocatürk, Utkan, Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.228.

¹¹ Ateş, Toktamış, "Lozan'ın Düşündürdükleri", Bilmek ve Bilmemek, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1989, s. 151.

malıdır ki bir daha eskiye dönüş mümkün olmasın ve bütün kuşklar dağılabilsin. Gerçekten, 1923'te devralınan, uzun süren savaşlar nedeniyle harap olmuş, kaynakları kurutulmuş, nüfusu azalmış, yokluklar içindeki Türkiye ile 1933'te hukuk ve eğitim sistemini, teknolojisini, sanayisini, tarımını ve ticaretini değiştiren ve geliştiren Türkiye arasında büyük fark vardı. Cumhuriyetin ilanı ile başlayan ve birbiri arkasından getirilen yeniliklerin Türk devlet ve toplum düzeninde on yıl sonunda bu önemli değişikliği yaratması, uygulayıcıların kararlılığının yanı sıra, Türk toplumu tarafından benimsenip sahip çıkmasıyla mümkün olabilmektedir.

Bu gelişmeler Cumhuriyet ve inkılaplarla getirilen yeni düzenin sürekli olacağı düşüncesine kuvvet kazandırmıştır.

Buna rağmen Atatürk'e göre bu yapılanlar asla yeterli değildi. Onuncu Yıl Nutku'nda "Yurdumuzu dünyanın en mamur ve medeni milletler seviyesine çıkaracağı" sözleriyle Türk inkılabının çağdaşlaşmaya yönelik hedefini gösteriyordu. Onuncu Yıl Marşı'nda da nüfusun on yılda on beş milyona varması ve ülkenin dört bir yanının demir ağlarla örülmesi övünerek anlatılıyordu.

Yoğun çabalarla geçen ve bir varoluş mücadelesinin verildiği bu kritik dönemin sonunda "Cumhuriyetin Onuncu Yılı" görülmemiş güzellikte ve coşkulu kutlanması ona çok farklı ve özel bir anlam kazandırmıştır. Atatürk 10. Yıl Söylevi'nde şöyle seslendi bize:

"Türk Milleti,

Ebediyete akıp giden her on senede bu büyük millet bayramını, daha büyük şereflerle, saadatlere huzur ve refah içinde kutlamayı gönülden dilerim.

Ne Mutlu Türküm Diyene."

Bugün 2023 Türkiye'si'nde yaşayan bizler Cumhuriyetimizin 100. Yılı'nda 104 yıl önce yazılan bu büyük destanın sözcüsüyüz. 104 yıl önce bizi Cumhuriyet ile, milli egemenlik ile tanıştıran bu çabanın refahıyla bu topraklarda güvenle yaşıyoruz.

İşte bu yüzden "Cumhuriyetin Onuncu Yılı"nda olduğu gibi 100. Yılı da görülmemiş güzellikte ve coşkulu kutlayacağız.

Kaynakça

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-V Büyük Zafer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2022.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2017.

Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi, 4 Cilt*, Cem Yayınevi, Ankara, 1997.

Akyol, Taha, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2013.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, YKY, İstanbul, 2022.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk Vesikalar*, ATAM Yayınları, Ankara, 1991, Vesika 38.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, ATAM Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya -Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, Bateş Bayilik Teşkilatı AŞ, İstanbul, 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2019.

Baytimur, Mehmet-Aziz Demircioğlu-Hasan Çelikoğlu, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi*, Ankara 1982.

Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

Borak, Sadi, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları '1899-16 Mayıs 1919'*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

Çağatay, Neşet, *Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana)*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

Çağrı, Erhan, “Lozan’ın Genel Çerçevesi”, 80. Yılında 2003
Penceresinden Lozan Sempozyumu, Ankara, 2003.

Çaycı Abdurrahman, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Çerkes Ethem, *Hatıralarım*, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2021.

Duran, Alev, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Eğitim (1876-1923)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2018.

Engin, Vahdettin, *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.

Evren, Burçak, *20’li Yılların Bozkır Kasabası Ankara*, AD Kitapçılık AŞ., 1998.

Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Goloğlu Yayınları, Ankara, 1972.

Goloğlu, Mahmut, *Halifelik Ne idi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*, Kalite Matbaası, Ankara, 1973.

Goloğlu, Metin, *Üçüncü Meşrutiyet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Gözler, Kemal, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999.

Gözübüyük, A. Şeref ve Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, AÜ Yayınları, Ankara, 1957.

Gözübüyük, A. Şeref-Sezgin Zeki, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, Ankara, 1957.

Gözübüyük, Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1997.

Grew, Joseph, C., *Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem 1922-1923*, Çev. Ö. Andaç-N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

Gürsoy, Yaşar, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, Sia Yayınları, İstanbul, 2023.

İnan, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara Başbakanlık Basımevi 1973, s. 61.

İnan, Afet, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, (4. Baskı), İstanbul, 1982.

İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, (17.Baskı), İstanbul.

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, YKY, İstanbul, 2019.

Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul, 1986.

Karlıklılı, Şaziye, *Son Kadın*, Doğan Kitap, İstanbul, 2021.

Keramet, Nigâr Salih, “Son Halifenin Sürgün Yılları”, *Derin Tarih*, İstanbul, 2013.

Kılıç, Mehmet, *Amasya Tamimi ve Protokolü*, 3. baskı, Es Yayınları, İstanbul, 2009.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, TTK, Ankara, 2000.

Korkmaz, Zeynep, *Kemal Atatürk ve Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Kurat, *Büyük Nutuk'un Okunduğu Yılın Türkiye'si*, s. 172-173; Kılıç, Mehmet, *Tarihim ve Ben*, *Atatürk İlkeleri ve Devrimler*, Beşinci Bölümün ilgili kısımları, Üçüncü Kitap, Artes Yayınları, İstanbul, 2011.

Lord Kinross, *Atatürk-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2018.

Mumcu, Uğur, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990.

Mütercimler, Erol, *Onlar Bizim İçin Öldüler Bu Vatan Böyle Kurtuldu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

Mütercimler, Erol, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.

Uluğ, Naşit Hakkı, *Halifeliğin Sonu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.

Uzan, Hüsrev Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, Ekim Basım Evi, İstanbul, 1965.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul, 1997.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1991.

Sorgun, Taylan, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Ankara, 1983.

Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği, Dün-Bugün*, Kitapyurdu, Ankara, 1993.

Toker, Y., *Atatürk’ün Açık ve Gizli Celse Meclis Konuşmaları*, Toker Yayınları, İstanbul. Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3 Cilt, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2017.

Yalçın, Bekir Sıtkı – İsmet Gönülal, *Atatürk İnkılabı-Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler-Gereğe ve Tutanaklarıyla*, Ankara, 1984.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Makaleler

Alim Baran, Tülay, “Mütareke Döneminde İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl. 2006, S. 64-65-66, C. XXII, s. 120-125.).

Anzerlioğlu, Y., “Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv Belgelerinde Sürgündeki Osmanlı Hanedanı (1924-1931)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 101 (200), 9-24.

Aytepe, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılmaları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs-Kasım 2002.

Elçin, Şükrü, “Hacı Dervişten Duydukларım”, *Erdem Dergisi*, C. V, S. 12, Atatürk Kültür Merkezi, Eylül 1988, s. 880.

Ertüren, Eyüp, “Şark İstiklal Mahkemesi: Şeyh Said İsyanı”, Mayıs 2018, s. 258. (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Sunulan Tez).

İleri, Turgut, “Lozan Konferansı Öncesinde TBMM’nin Ankara Dışına Taşınmasına İlişkin Meclis’te Yapılan Tartışmalar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 69, 2021, s. 328-342. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankuayd/issue/65899/1028403> 15 May 2023.

Kayalı, Fethi, “Bir Mektup ve Hilafet Meselesinin Gündeme Gelmesi, Belgelerle” *Türk Tarihi Dergisi*, S. 43, Eylül 1988.

Kodal, Tahir, “Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXII, S. 64-65-66, 2006, s. 215-244.

Özbudun, Ergun, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin Hukukî Niteliği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 2, I, Mart 1985, s. 491.

Sarısaman, Sadık, "Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve Bu İnkılapların Özümseme Meselesi", Yıl 1999, Cilt: 15 Sayı: 45, 1101 - 1120, 01.11.1999.

Uzun, Hakan, “Türk Heyeti’nin Lozan’a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa’daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922- 20 Kasım 1922)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 329-350.

Taş, Sait, “Atatürk’ün Düşünce Yapısına Etki Eden Unsurlar”, *SDU International Technologic Sciences*, C. 2, S. 2, s. 72-84, Süleyman Demirel Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, s. 74.

Taşkıran, Cemalettin, “ATATÜRK DÖNEMİNDE DEMOKRASİ DENEMELE- Rİ 1925 1930”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 14 (1994), s. 265.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20730>

Yücekök, Ahmet N, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 96.

Bildiriler

70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993.

Sevük, Agm. Şapka devrimi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Doç. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa, “Atatürk’ün Kastamonu Seyahati ve Şapka inkılâbı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 21-23 Mayıs 2000, Kast. 2001, s. 13-20.

Tütengil, Cavit Orhan, *1927 Yılında Türkiye, Büyük Söylev’in 50. Yılı Semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1980, s. 55.

Belgeler

<https://www.gaziler.org.tr/haberler/haberoku/ataturkun-ankaraya-gelisi-27-aralik-1919--2053>

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Ekseriyet-i Mutlakanın Sülûsan Ekseriyeti ile Kabul Edilmesine Dair Heyet-i Umumiye Kararı (Karar No. 83, 11 Mart 1924).

Yeşil Giresun, Numro: 130, 6 Eylül 1928.

Yeşil Giresun, Numro: 101, 8 Mart 1928.

CUMHURİYET'İN 100. YILI'NDA IŞIKLI NİCE NESİLLERE

138 yıla uzanan köklü tarihimiz ile FMV Işık Okulları olarak bizler Cumhuriyet'in en büyük kazanımlarından biri olan çağdaş ve eşit eğitimin öncüsü olduk. Cumhuriyet'in her dönemine tanıklık ederken her zaman Atatürk ve devrimlerinin izinde Cumhuriyetimizi yükseltecek, onu yarınlara daha güçlü taşıyacak nesiller yetiştirme yolunda çalıştık, çalışıyoruz.

Elinizde tuttuğunuz "Cumhuriyet'e Giden Yol" kitabımız da bu sorumluluğun bir yansıması olarak hayat buldu.

Fezziye Mektepleri Vakfı olarak önceki dönemlerde "Atatürk ve Dil Devrimi", "Işıklının Kılavuzu Atatürk", "Türkçeye Bir Işık", "Atatürk'ün Işığında Eğitimin Dünü, Bugünü, Yarını", "Atatürk ve Sanayi Devrimi" kitaplarımızı yayınladık.

Son kitabımız "Cumhuriyet'e Giden Yol" ile Cumhuriyetimizin 100. Yılı'nda tarihi bir belge niteliği taşıyan kitabımızı sevgili öğrencilerimize armağan ediyor olmanın mutluluğu içindeyiz.

Kitabımız, Işık Okullarımızda görev yapan kıymetli öğretmenlerimizden oluşan FMV Yayın Kurulumuz tarafından tarihsel araştırma ve dokümantasyonlar ışığında kurgusal bir yapı içinde yayına hazırlandı. Bu kitapta Cumhuriyet'e giden yolun zorlukları anlatıldı.

Değerli Işıklılar,

Atamızın "Yeni nesil, en büyük cumhuriyetçilik dersini bugünkü öğretmenler topluluğundan ve onların yetiştirecekleri öğretmenlerden alacaktır." sözünden hareketle Atatürk Kitapları Serisi ile "Cumhuriyetçilik Dersine" biz de öğretmenlerimizle birlikte katkı sağlıyoruz.

Bugün 2023 Türkiye'sinde güvenle yaşayan bizler, Cumhuriyetimizin 100.Yılı'nı görülmemiş güzellikte ve coşkuyla kutlarken onu yaşatmaya ve yükseltmeye devam edeceğiz.

Cumhuriyetimizin ilelebet yaşaması dileğiyle,

Işıkli sevgi ve saygılarımı sunarım.

Av. A. Akın Süel

Fezziye Mektepleri Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

FMV Işık Okullarının öğrenci ve öğretmenlerine Cumhuriyetimizin 100. Yılı armağanı olarak 9 bin adet basılmıştır. Para ile satılmaz.